

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind LV-1992

Oslo 1992

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:
Egil Mikkelsen
Petter B. Molaug

Foto på forsiden:
Gullring fra middelalderen (ca 1200)
funnet på Veøya i Romsdal
Foto: Óve Holst, Oldsaksamlingen

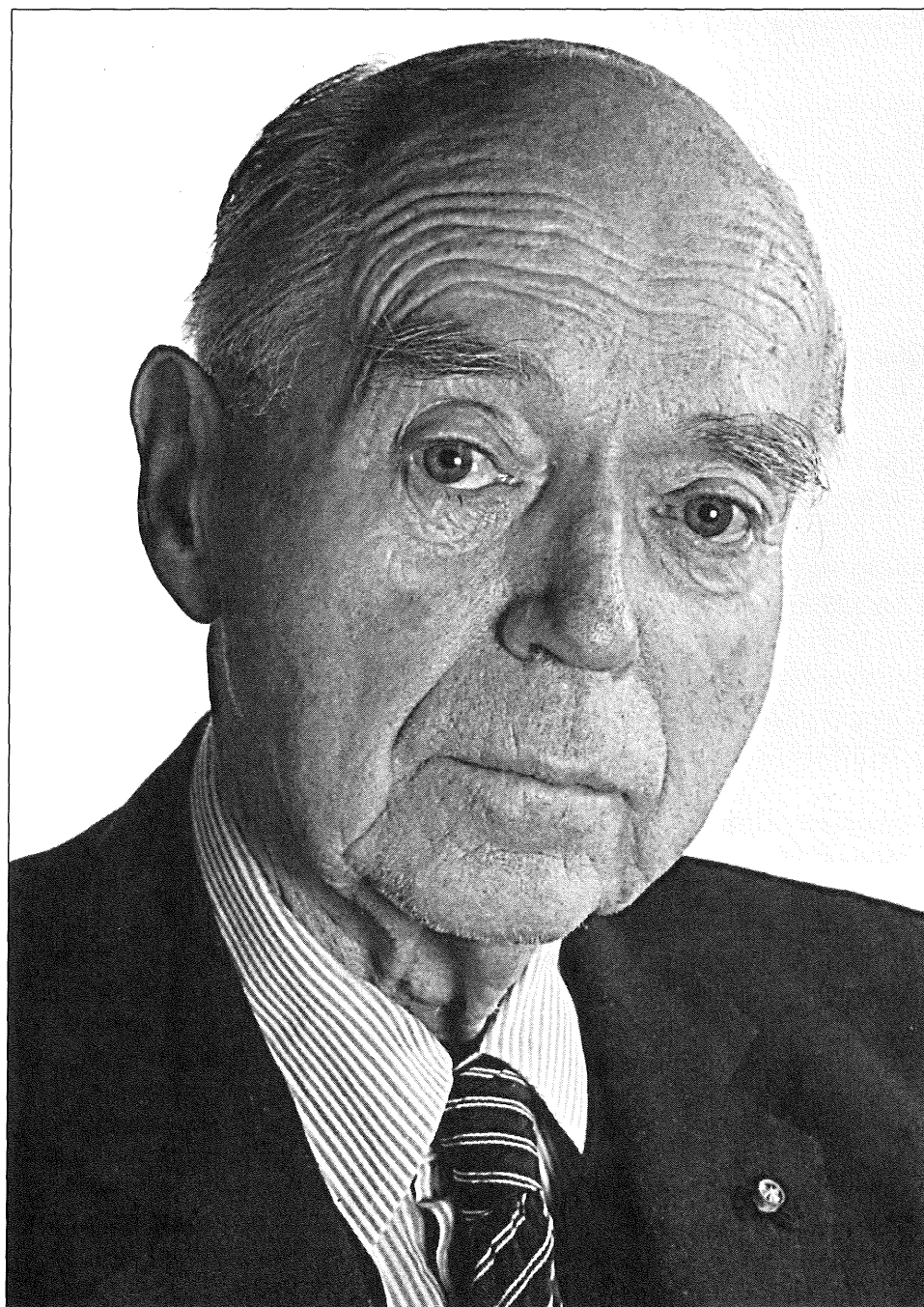
Utgivelsen er støttet av
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Viking LV er satt med 10/12 Times Roman
og trykt på 115 g G-print
Tangen Grafiske Senter, Drammen

ISSN 0332-608X

Innhold

Charlotte Blindheim og Egil Mikkelsen: Georg Richard Fuglesang 1910-1991	6
Arne B. Johansen og Isak Undås † : Er Blomvågmaterialet et boplassfunn?	9
Anders Hesjedal: Veideristninger i Nord-Norge, datering og tolkningsproblematikk	27
Sveinung Bang-Andersen: Rennarsundet - en nyoppdaget bergmaling med veidemotiver i Sandnes kommune, Rogaland.....	55
Helge Irgens Høeg: Pollen i myrer og tjern - Naturens historiebok	77
Bjarni F. Einarsson: Granastadir-grophuset och andra isländska grophus i ett nordiskt sammanhang	95
Brit Solli, Jan Ragnar Hagland og Alf Hammervold: Ein gullring frå mellomalderen funne på Veøya	121
Norsk Arkeologisk Selskap. Årsberetning og regnskap.....	137

Charlotte Blindheim og Egil Mikkelsen

Georg Richard Fuglesang 1910-1991

Georg Richard Fuglesang var født 24.februar 1910 og var således ved sin død 2. august 1991 81 år gammel. Innpå halvparten av sitt lange liv var han knyttet til Norsk Arkeologisk Selskap og norsk arkeologi.

Richard Fuglesang var for mange arkeologer og mange i det miljøet hvor han virket, en god venn som en respekterte og holdt av. Han var en entusiastisk støttespiller for norsk arkeologi.

Richard Fuglesang ble representantskapsmedlem i NAS i 1945 - det året den store kampanjen for hverving av nye representantskapsmedlemmer ble satt ut i livet. I årene 1964-1971 var han Selskapets preses med stor «P».

I sin åpningstale ved Selskapets første generalforsamling i 1937 risset A.W.Brøgger opp et bilde av den typen medlemmer han håpet ville slutte seg til NAS og støtte dets arbeide: «Representanter fra den kritisk interesserte almenhet utenfor vitenskapens snevre krets». I Richard Fuglesang fikk vi prototypen på en slik representant. Vi husker ham fra møter, foredrag og ekskursjoner - ivrig lyttende - etter hvert aktiv deltakende - full av ideer for å skaffe arkeologien og arkeologene - særlig de unge - bedre kår i vårt for humanistisk forskning så barske klima. Han kom som en frisk vårvind inn i et selskap som måtte prøve å få mer blaff i seilene etter å ha ligget i dvale i fem lange år.

Blar en igjennom årsberetningene for de årene da Richard Fuglesang var preses i Selskapet, får en et inntrykk av omfanget av hans virksomhet. I årsberetningen for 1965 la den nyvalgte preses frem sine planer for å øke Selskapets «virksomhet og økonomi - to saker som er avhengig av hverandre», som han uttrykte det. Hans første fremstøt for å øke Selskapets fonds var blitt kronet med held - tilsammen kr 30.000 fordelt på to sponsorer var kommet inn. For å styrke tidsskiftet Vikings økonomi gikk han nye veier, idet han samlet billedannonser av høy kvalitet. Hans markedsføring av denne sak var meget typisk for hans strategi: «Velvillige annonsører er å betrakte som kulturbærere». Dermed hadde han på ett år snudd selskapets regnskaper fra underskudd til overskudd.

Hans planer for Selskapets ekskursjoner var ambisiøse. Utover den tradisjonelle vårtur, ville han ha en utenlandstur hvert år. Grønland var f.eks. et brukbart alternativ,- mente han.

Vi vet alle at det var nettopp på dette felt han var i sitt ess. Vi minnes ham med smil og glede som midtpunkt i turer til Danmark, Irland og Orknøyene, for bare å nevne noen av dem. Men kanskje huskes den første turen til Gotland best. Selv om ekskursjonene ble omgitt med megen festivitas fordi preses var slikt et festmenneske, ble det aldri sluppet av på den faglige tyngde som disse turene måtte ha. Han lyttet til fagfolkene når oppleg-

get for en ekskursjon ble tilrettelagt. Han var nettopp den kritisk interesserte legmann Brøgger i sin tid ønsket seg.

Møter ledet Richard Fuglesang med autoritet og myndighet, alltid velsignet godt forberedt, og alltid med nye ideer.

Han ønsket å støtte norske arkeologer i deres arbeid. Han kom frem til at utdeling av reisestipendier til arkeologistudenter ville være en fin løsning. Dermed kunne de få økt anledning til å besøke utenlandske institutter og museer i studieøyemed. På Selskapets generalforsamling i 1970, der Fuglesang lanserte ideen, skjenket han selv kr 10.000,- til et slikt reisestipendiefond. Ved denne anledning sa han «at man ved å satse på ungdommen viste sin takknemlighet overfor de eldre arkeologer og deres arbeide». Senere har Fuglesang supplert fondet med en rekke generøse gaver, fondet som siden 1979 har båret navnet Ida og Richard Fuglesangs Fond.

Richard Fuglesang gjorde også en formidabel innsats ved Oldsaksamlingens 150-års jubileum i 1979 da det lykkedes ham å etablere fondet som fikk navnet Universitetes Oldsaksamlings Jubileumsgave til fremme av arkeologisk forskning ved Oldsaksamlingen. Innsamlingen innbrakte mer enn kr 500.000. Ennå kan en fornemme hans ivrige skritt i korridorene på Oldsaksamlingen og klangen av hans stemme når han kunne meddele at nye høyder var nådd i innsamlingen. Hans entusiasme for oppgaven var til å ta og føle på. At det smittet på oss som mottakere, sier seg selv.

«Entusiasme» er stikkordet til Richard Fuglesangs virke for norsk arkeologi. Hva var det da som drev ham? Han ofret mengder av kostbar tid til fordel for norsk arkeologi. Noe av svaret må ligge i hans medfødte nysgjerrighet - lysten til å finne frem til røttene i vår gamle kultur - og lysten til å markedsføre perspektivene fra den gang inn i vår egen tid. Hans eldste sønn har sagt: «Min far gikk for fuldt inn for arkeologien den dagen han følte at sønnen hans kunne greie å styre firmaet på egen hånd». Sønnen la ved samme anledning til: «Men vi hadde nok ønsket at han hadde hatt mer tid til å arbeide sammen med oss de første årene, at ikke arkeologien hadde tatt så meget av hans tid». Det sier meget om hvor sterkt Richard Fuglesang gikk opp i sitt mesenarbeide.

I sine seneste år fikk Richard Fuglesang anledning til å dyrke sin hobby, treskjæring. Han var en hyppig gjest hos Oldsaksamlingens dyktige billedskjærer Erik Fridstrøm, i kjelleren på Vikingskipshuset. Her kunne han lære og søke inspirasjon blant våre fineste treskjærerklenodier fra vikingtiden og middelalderen.

Richard Fuglesang ville neppe ønsket at noen skulle tegne et glansbilde av ham som menneske. Det ble sagt av presten ved hans bære at «Han hadde kort lunte og kunne ryke i fletta på folk, når han ble terget». I Norsk Arkeologisk Selskap har vi også opplevet den siden av hans personlighet. Men vi visste også at hvis han så at han hadde tatt feil, gikk han ikke av veien for å innrømme dette og beklage det. Slik må det bli hvis man er sterkt engasjert i en sak. Og Richard Fuglesangs engasjement var dypt og ekte.

Richard Fuglesang ble det første æresmedlem i Norsk Arkeologisk Selskap. Nå kan vi trygt si «Nå hvil deg borger, det har du fortjent». Vi lyser fred over Georg Richard Fuglesangs minne.

Arne B. Johansen (ABJ) og Isak Undås (IU) †

Er Blomvågmaterialiet et boplassfunn?

Bakgrunn (ABJ)

I en artikkel i Viking 1990 konstaterte osteologen Rolf W. Lie at det var mennesker som forårsaket opphopingen av bein på stranda av Blomvågen for 12.500 år siden. Hans underlag var en zoologisk vurdering av muligheten for at en slik ansamling av dyrebein kan oppstå naturlig. Lie undersøkte også prøver av sand fra nåtidens strand og havbunn for å finne ut om ilanddrevet beinmateriale overhodet blir bevart. Ikke et eneste beinfragment ble funnet (Lie 1990:18).

Lies resultat er i samsvar med mistanker som har ligget der helt siden funnet ble gjort. Jeg skal bare komme med et arkeologisk supplement til Lies framstilling:

Bakgrunnen for mitt bidrag er at Rolf W. Lie, kvartærgeologen Jan Mangerud, botanikeren Dagfinn Moe og jeg hadde diskusjoner om en felles publisering av Blomvågfunnet på 1970-tallet. Eventuelt skulle det også gjøres en felles feltundersøkelse på Blomvåg. Utgangspunktet var den plass som Blomvågfunnet hadde i allmen diskusjon, og det forhold at den samlede bearbeidingen, som det tydeligvis var planer om på 1940-tallet, ikke ble noe av. Det var sikkert de vanskelige forholdene for norske universiteter under krigen som stoppet arbeidet.

Lie, Moe og jeg øynet muligheten til en innsats på Blomvågmaterialiet blant annet fordi vi var nære kolleger gjennom vår deltagelse i Hardangerviddaprojektet for Tverrvitenskapelig Kulturforskning.

Denne fellespubliseringen ble det ikke noe av. Langt mindre ble det noen felles felt ekspedisjon til Blomvåg. Men planen førte i det minste til at saken ble tenkt gjennom, og at vi skisserte det skriveansvar som hvert av de 4 fagområdene skulle ha. Mangerud har senere i flere omganger analysert de kvartærgeologiske forhold i funnet (Det siste bidraget er Mangerud m/fl. 1978. Se forøvrig litteraturlisten hos Lie 1990:20). Og nå har altså Lie tatt opp materialet av pattedyr, fugl og fisk. Lie refererer også de 14C-dateringer som er gjort (1:13).

Én av mine forberedelser til fellesprosjektet var at jeg gikk gjennom Blomvågmaterialiet på Zoologisk Museum i Bergen og undersøkte om det kunne inneholde spor etter mennesker. Det flintmateriale jeg fant ble senere overført til Historisk Museum, Bergen. Det er også tegnet og fotografert. Mange av disse illustrasjonene gjengis nedenfor.

En annen forberedelse jeg gjorde, var å ha samtaler med Isak Undås i hans hjem i Fløen i Bergen høsten 1973. Undås døde våren 1974 (ikke 1973, som Lie opplyser i sin artikkel). Et resultat av samtalene var at Undås utarbeidet et manuskript om Blomvåg-

undersøkelsene, slik han husket dem. Det er datert 13.11.1973. Undås skrev det med tanke på fellespublikasjonen.

Med noen mindre justeringer trykkes dette manuskriptet nedenfor. Det inneholder noe informasjon som også finnes i Naturen-artikkelen fra 1942. Men det er likevel så verdifullt at det bør bli kjent i sin helhet. Noen punkter i manuskriptet står også i interessant motsetning til stoffet i 1942-artikkelen. Tanken var å drøfte disse uoverensstemmelsene med Undås. Men dette ble det ikke mulighet til. Siste brev fra ham der han diskuterer et nytt møte, er datert 31/1-1974.

Undås var en merkelig forskerpersonlighet som er verd en egen biografi. Den ville kastet lys over mange sider ved norsk forskning som også er viktige i dag. Her nøyer jeg meg med å fortelle historien om hans utforskning av jernvinna i Ustedalen: I sine beste arbeidsår ble Undås rammet av poliomyelitt. For å trene opp igjen muskulatur i beina etter sykdommen hadde Undås et opplegg som var hans viljestyrke verdig: Han lette gjennom hele Ustedalen mellom Ustedalsfjorden og Ustevatn etter jernvinnesor. Dette gjorde han ved å gå dalsidene fra elva Usta til skoggrensen i ruter på 10 x 10 m. Undås fant 810 kullmiler og 87 jernvinneplasser. Etter dette skrev han sin artikkel om jernvinna i Norsk Geografisk tidsskrift (Undås 1960). Det er etter den tid ikke skrevet noe enklere og klarere om dette temaet. Undås overlot meg også manuskriptene til to upubliserte foredrag om jernvinna. De utfyller bildet som artikkelen gir.

Dagfinn Moe stod for en annen forberedelse til fellespublikasjonen: Han fikk Knut Fægri til å lage en avskrift av sin feltdagbok fra oppholdene han hadde på Blomvåg i juni og juli 1942 mens Bergens Museum fortsatte gravningene. Stoffet benyttes nedenfor.

Selv utarbeidet jeg et manuskript om mitt arbeid med Blomvåg-funnet. Manuskriptet følger nedenfor. Men her kommer nå først det manuskriptet som Undås etterlot:

Hvalfunnet og avleiringen i Blomvåg (IU)

Høsten 1941 ble det gjort et merkelig funn av hvalbein i Blomvåg. Tilfeldige omstendigheter gjorde at jeg først kom til å reise dit ut, og siden fikk følge utgravningene fra Bergens Museum.

Årsaken til funnet var anlegg av en gravplass ved Blomvåg kapell på vestsida av Blomvågen (Undås 1942, fig. 1). Nordvest for kapellet er det nemlig en svak, mot nord stigende senkning som dels hadde grus og sandfylling djup nok for graver (1942, fig. 2). Det første arbeid var gravning av en 2,5 m djup dreneringsgrøft, og det var i botnen av denne grøft de første hvalbein ble funnet sammen med noen andre bein og trebiter.

Våren og sommeren 1942 ble det gravd en ny dreneringsgrøft vest for den første, og for Bergens Museum ble det gravd et par tverrgrøfter - en øverst på plassen og en midt på plassen. Våren og sommeren ble det for Museet gravd en del kontrollgrøfter andre steder på Blomøy, men en fant ikke i dem noen liknende avleiring som i dem på gravplassen. Ved disse grøfter har en fått bra rede på utstrekningen av den fossilførende avleiring (Undås 1942, fig. 2).

De løse avleiringer på plassen består av: 1. øverst ca. 30 cm matjord eller humus, 2. et lag strandgrus av varierende tykkelse. 3. et sandlag av varierende tykkelse. 4. et morenelag på ca. 1 m tykkelse. 5. det fossilførende lag, som kan deles i flere underavdelinger og er ca. 2 til 2,5 m tykt med strandgrus og sand. Lagene var ikke regelmessige. De ble forstyrret av isen, som la morene over.

Lagene over morenelaget hadde ikke fossiler, såvidt jeg kunne se. I morenelaget fantes dels linser og klumper av underliggende fossilførende lag. Noen av de store hvalbein stakk langt opp i morenelaget, som dels bestod av svære blokker og var hårdt og tett som stivnet sement. Hvalbeinene lå mest i et sandaktig lag umiddelbart under morenen, og de var ille medfaret av isen, som rotet beinene om hverandre, knekte dem, brøt tappene av hvirvlene o.s.v.

Tilsammen avdekte grøftene så mange hvirvler og bein oppover sletten at en må tru det lå et helt hvalskjelett der, før isen la morene over. Beinene lå så spredt og i så forskjellige stillinger at en må tru de bløtere deler av dyret var råtnet allerede, da det ble dekt av morene. En liten del av beinene var helt råtnet allerede da morenen kom over. De smuldret under utgravningen, men ellers var de fleste bein forbausende friske og hårde. Denne forskjell i forvitring eller råtning kan komme av at en del av beinene ble utsatt for luftens påvirkning, før de ble overleiret, mens de fleste har vært dekt av sjøen og avleiringer før morenen kom over. De mest eller helt forvitrede bein ble nemlig funnet øverst på sletten, og jeg så ikke råtnede bein nederst på sletten. Etter hvirvlenes størrelse og stilling og kjevebeinenes plass kan en slutte at hvalen må ha ligget med hodet oppover eller mot nord. Etter den nevnte forvitring eller råtning av noen bein kan en slutte at noen av de høyestliggende bein falt tørre eller ikke var overleiret, før morenen kom over.

Den smuldrete beinmasse ble funnet i øvre tverrgrøft og vestre dreneringsgrøft i små linser eller klumper og lå ikke som et samlet eller helt bein. (Det kunne muligens være bardene som var blitt sorte og smuldret). I øvre (nordlige) tverrgrøft fantes noen av kjevebeinene. De var knekket men ellers ganske hele, nokså skjøre, men ikke på langt nær så forvitret som den ovenfor nevnte beinmasse. I den østre dreneringsgrøft fantes mange hvirvler, ribbein og mange bein av fugl og sel, et bein av rein og en del trebiter. I den nedre (sørlige) tverrgrøft fantes også et par hvirvler og noen mindre beinbiter av hvalen, mange faglebein og trebiter.

Jeg brukte et såld med 1cm² store ruter til å harpe opp det som kunne tenkes å inneholde fossiler. Stort sett kan en si at det som lå under morenen var strandgrus med skjellmulder. Men jeg forsøkte å få et 6 m langt snitt av veggen i nedre [sørlige] tverrgrøft. Ovenfra og ned har vi der: jord, torv, strandgrus I, sand I, strandgrus II, morene, sand II med dels jordaktige eller mudderaktige slirer, blåskjellag, strandgrus III, strandgrus IV, sand III, leirblandet sand, strandgrus VI eller noe utvasket fra bunnmorenen, bunnmorene og blokker med leirblandet sand.

I hele nedre tverrgrøft fant vi et skall av *Pecten islandicus*: Lagene var bøyet av isen, og de nederste var klebet rundt blokkene. *Pecten islandicus* kom fra det nederste leirblandete sandlag.

Det er beklagelig at jeg ikke ble bedt om å skrive en fullstendig beretning om avleiringen, mens jeg fulgte utgravingen. Jeg måtte tru at den var fra siste mellomistid. Gran og barlind og hjort, som reinbeinet først ble bestemt til, tydet ikke på seinglasial tid. Men nå er det 14C-bestemt, og etter det skal isframstøtet i Blomvåg svare nærmest til Bøllingframstøtet i Danmark.

Jeg var meget spent på om jeg skulle finne merker etter mennesker i avleiringen, men jeg fant bare en stein (ikke av flint) som liknet de store spydspisser, som det er funnet noen få av på kysten fra Haugesund til Kristiansund, og som ikke hører hjemme i norsk steinalder. Denne stein fikk jeg oppbevart i et skap på Geologisk institutt i håp om å finne flere. Og hvis ingen har kastet den, så ligger den der ennå. Men det har vært en flintplass i kapelltomten, for i jord som var kastet ut derfra fant jeg noen flinter etter mennesker. Etter høyden over havet må plassen tilhøre sein Fosnatid, og det er bedrøvelig at disse flinter skal oppbevares slik at gjestende kan få den tru at de hører til den gamle avleiring.

Det fantes mange fremmede blokker i morenelaget og lagene under det: porfyrblokker og blokker med fossiler fra Oslofeltet, flintknoller fra kridtberg o.s.v. Alle disse fremmede blokker la jeg opp på avsatter i bergveggen på østsiden av gravplassen, men de som muret steingjerdet, murte dem inn med gjerdet. Det lå nemlig en stor flyttblokk midt på plassen, ca. 20 m lang og 3 - 4 m bred og 2 - 3 m tykk. Denne blokken måtte skytes i stykker og fjernes. Den var ikke av de nærmest stående bergarter og den lå på løsmateriale og var en ekte flyttblokk. Steinen fra blokken var nok til et høyt gjerde rundt plassen, og enda måtte mye skrotstein kjøres bort. For meg gjaldt det å finne bevis for at blokken ikke var skyllet over bergryggen vest for plassen. Denne rygg når over 30 m over havet (fig. 1). På nordøstsiden av Blommeknuten, åpent mot Hjeltefjorden, var det en sikker brenningsgrense på 32,5 - 32,7 m.o.h. og marin grense 31 - 31,1 m.o.h. Dette er østligere enn gravplassen, og det var ikke mulig at havet kunne ha nådd over 30 m vest for plassen med slik makt at det kunne flytte den store blokk.

Det er berggrunnsformene på stedet som dels er skyld i at avleiringen er bevart. Berget skråner bratt opp fra vestsiden av vågen til toppen av haugen øst for plassen. Denne haug har en brattskrent ned til sletten, og vest for sletten skråner berget ganske bratt opp. Isen ble så å si løftet fra toppen av haugen i øst og bort på skråningen i vest. Nord for gravplassen kom det opp en liten bergskrent av løsdekket, og avleiringen kilte ut mot denne skrent. Der var det åpning mot Blomvågen.

Arkeologiske spor etter folk i Blomvåg-funnet (ABJ)

(Med noen mindre justeringer er dette det manuskript som ble utarbeidet for fellespublikasjonen våren 1977 og distribuert til Lie, Mangerud og Moe.):

I sin dagbok gjengir Fægri oppmåling av i alt 13 profiler fra grøftene på Blomvåg. Av disse går de 12 bare ned til morenen. Profilbeskrivelsen 11/7-42 (i nordveggen i grøft 2, 3,5 m vest for østenden) omfatter derimot også morenen og det fossilførende laget under;

i alt en dybde på 3,20. Fægri's beskrivelser gir samme bilde av lagfølgen som det Undås gir (1942:103). Fægri's profil har jord, sand og strandgrus ned til 70 cm, deretter morene ned til 160 cm, så slamholdig sand til 195 cm, skjellgrus videre ned til 310 cm og skive-sand derunder. De stratigrafiske forhold er derfor fastslått med all den sikkerhet man kan ønske seg.

Fægri deler (dagboken 11/6) Undås' oppfatning at avleiringen ikke kan være interstadi- al «på grunn av fauna og flora». Dersom det fortsatt er gyldig kunnskap at det var gran blant trerestene, må det da også i dag være et tankekors for vegetasjonshistorikere at Blomvåg-avsetningen er så ung som omtrent 12.500 år.

Det var under arbeidet med høyfjelllets tidligste bosetning jeg begynte å undres over Blomvågfunnet: Når det inneholdt reinsdyrbein, måtte området også ha hatt livbergings- muligheter for reinsjegere. At iskanten ikke har ligget langt borte, har bare vært en fordel fordi beltet inntil iskanten foretrekkes av reinen sent på sommeren og om høsten når dyrene er i best hold. Tanken ble styrket ved at mange boplasser i høyfjellet viste seg å være nesten like gamle som isavsmeltingen.

Undås selv var utgangspunktet for tanken om mennesker på Blomvåg, ved at han så klart sier: «Det mangler så å si bare rester etter mennesker, men hittil er det ikke funnet noe som tyder på at det har vært mennesker med i spillet. De få flintstykker som hittil er funnet, er høgst tvilsomme som menneskelige redskaper betraktet, og jeg har ikke sett små flintfliser i grøftekastet, som det for eksempel pleier å være på Fosnakuulturens flint- plasser. Men det er ikke godt å vite hva undersøkelser i framtida vil bringe» (Undås 1942:107). Undås fortalte at det først og fremst var artsrikdommen i beinmaterialet som tvang fram tanken om mennesker hos ham.

I 1973-manuskriptet uttrykker Undås seg slik at en kan fristes til å tro at det ikke ble funnet flint i «den gamle avleiring». Men ved nøyere lesing ser en at Undås sier noe annet: Det var «flinter etter mennesker» Undås ikke fant sammen med beinmaterialet. Han forteller ikke om han fant andre flintstykker. «Flinter etter mennesker» var for Undås «små flintfliser». Men forekomsten av flintfliser er avhengig av hvilken virksom- het som foregikk på stedet. Det er ikke uvanlig med boplasser der småflinten helt mang- ler. De store flintgjenstandene ble tildannet et annet sted og så tatt med til boplassen i ferdig tilstand. Utsagnene til Undås i 73- manuskriptet motsies da også av det han skriver i 1942: «Blokkene fra Oslofeltet og flintknollene må være drevet dit» (:103) og sitatet i forrige avsnitt fra side 107.

Fægri skriver da også i sin dagbok fra Blomvåg 9. juni 1942: «Tirsdag. Idag kom de endelig ned i de fossilførende lag. Hvalbein og skjellsand innkommet fra betegnet lokali- tet. 1 flint -slått i stykker- og 1 fuglebein, begge fra fossillaget.»

Under min gjennomgang av Blomvågmaterialet i Zoologisk museum i Bergen i janu- ar i 1974 sorterte jeg fram alle flintstykker. Bortsett fra at noe åpenbart hadde vært utstilt, virket det som Blomvågmaterialet hadde ført en nokså bortgjemt tilværelse etter at det kom til museet.

Ved en slik gjennomgang, der man ikke på forhånd vet om gjenstandene er formet av

mennesker, ser man tydelig hvor vanskelig det er å skille mellom artefakter og naturdannelser. Fra egne erfaringer har jeg lært at det finnes en gradvis overgang fra steiner som helt sikkert er tildannet av mennesker, via gjenstander med usikker tildanning og til uomtvistelige naturdannelser. Grunnen til usikkerheten er at fortidsmennesket tydelig har brukt andre slagmåter enn den klassiske med et markert treffpunkt, en slagbule, impulsringer, tynt avslagstverrsnitt osv. Blant annet er det klart at en har delt opp blokker ved en form for knusing eller kløyving. Slike stykker har oftest ikke klart konkav/konveks spalteflate, og de mangler gjerne slagbule. Stykkenes form kan i slikt tilfelle ikke vise om de er artefakter. Derfor må funnkonteksten avgjøre om det er artefakter man har funnet.

Den generelle grunn til at formen på en gjenstand ikke kan avgjøre om den er tildannet av mennesket eller er formet av naturprosesser, er at vi ikke kjenner variasjonsbredden hverken av menneskehandling eller naturbegivenheter. Har det f.eks. under isframstøtet på Blomvåg under Eldre Dryas oppstått naturlig trykk og stress som kunne spalte flintknoller? Har denne prosessen vært slik at det har oppstått slagbuler? Kan forholdene i underkant av morenen ha vært slik at flinten ikke ble rundet i kanten til tross for at stresset var stort nok til spalting?

Noen av disse spørsmålene kunne løses ved observasjoner på funnstedet: Var f.eks. flinten uforholdsmessig sterkt oppdelt i forhold til stykkene av bergart? Bare en ny utgraving kan svare på dette.

Her er først en oversiktsbeskrivelse av flintmaterialet slik jeg fant det i Zoologisk Museum. Planen var at Undås selv skulle se over hele Blomvågmaterialet. Men dette klarte jeg ikke å organisere mens det fortsatt var tid. Flintmaterialet var fordelt på 4 esker/poser. Det er fortsatt (våren 1992) ikke arkeologisk katalogisert og har derfor ikke noe B-nummer:

-1: Pose med tekst «Løse blokker og sten funnet i morenen 1ste grøft.» Innhold: Stor, lys grå flintblokk med største dimensjon (sd) ca. 10 cm.

-2: Eske med 2 tekstlapper oppi. Den ene, som åpenbart har stått i en utstilling, har teksten «Flint, funnet under gravning, like under Mytilusgruslaget. Blomnesset, Blomvågøy. 16-6-43. Funnet av Ole Ness.» Den andre lappen har teksten «Flint fra pl. 2, nest sydlige plass, under skjellgruslaget.» Innhold: Lys grå flintblokk med mye bevart cortex og noe kantrunding. Sd=ca. 6 cm.

-3: Eske med teksten «Krittblokk fra laget umiddelbart under morenen i nedre tverrgrøft.» Innhold: Svart flintblokk med mye cortex. Avslått i begge ender. Sd=ca. 5,5 cm.

-4: Eske med en gammel utstillingslapp oppi, med tekst «Flint fra overgangslaget mellom morenen og det skjellførende lag. Grøft 1. Nye kirkegård, Blomvåg. Herdla. Oktober 1941». Innhold: 4 små flintstykker, derav 2 med cortex. Det største har sd= ca. 5 cm.

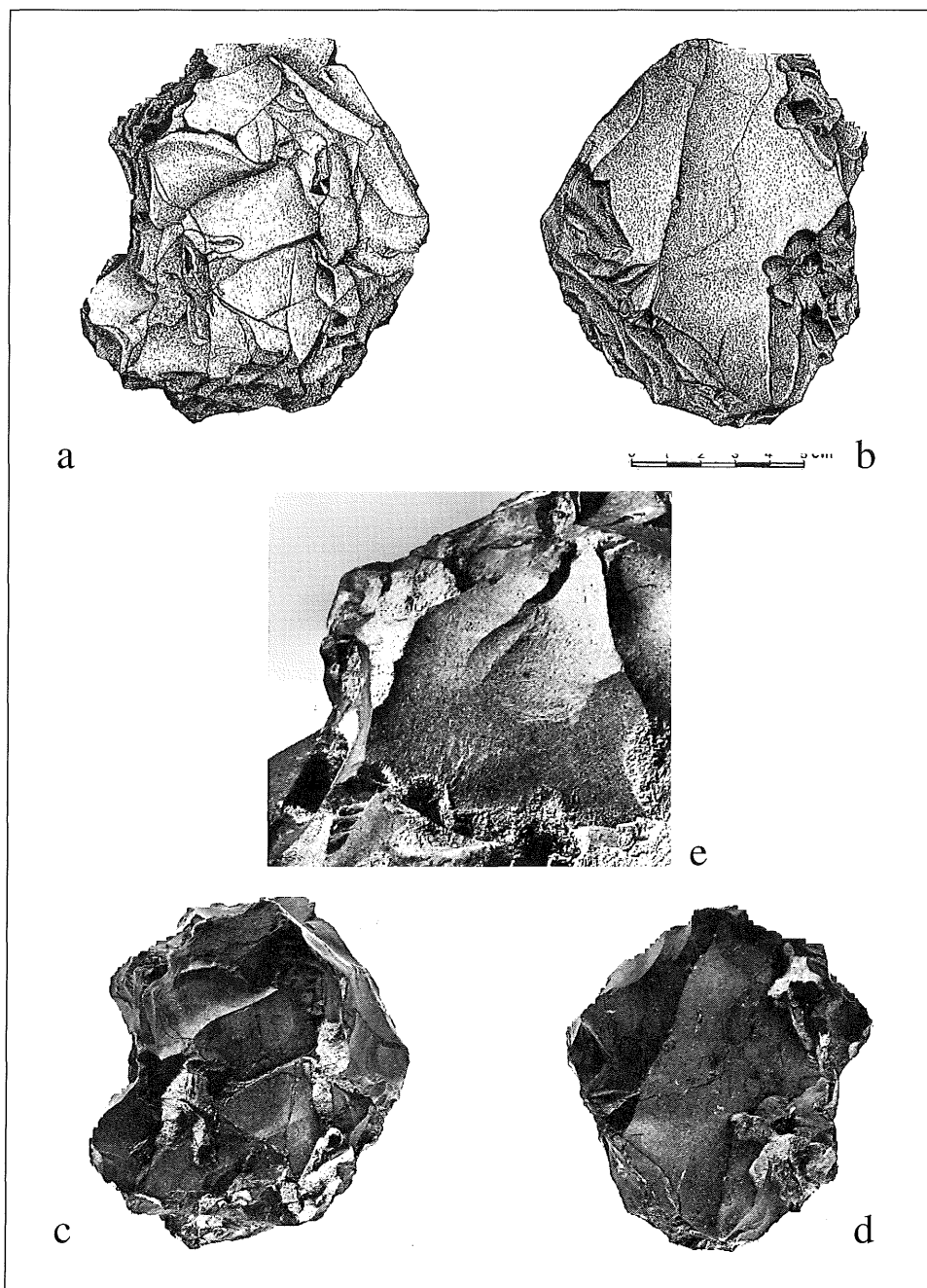

Fig. 1. Flintblokk «-funnet i morenen 1ste grøft»(pose 1). Bilde e er en detalj fra nederste del av d.

I alt er det derfor bevart 7 flintstykker som med rimelig visshet kan settes i forbindelse med avleiringen av dyrebein.

Selve gjenstandene var ikke merket på forståelig måte. Det kan derfor ikke utelukkes at gjenstander kan ha kommet bort fra sine opprinnelige funnopplysninger. At funnet har ligget så bortglemt i museet, taler imidlertid imot dette. I diskusjonen nedenfor regner jeg med at gjenstandene har beholdt sine opprinnelige funnopplysninger.

Alle avbildninger av samme gjenstand er samlet under ett figurnummer. Når det er gjengitt mer enn én avbildning av hver gjenstand, har hver avbildning fått en egen bokstav under sitt figurnummer. Gjenstandene er både tegnet og fotografert. Tegningene fig. 1a og b, 3a, 4b, 5, 6a og 7a er utført av Lars Tangedal, Historisk Museum, Bergen; og fig. 2a og b av Astrid Hølland Berg, Arkeologisk Museum i Stavanger. Fotograferingen er gjort av Ragne Johnsrud, Arkeologisk Museum i Stavanger. Det ble for liten mulighet til direkte samarbeid med henne, slik at ikke alle bildene er så illustrerende som en kunne ønske. Jeg tar likevel med noen av dem fordi de kan gi en liten korleksjon til tegningene.

Jeg har denne vurderingen av materialet:

Flintblokken fig. 1 har gode avslagsspor med slagbule, konkave spalteflater og skarpe kanter. Den er funnet «i morenen». Formen vises tydeligst på fotografiene. Avslagene må være løst med slag/press av en hard gjenstand i tur og orden mot avgrensede punkter på blokken.

Avspaltningssporene er for mange og for klare til at de kan ha oppstått naturlig i morenen. En kan f.eks. legge merke til de 3 parallelle avspaltninger på bilde c. Det ville være merkelig dersom blokken skulle bli tildelt 3 slike parallelle trykk tett ved siden av hverandre mens den ble eltet rundt i morenen.

Dersom en godtar at det er morenetrykk og -bevegelse som er årsak til avspaltningen, blir det også vanskelig å akseptere at blokken har så skarpe kanter: Avspaltningene er så tallrike og klare at de forutsetter sterk bevegelse i morenen dersom dette skal være forklaringen. Slik bevegelse ville imidlertid kantrunde flintblokken. Sannsynligst har den derfor kommet med i morenen fra et boplasslag umiddelbart før morenen la seg til ro.

Flintblokken i fig. 1 må derfor være et menneskeprodukt. Alderen er også klar: Blokken er eldre enn isframstøtet som la morene over det beinførende laget. Men den kan ikke være fraktet langt med isen. For da ville den ha blitt kantrundet.

Flintstykket fig. 2 har enda sikrere avslagsspor enn fig. 1. Dels er stykket selv et avslag med klar slagbule (a), og dels har det vært brukt som kjerne. En ser avspaltningssporene tydelig på c, d (detalj av c) og e.

Stykket fig. 2 er funnet i «oktober 1941». Antakelig ble det derfor samlet inn av Undås selv. Stykket ble funnet i «overgangslaget». Med dette menes åpenbart det som Undås kaller «slamlaget» i sine profilbeskrivelser. Han karakteriserer dette laget som «leiraktig» (1942:97) og sier at det inneholdt «bare spredte og små skjellbiter, men en del bein og trerester». Fægri viser også til slamlaget under morenen (11/7-42) og karakteriserer det som «slamholdig sand med enkelte skjellfragmenter ... morenen tydelig undule-

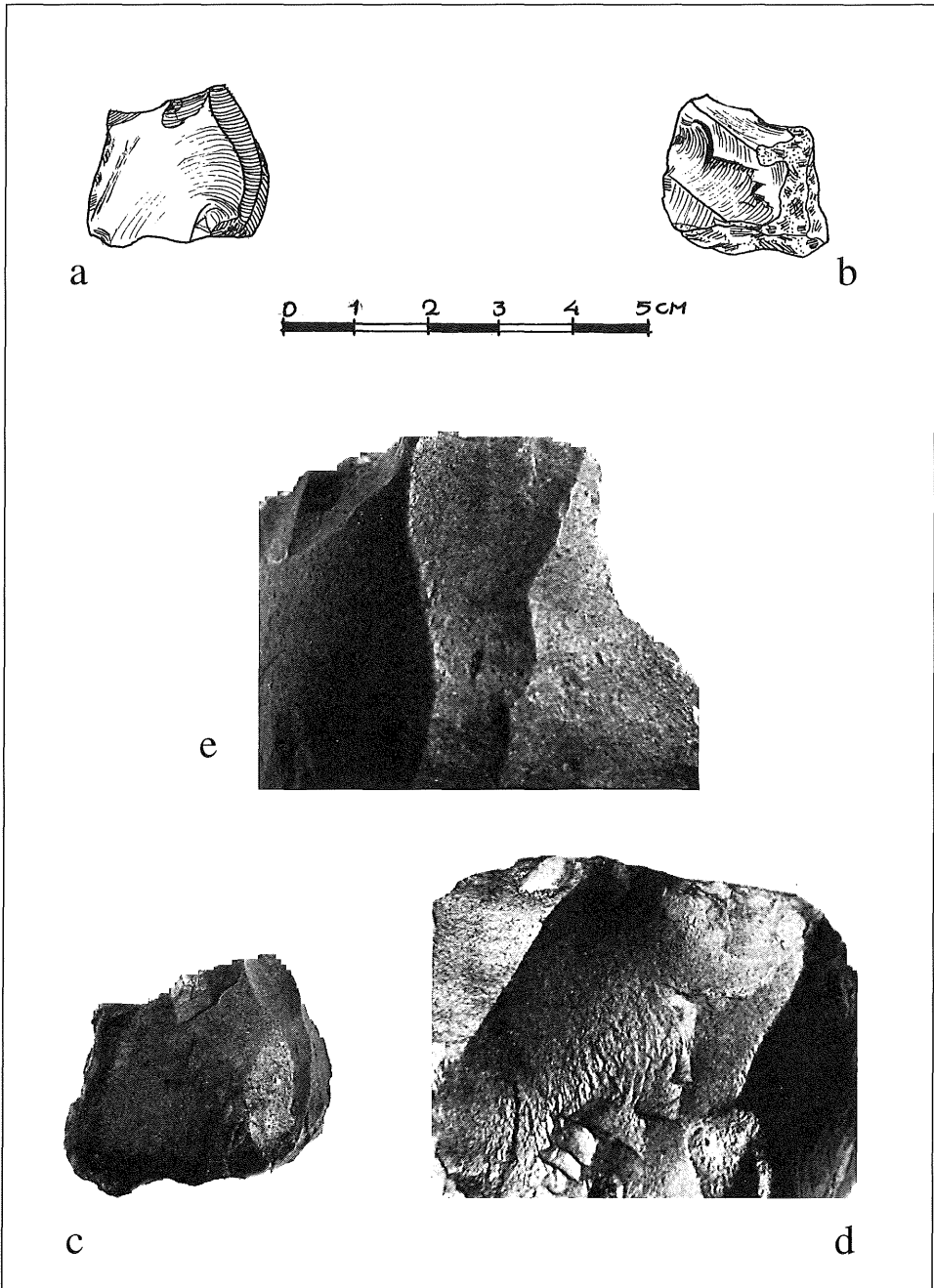

Fig. 2. Flintstykke «-fra overgangslaget mellom morenen og det skjellførende lag, grøft 1. Nye kirkegård. Blomvåg, Herdla. Oktober 1941» (eske 4).

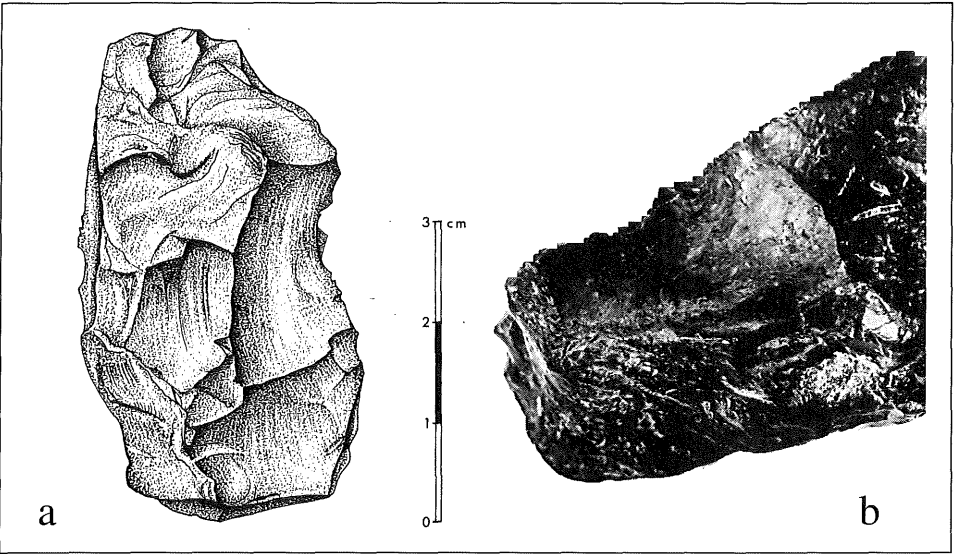

Fig. 3 a-b. Flintstykke. Samme funnforhold som fig. 2.

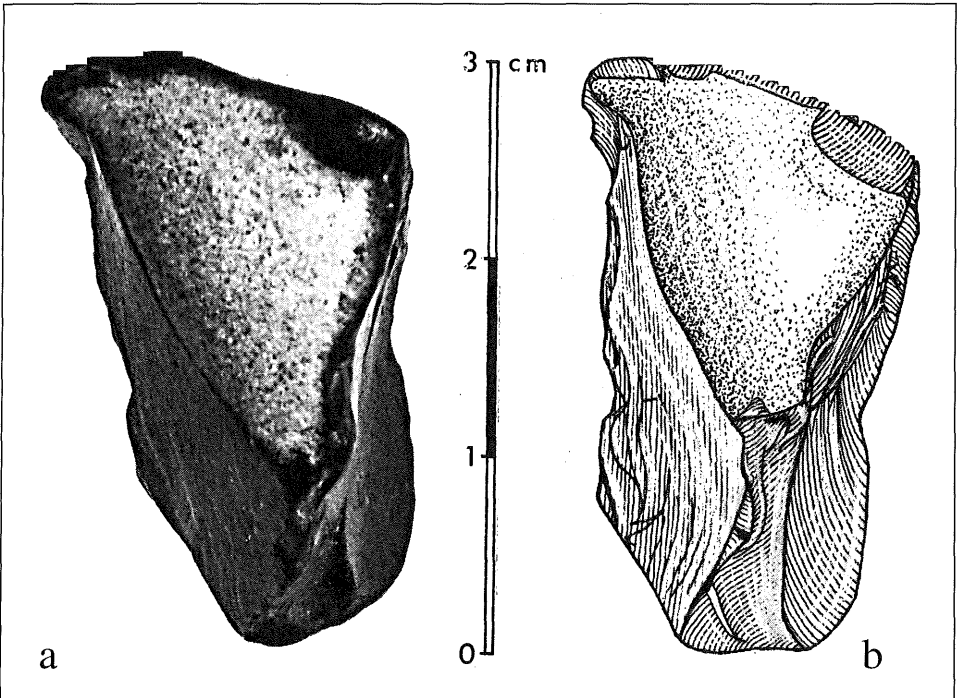

Fig. 4a-b. Flintstykke. Samme funnforhold som fig. 2.

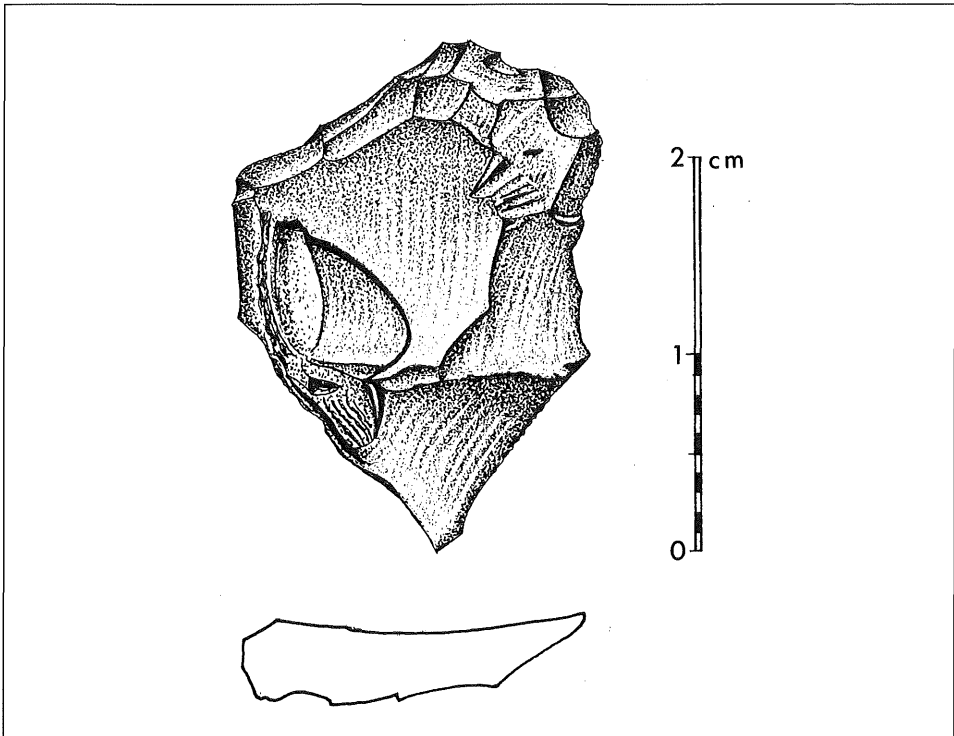

Fig. 5. Flintstykke. Samme funnforhold som fig. 2.

rende grense mot slamførende sandlag. Slammet ligger i flammer i sanden, men ser ut til å være rikest i undre del. I slamlaget ligger hvalbenene. ... Under dette skjellførende lag, som oventil er slamførende».

Beskrivelsene viser at forholdene i laget vanskelig kan ha gitt avspaltninger av det slag som illustreres i fig. 2. For eksempel må avslagssporet i fig. 2e ha oppstått ved konsentrert slag/trykk mot et lite punkt. Slamlaget inneholdt åpenbart ikke gjenstander som kunne skape en slik situasjon.

Min konklusjon er derfor at flintstykket har fått sin form ved menneskers hjelp. Den stratigrafiske plassering gir sikker kronologi i forhold til isframstøtet i Eldre Dryas. Plasseringen under morenen gjør det lite sannsynlig at stykket er fraktet til Blomvågen av isen.

Flintstykkene fig. 3, 4 og 5 er fra samme funneske som fig. 2. og har derfor de samme funnforhold. Av disse stykkene er fig. 4 det som med minst sannsynlighet er tildannet av mennesker. En ser at det mangler slagbuler. Selve spaltningen kan f.eks. skyldes frost. Fig. 5 er noe sikrere, men heller ikke her er jeg særlig trygg. Fig. 3 derimot har nokså sikre avslagsspor. Særlig det store avspaltningssporet på høyre side har godt utformet negativ slagbule med markert treffpunkt (jfr. utsnittet 3b).

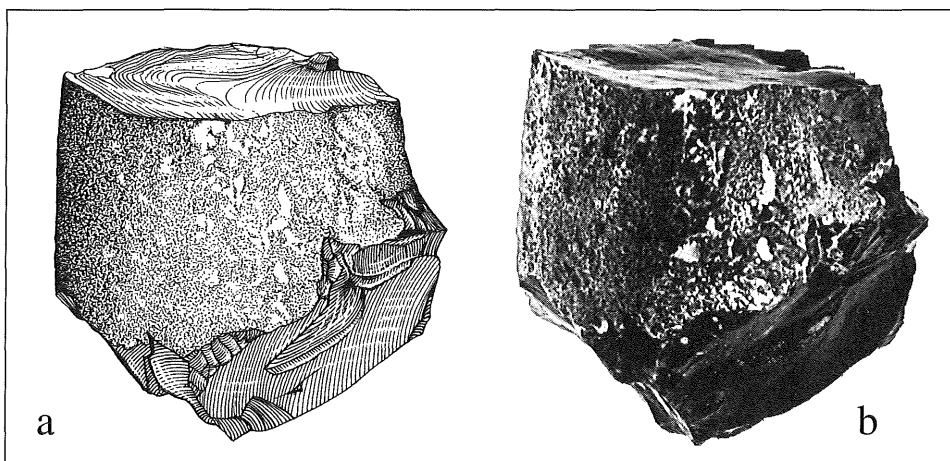

Fig. 6 a-c. Flintblokk «-fra laget umiddelbart under morenen i nedre tverrgrøft» (eske 3).

Stykket fig. 6 kommer «fra laget umiddelbart under morenen i nedre tverrgrøft». Om dette er samme lag som foregående funneske, kan ikke avgjøres. Stykket er slått tvers av i ene enden og er tilhøgd i en spiss eller egg i andre enden. I den spisse enden har stykket sikre avslagsspor (c) og knusemerker som kan oppfattes som bruksspor.

Stykket fig. 7 er åpenbart ikke fra selve Blomvåg, men er «funnet ... like under Mytilus-gruslaget, Blomneset, Blomvågøy ...» Funnet er sikkert gjort under det letearbeid som Undås viser til i sin artikkel ovenfor. Stykket har antageligvis avslagsspor, men er kantrundet og blankslitt etterpå, enten av vann eller løsmasser i bevegelse. Stykket viser imidlertid at en kanskje kan vente å finne materiale av Blomvåg-karakter over større områder. Dette er da også å vente når livbergingsgrunnlaget først var til stede.

Sommeren 1974 brukte jeg litt tid på å studere formen på steiner i den såkalte 1750-morenen rundt Hardangerjøkulen på Hardangervidda. Selv om dette framstøtet har vært mye mindre brutalt enn Eldre Dryas-framstøtet, burde det gi litt lærdom: Jeg fant ikke noe som liknet flintstykkene fra Blomvåg. Nesten alle steiner var sterkt rundet og nedslitt. Det fantes riktignok enkelte steiner med friske bruddflater, men aldri av den konkave form med slagbule som det finnes så mange eksempler på i Blomvåg-materialet. At det ved Jøkelen selvsagt ikke fantes flintstykker, endrer ikke noe på beviskraften i dette. Studier på flint ser dessuten ut til å gi samme resultat (f.eks. Stapert 1977:20 og 1977a).

Beinmaterialet er viktig når en skal vurdere opphavet til avleiringen i Blomvåg. Beina vil knuses, knekkes og kantrundes ved trykk, stress og bevegelse i de løsmasser beina er innleiret i. Ettersom bein er mye bløtere og mer lettknekket enn flint ville slike bevegelser gi mye større resultater på bein enn på flint. Skulle flintavspaltningene skyldes bevegelser i den matrise de lå i, måtte en derfor vente at beina hadde fått en meget hard medfart.

Undås noterer også at (jfr. ovenfor) «Noen av de store hvalbein stakk langt opp i morenelaget, som dels bestod av svære blokker og var hårdt og tett som stivnet sement.

C

uskadet. Dette gjelder særlig ekstremitetsknokler av fugl. Nesten alle bein er ellers meget godt bevart, med en overflate som ser nesten helt fersk ut. Det er ikke noe ved bruddflatene som tyder på at bein er knekket i ny tid ettersom patineringen på bruddflater er den samme som på naturlig beinoverflate.

Reinsdyrbeinet er en lang leggknokkel (fig. 8). Den består av 6 sammenhørende fragmenter som var limt sammen på Zoologisk museum. Limingen gjorde det vanskelig å studere fragmenteringen i detalj. I samme eske lå 1 rullebein, 1 lite ribbein (limt sammen av 3 deler) og 2 fragmenter av rørknokkel; alt av pattedyr. Leggknokkelen av rein er brukket tvers av omtrent midt på. Den videre fragmenteringen er sikkert gjort deretter. Den består av spaltinger på langs. Bruddkantene er skarpe og uskadet. Derfor kan det ikke ha vært særlig bevegelse i funnlaget etter at spaltingen fant sted.

Jeg vurderer fragmenteringen av leggknokkelen slik: Knokkelen kan være brukket tvers over ved at trykket fra isen har forplantet seg ujevnt nedover gjennom laget der knokkelen lå. Men det er ikke noe i veien for at bruddet kan være gjort av mennesker. Lengdespaltingen er derimot med stor sikkerhet ikke gjort av noen naturprosess, men på samme måte som margspaltingen i boplassbein. Boplassknokler er spaltet ved at de er lagt mot et fast underlag og kløyyet med hogg av et kniv- eller meiselliknende redskap ovenfra. På Blomvågknokkelen ser man nesten hoggene etter dette hoggeredskapet. De løse knokkelflisene viser det samme.

Dessuten ser man at forholdene i funnlaget langt fra kan ha vært slike at kraftige rørknokler kunne fragmenteres. Fig. 9. viser et eksempel på dette, der en ekstremitetsknokkel av vanlig ærfugl (*Somateria molissima*) har bevart uskadet både den tynneste og den tykkeste greina. Samme figur viser en hel rørknokkel. Undås sier (1942:103) at til og med de meget skjøre bekkenpartiene av fugl var bevart.

Likevel skal jeg presisere at de fleste fugleknokler er brukket. Funnet hadde således i 1974 f.eks. 6 hele bein og 40 fragmenter av ærfugl (2 fragmenter og 1 hel knokkel er

Hvalbeinene lå mest i et sandaktig lag umiddelbart under morenen, og de var ille medfart av isen, som rotet beinene om hverandre, knekte dem, brøt tappene av hvirvlene osv.» Dette viser at det både har vært trykk og bevegelse i selve morenen. Dermed har det selvsagt også blitt tilsvarende trykk i det underliggende fossillaget. Derimot behøver fossillaget ikke å ha vært i særlig bevegelse.

Jeg har gått gjennom alt beinmateriale for å finne spor av kutt, skraping, gnaging el.l. Ingen slike spor ble funnet.

De fleste knoklene er knekket. Men likevel er flere lange og tynne bein bevart

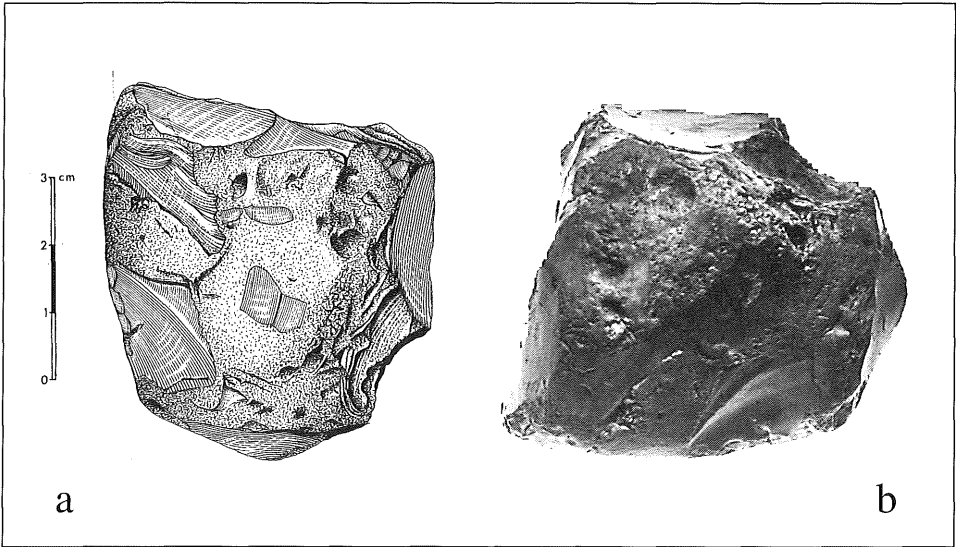

Fig. 7 a-b: Flintblokk med tekst «-funnet under graving, like under Mytilusgruslaget. Blomnesset, Blomvågøy. 16-6-43. Funnet av Ole Ness» og «-fra pl. 2, nest sydlige plass, under skjellgruslaget» (eske 2).

sammenlimt av flere deler). Av svartand (*Melanitta nigra*) var det et helt bein som er sammenlimt av 3 deler, og dessuten 2 fragmenter. Praktærfugl (*Somateria spectabilis*) var representert med 23 fragmenter derav 15 fragmenter av rørknokler, men ingen hel knokkel. Av svartbak (*Larus marinus*) var det 1 hel og 1 fragmentarisk rørknokkel, og av

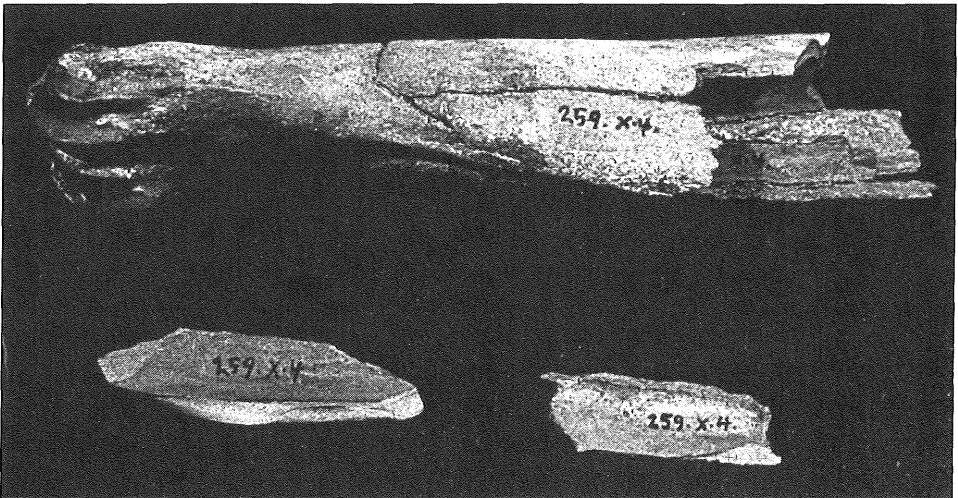

Fig. 8. Reinsdyrknokkelen.

Fig. 9. Utvalg av fugleknokler.

lomvi (*Uria aalge*) 6 hele og 7 fragmentariske knokler (1 var sammenlimt av 2 deler).
Polarlomvi (*Uria lomvia*) hadde 3 knokkelfragmenter.

For fugleknoklene er ikke margspalting noen forklaring på fragmenteringen. -De har

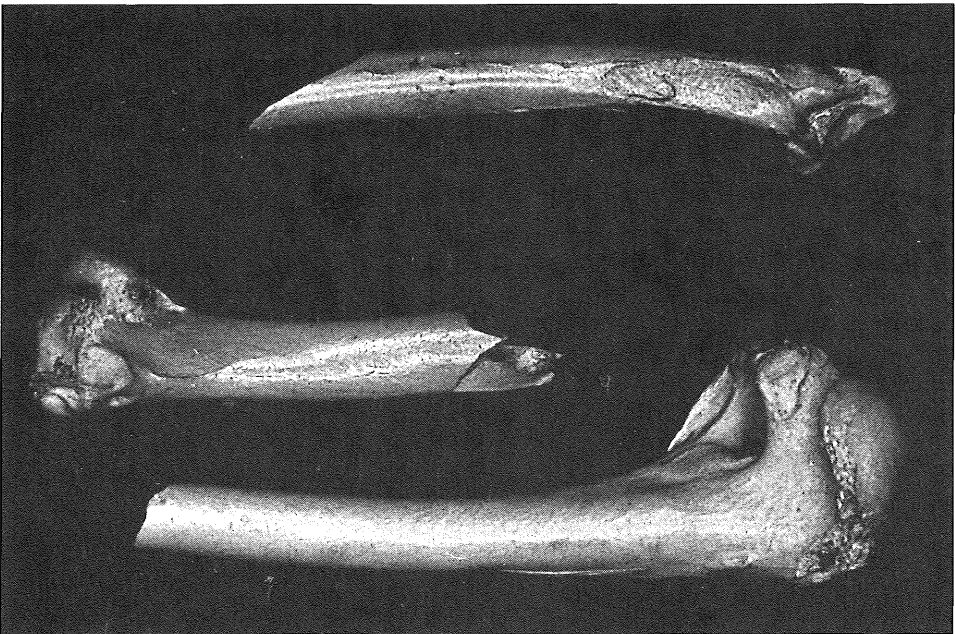

Fig. 10. Fugleknokler.

ingen marg, men er luftfylte. Folk kan ha brukket dem av andre årsaker, bl.a. ved tråkk, men dette kan vanskelig bevises. Men også for fugleknoklene er det karakteristisk at de har helt skarpe kanter og perfekt bevart overflate. Dersom de hadde vært utsatt for stor påkjenning under isens framfart, ville dette ha vist seg ved slitasje på overflater og kanter. At slike merker ikke finnes, ser en av fig. 10.

Min samlede tolkning er derfor at mennesker er en hovedårsak til deponeringen av Blomvågfunnet. Flintmaterialet har så klare tegn på bearbeiding at ingen arkeolog ville funnet på å trekke det i tvil dersom det var funnet på en lokalitet som allerede var godtatt som boplass. Én mulig opphavsmåte for Blomvåg-avleiringen er at det har strandet en hval der, og at mennesker har samlet seg på stedet for å utnytte den. I løpet av den tiden denne høstingen foregikk, pågikk antagelig også en del boplassaktivitet i nærheten.

Dette er altså samme resultat som den zoologiske vurderingen ga. Resultatet får også støtte av det forhold at funnet var meget rikt på mollusker (Undås 1942:102), og at de vanligste boplassartene strandsnegl (*Littorina littorea*) og blåskjell (*Mytilus edulis*) dominerte i mengde.

Blomvågfunnets arkeologiske verdi er først og fremst at det forteller om en bosetning tett opp til iskanten i senglasial tid. Dette er nok en bosetningstype som går meget langt tilbake. Det allmene bosetningsgeografiske spørsmål er hvor tidlig menneskene nådde så langt nord i Europa at de kom i nærheten av iskanten og kunne lære å utnytte det spesielle miljøet der. Når de først hadde lært det, ble nok denne leveformen opprettholdt så lenge det fantes større nedisede områder tilbake.

Det fordelaktige med iskanten var at villreinen samlet seg der i den varme årstiden. Da kunne dyrene stå i kaldluften på isen om dagen og trekke ned til nyspiret vegetasjon når nattetemperaturen kom. Dette ga frihet fra insekter (særlig brems) i dagvarmen, og kort vei til proteinrik mat om natten. Andre dyrearter var knyttet til reinen, og inngikk også i iskant-miljøet. Derfor ble iskanten en magnet som trakk til seg lettfanget mat og dermed mennesker. Fortsatt sier da også reinsjegere i bygdene omkring den nordlige Hardangervidda at «Jøkelen er den beste reinfangeren».

En må anta at en slik bosetning fulgte etter iskanten nordover i Europa inntil den endte opp som små kulturrelikter i de av etteristidens miljøtyper som mest liknet på iskanten. Det vil si Skandinavias høyfjell og andre tundraområder. Derfor er det ikke så merkelig at høyfjellet har en vel utviklet bosetning allerede meget kort tid etter isavsmeltingen. Denne ideen er ikke min, men går i alle fall tilbake til professor Anders Hagen (f.eks. 1961).

Områder som iskanten bare passerte gjennom, opplevde denne bosetningen som en kortvarig kulturform. I Norge, utenom høyfjellet, ble den med tiden etterfulgt av langlivde kulturformer som passet i skog og ved kyst der iskanten var langt borte. Bærerne av disse kulturformene hadde antakelig ikke sin kulturelle bakgrunn fra iskantbosetningen.

Det burde være en førsterangs oppgave for både kulturhistorisk og naturhistorisk forskning å undersøke om det finnes rester av Blomvåg-avleiringen som fortsatt kan undersøkes. En slik undersøkelse ville blant annet gi et fyldigere bilde av menneskenes virksomhet på stedet. Trolig ville dette gi en nøkkel som kunne bidra til å forene de

mange forskjelligartede bildene som vi i dag har av etteristidens bosetning i Skandinavia.

Enda større perspektiv blir det dersom man benytter lærdommene fra Blomvåg til en systematisk leting etter tilsvarende iskant-avsetninger langs Norskekysten. Undås selv antydte et slik prosjekt (1942:106). Dersom isen igjen har gått fram over området etter avsetningen, vil det bare være i slike le- posisjoner som på Blomvåg at materiale kan være bevart. Men selv slike situasjoner må være tallrike i det knausete landskapet langs Norskekysten. Iskantavsetninger som isen ikke har berørt etter deponeringen er i alle fall meget hyppige. Det gjelder bare at vi erkjenner dem og så starter studiet av deres særtrekk.

Om Norge også har en interglasial bosetning, er neste spørsmål. Naturvilkårene for bosetning så langt mot nord før siste istid bør fullt være til stede. At de kulturelle forutsetningene for liv i så kjølige strøk har eksistert, er det også all grunn til å tro.

Summary

Is the material from Blomvåg the result of human activity?

In «Viking» 1990 zoologist Rolf W. Lie presented the bone material (birds, mammals and fish) from the late glacial (ca. 12.500 yrs B.P.) sub-moraine deposit at Blomvåg 30 km NW of Bergen. He concluded that the bone-deposit is, at least partly, a result of human activity.

An archaeological examination of the Blomvåg-material was carried out in 1972-76. The results are presented in this paper. The first part of the paper presents the unpublished manuscript of the late geologist Isak Undås who was responsible for the field work at Blomvåg in 1941 and -42. The war made it impossible for him and his colleagues to analyze and publish the find at that time. The second part of the paper considers the results of the archaeological examination of the material. No archaeological field-work has been done now, and no archaeologist was present during the field-work in 41/42.

The archaeological conclusion after this examination is that most of the 7 flints (figs. 1, 2, 3 and 6) in the Blomvåg- material are indeed artefacts. The deposit at Blomvåg is most likely part of a site left by people living close to the ice-margin. They had probably gathered in the BlomvågBay to feast on the whale that ran aground there.

The Blomvåg site is an example of ice-margin settlement, which must have been common in late glacial times in northern Europe. The zone close to the glacier was a very favourable environment for man because it attracted reindeer and other types of game during summer and early autumn.

Litteratur

Fægri, K. 1942: Transkripsjon av dagbok fra undersøkelsene på Blomvåg i 1942.

Hagen, A. 1961: Mesolitiske jegergrupper i norske høyfjell. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok, 1960-61*:109-142.

Mangerud, J. m/fl. 1978: Glacial history of western Norway 15,000-10,000 B.P. *Boreas, Vol. 8*:179-178.

- Stapert, D. 1977: Some natural surface modifications on flint in the Netherlands. *Palaeohistoria*, XVIII:7-41.
- Stapert, D. 1977a: Middle palaeolithic finds from the northern Netherlands. *Palaeohistoria*, XVIII:43-72.
- Undås, I. 1942: Fossilfunnet i Blomvåg. *Naturen*, nr.7:97-107.
- Undås, I. 1960: Den gamle jernvinna i Ustedal. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, vol. 17:278-289.
- Undås, I. ca. 1960: To upbliserte foredragsmanuskript om jernvinna. Det ene foredraget ble visstnok holdt i Norsk Metallurgisk Selskap, og det andre i Norsk Geografisk Selskap tidlig på 1960-tallet.

Veideristninger i Nord-Norge, datering og tolkningsproblematikk

Det har lenge vært en arkeologisk «sannhet» at veideristningene representerer et kontinuerlig kronologisk forløp fra de eldste ristningene til de yngste. Jeg vil i denne artikkelen argumentere for at dette ikke er tilfelle for veideristningene i Nord-Norge (fig. 1). Videre vil jeg vise hvilke konsekvenser dette har for den etablerte tolkningstradisjonen, for deretter skissere alternative tolkningsforslag for de forskjellige ristningstypene.

Det var Andreas M. Hansen som i 1904 skilte veideristningene ut som egen gruppe i motsetning til jordbruksristningene. Grunnlaget for dette skillet fant han i motivvalget, som først og fremst besto av vilt, men også i materialets topografiske og geografiske beliggenhet (Hansen 1904). Veideristningene har som navnet sier blitt assosiert med forhistoriske jakt- og fangstbefolkninger i Skandinavia.

Veideristningene kan grovt deles inn i tre typer, basert på hvilken teknikk de er laget med. Det er de slipte ristningene som antas å være de eldste (fig. 2). Disse er slipt inn i bergflatene og motivvalget består i hovedsak av land- og sjøpattedyr. De hugde ristningene er antatt å være yngre enn de slipte og motivvalget er større (fig. 3). I tillegg til dyrefigurer er det avbildet båter, redskaper, mennesker og forskjellige geometriske figurer. Den yngste typen antas å være de malte figurene (Gjessing mener at de malte figurene representerer veidekunstens avslutning) som finnes i huler og hellere (Gjessing 1936). Her utgjør menneskelignende figurer det største antallet, men det finnes også dyrefigurer og mere abstrakte motiver (fig. 4). Det er også andre vesentlige forskjeller mellom de tre typene, noe jeg vil komme inn på senere.

Gjessing fastslo på 1930-tallet at veideristningene i sin helhet dannet et kronologisk skikt som var eldre enn jordbruksristningene (Gjessing 1936:171). De eldste ristningene var i følge Gjessing de slipte, så fulgte de hugde som han deler inn i tre kronologisk påfølgende stilarter, mens veidekunstens avslutning var representert gjennom de malte bildene (Gjessing 1932, 1936). Det har stort sett vært enighet om den relative kronologien. Derimot har man ikke vært enige om ristningenes absolutte alder. Flere forskere mener at veideristningene må dateres til yngre steinalder (Simonsen 1979:478). Felles for alle er imidlertid troen på at veideristningene utgjør et kronologisk sammenhengende forløp (se f.eks. Gjessing 1932, 1936, 1942, 1945, Simonsen 1979, Hagen 1976 og 1990, Hølskog 1983, 1984, 1987). Troen på et kontinuerlig forløp er nært knyttet til den framherskende tolkningstradisjonen der alle veideristninger tillegges det samme meningsinnholdet, nemlig at de er uttrykk for en eller annen form for jakt/fangst magi.

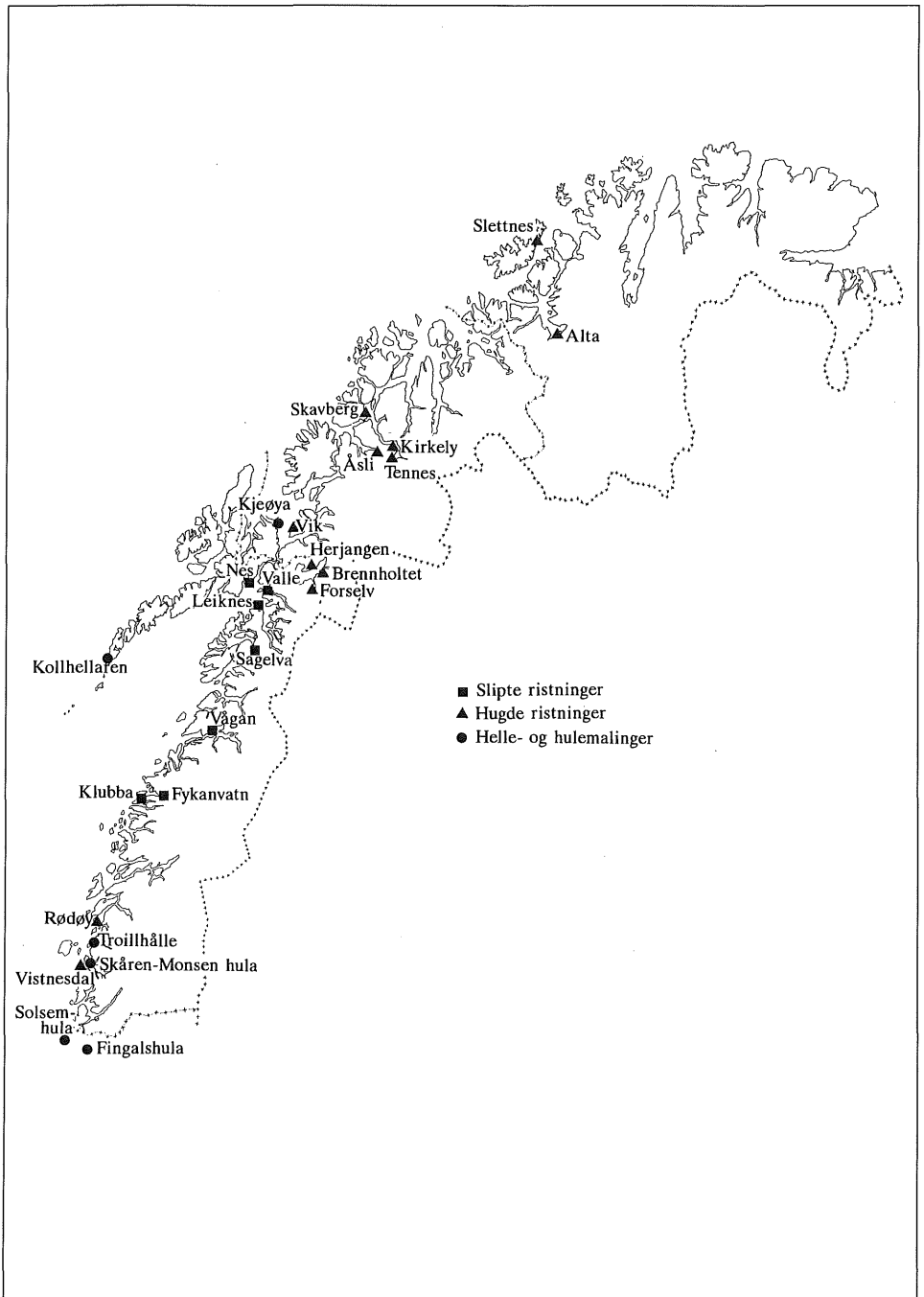

Fig. 1. Veideristningslokaliteter nevnt i teksten.

Den tradisjonelle tolkningen går i grove trekk ut på at ristningene representerer et uttrykk for en jaktmagi som skulle sikre evt. øke den tilgjengelige mengden jaktbart vilt. (Gjessing 1932, 1936, 1942, 1945, Simonsen 1979, Hagen 1976, Mikkelsen 1977). Gjessing mente at de forskjellige typene eller uttrykksformene representerte en utvikling fra en magi der jegeren selv slipte bildet av sitt bytte inn i berget til en fullt utviklet sjamanisme der en profesjonell sjaman utførte de jaktmagiske ritualene på jegerens vegne (Gjessing 1936). Simonsen knytter også utviklingen i veidekunsten til en framvoksende sjamanisme som skjedde parallelt med utviklingen av andre «profesjoner», som steinsmed, handelsmann osv (Simonsen 1975, 1979).

Kronologi

Helleristningsfeltene som denne artikkelen omhandler er datert ved å knytte dem til forhistoriske strandlinjer. Disse strandlinjene er datert ved hjelp av et dataprogram som simulerer den regionale strandforskyvningen i Nord-Norge til hvert hundreår. Programmet er utviklet av J.J.Møller, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø (Møller 1987:45-60). De oppgitte dateringene er i 14C-år BP (før 1950). Det daterte nivået ligger 2 m lavere enn det laveste punktet på den nederste figuren på vedkommende felt. Dette betyr at ristningene har vært 2 m over middelvannstand da de ble laget.

Det er viktig her å slå fast at hensikten med å forsøke å anslå alderen på ristningene ikke er å oppnå en eksakt datering for hvert felt. Dette vil ikke være mulig dels på grunn av det problematiske i denne metoden å bestemme helleristningers alder på (Hagen 1976, Hesjedal 1990) og dels på de usikkerhetsmomenter som er innbakt i selve programmet (Møller 1987:49). Det interessante er å se om det vil være en systematikk i dateringene når man korrelerer dem med figurtyper og feltenes geografiske beliggenhet. Ved å finne en systematikk over et større geografisk område vil dette kunne eliminere noe av den usikkerheten som hver enkelt datering vil representere (Møller pers.medd.).

Dersom flere «stilistisk» like felter fra forskjellige områder får noenlunde samme datering, er dette en indikasjon på at de har vært noenlunde samtidig. Finner man en systematikk i dateringene er det også mer sannsynlig at de representerer ristningenes «virkelige» alder enn den alderen man får når man bare daterer et felt eller flere felt i samme område. Det er også større sannsynlighet for at den relative kronologien stemmer.

De slipte ristningene

Som tabell 1 viser er det en klar systematikk i dateringene.

Dateringene på strandlinjenivået de slipte ristningene antas å tilhøre ligger mellom 8500 og 9900 BP, en periode på 1400 14C-år. Hele seks av de åtte lokalitetene er datert til mellom 8700 og 9400 BP. Dersom vi skal tro at dette er riktig, betyr det at de slipte ristningene i hovedsak kan dateres til preboreal tid. De eldste ristningene vil da være Valle og Fykanvatn, de yngste Leiknes II, Vågan og Sagelva. Åmøy, Leiknes I, og Nes

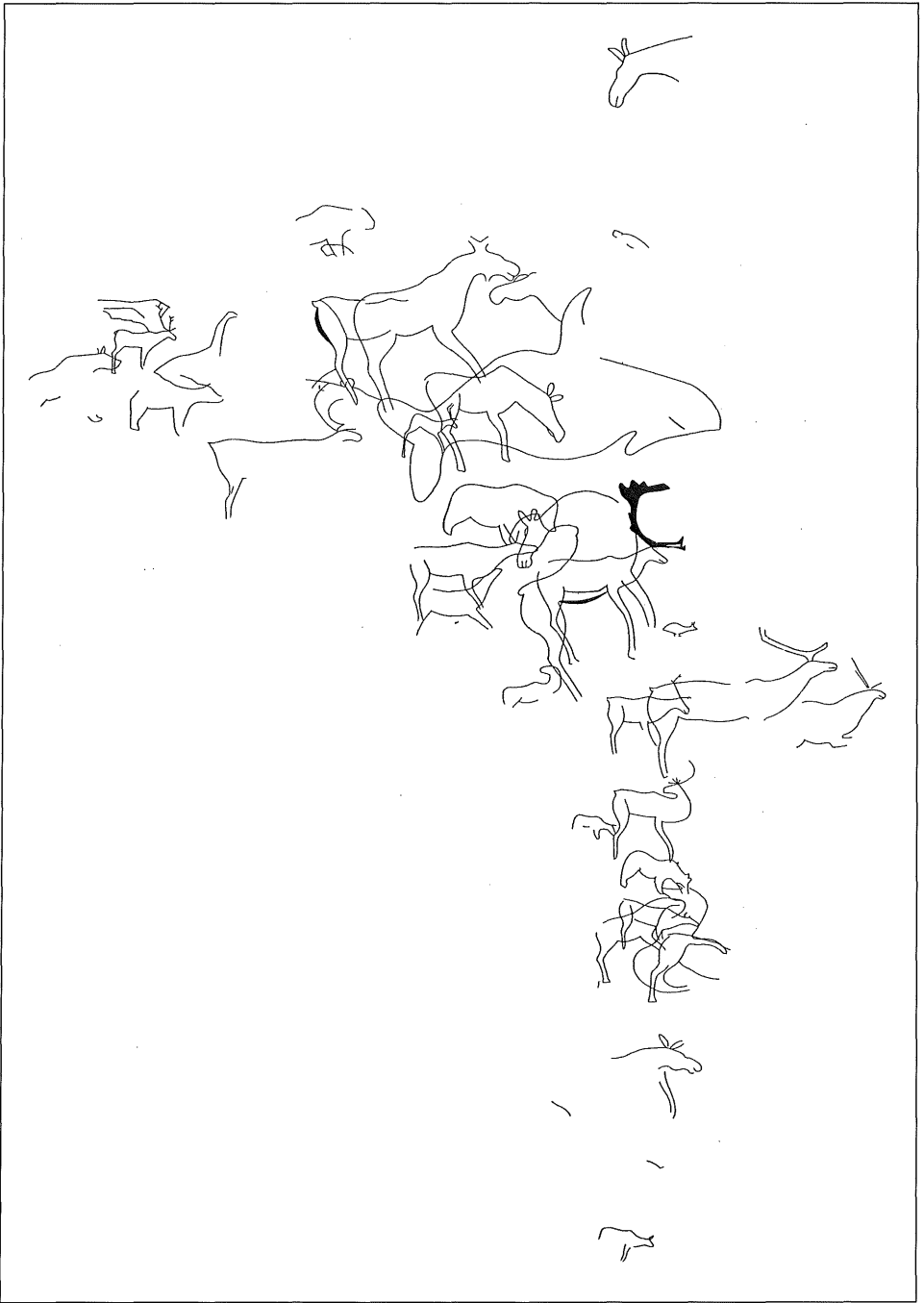

Fig. 2. Slipte veideristninger på Leiknes, Nordland. (Etter Gjessing 1932 pl. VIII).

er noenlunde samtidig. Det er imidlertid verd å merke seg at dateringene ligger såpass tett at alle ristningene kan ha vært i bruk samtidig. Den relative kronologien synes også sannsynlig når en ser på relasjonen feltene i mellom. En isbjørn på Valle kan muligens taes som inntekt for høy alder (Gjessing 1974:7). Det mest spesielle feltet er Leiknes, som dateres relativt sent. Dette passer også bra da vi på Leiknes finner motiver som ikke finnes på de andre feltene, slik som en hare og svømmefuglen på Leiknes I samt svaneparet på Leiknes II. Leiknes er også det eneste feltet som har figurer som er avbildet mens de vender hodet bakover. Figurene på Leiknes representerer også de mest formfulle slipte figurene, og med fare for å bli banal kan man muligens si at Leiknes representerer det kunstneriske «høydepunktet» innenfor den slipte tradisjonen.

Tabell 1: Strandlinjedateringer i 14C-år BP for de slipte ristningene i Nordland.

FELT	HOH	ISOB.	DATERING
Nes,	38	20	9400
Leiknes I,	43	24	9100
Leiknes II	31	24	8500
Valle	71	26	9900
Sagelv	46	29	8700
Vågan	50	30	8700
Fykanvatn,	96	33	9800
Åmøy,	52	27	9100

Alderen på de slipte ristningene ser altså ut til å være svært høy. Dateringene støtter Gjessings og Hallströms påstand om å plassere de slipte ristningene til eldre steinalder (Gjessing 1932, Hallström 1960). Dersom man velger å tro på strandlinjedateringene, er de slipte ristningene laget av mennesker som må ha levd relativt nær innlandsisen og begynt å bruke fastlandet etterhvert som det ble isfritt. Både glasiologisk/geologiske forhold og arkeologisk materiale støtter opp om de tidlige dateringene de slipte ristningene har fått. Alle feltene har vært isfrie på det daterte tidspunktet, og vi kjenner bosetning fra dette området i den aktuelle tidsperioden (Andersen et al. 1979, Alterskjær 1985, Sandmo 1986, Bjerck 1989, Hauglid pers. medd.).

De hugde ristningene

Også dateringene av strandlinjene de hugde ristningene har ligget ved, viser en systematikk, om ikke så entydig som for de slipte.

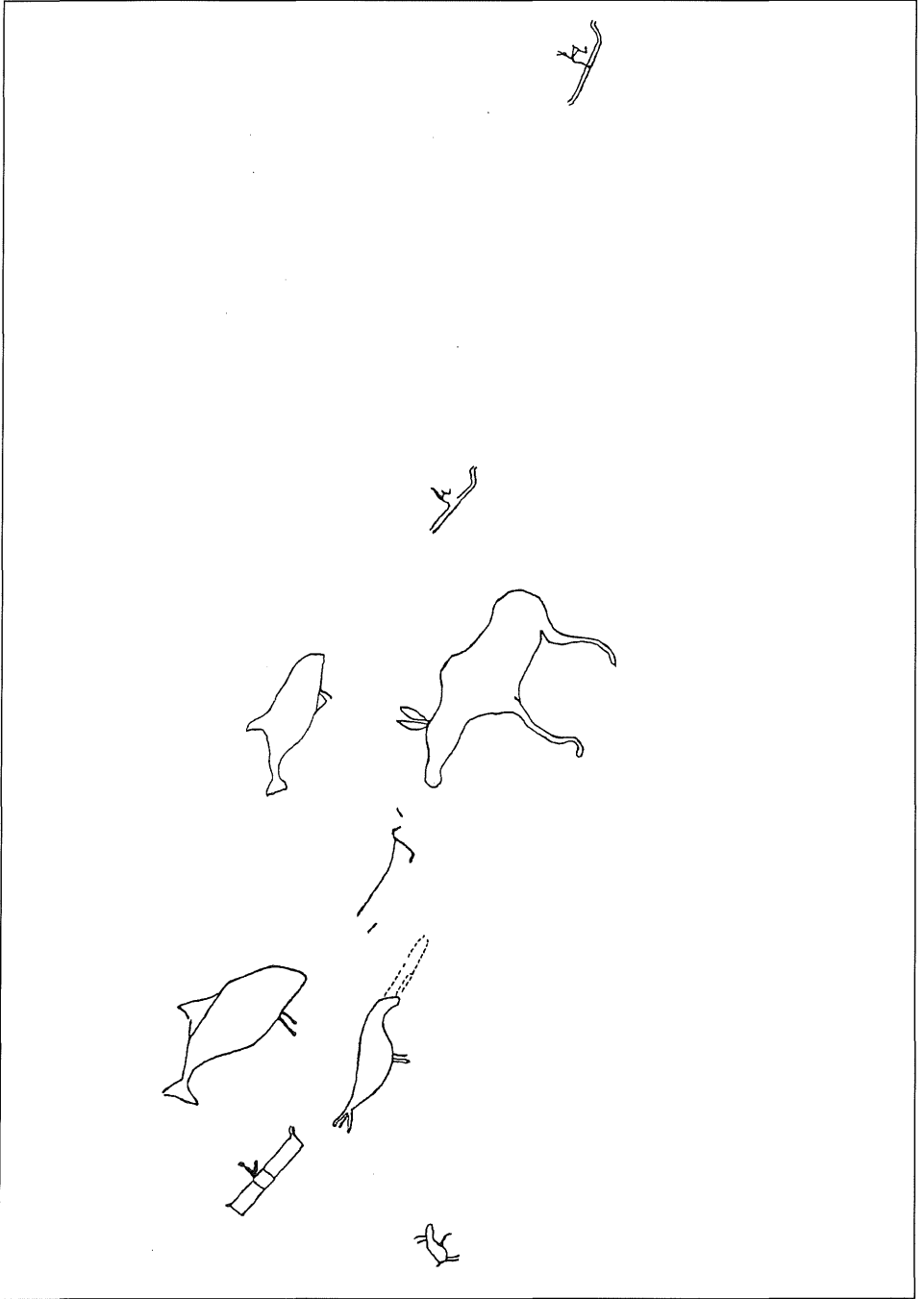

Fig. 3. Hugde ristinger på Rødøy, Nordland. (Etter Gjessing 1936 pl XLIX).

Tabell 2: Strandlinjedateringer i 14C år BP for de hugde ristningene i Nordland og Troms.

FELT	HOH	ISOB.	DATERING
Skavberget I	16,5	17	5800
Skavberget II	15	17	5500
Skavberget III	10	17	4300
Kirkely	18,6	27	5700
Tennes I	17	27,5	4600
Tennes II	28	27,5	6600
Åsli	18	25	4900
Vik	19	23	5300
Herjangen I	18	30	4500
Herjangen II	28	30	5600
Forselv	29	34	5300
Rødøy	19	35	4400
Vevelstad	28	37	5000

Til tross for de usikkerhetsmomenter som ligger i dateringsmetoden (Hesjedal 1990) ser det ut til at de hugde ristningene i Nordland og Troms kan plasseres i slutten av eldre steinalder/begynnelsen av yngre steinalder. Det antatt eldste feltet som er Tennes II dateres til mesolittikum. Seks av feltene er datert til tusenåret mellom 5000 og 6000 BP, det vil si overgangen mellom eldre og yngre steinalder i Nord-Norge (Helskog 1980:40). De resterende seks feltene er alle yngre enn 5000 BP, det yngste er Skavberget III som er datert til 4300 BP. Bortsett fra Tennes II ser det ut til at de hugde ristningene i Nordland og Troms kan relateres til overgangen mellom eldre og yngre steinalder og tidlig yngre steinalder. De hugde ristningenes dateringer grupperer seg altså rundt 5000 BP. Hele 10 av de til sammen 13 lokalitetene ligger mellom 4500 BP og 5600 BP, kalibrert (C.I.O./Isotech Groningen - version januari 1988) betyr dette mellom ca. 3300 og 4500 f.Kr. Dateringene av de hugde ristningene i Troms og Nordland støtter Helskogs (1983, 1989) avvisning av at veideristningene har utviklet seg fra store naturalistiske figurer til mindre skjematiserte figurer. Han kan ikke se en slik utvikling i Alta materialet.

De malte ristningene

Dateringen av de malte hulebildene¹ kan ikke gjøres gjennom strandlinjedateringer. De fleste av disse hulene er laget før siste istid, og dette fører til at man må bruke andre tilnæringsmåter. I den grad man kan si noe om dateringen på denne figurtypen ser det ut til å være enighet om at de skal tidfestes til eldre metalltid/siste del av den steinbrukende perioden (Marstrander

¹ Solsmehula og Fingalshula ligger i Nord-Trøndelag, rett sør for grensa til Nordland fylke.

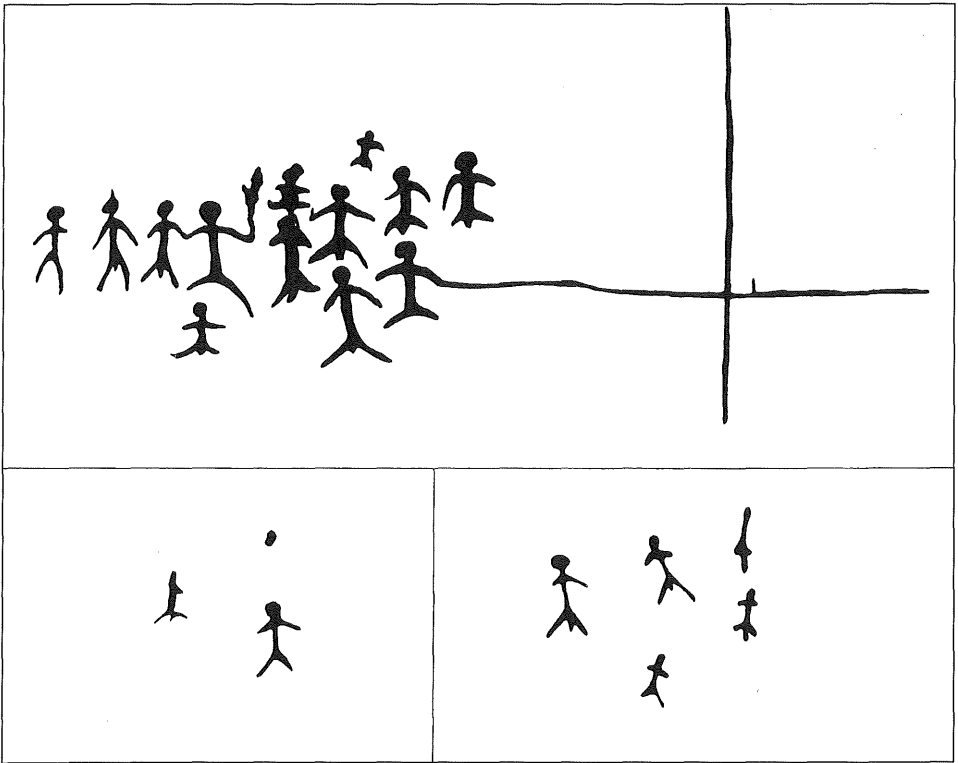

Fig. 4. «Malte» figurer fra Solsemhula, Nord-Trøndelag. (Etter Sognnes 1983 fig. 6).

1965:162, Sognnes 1983:117). Eldre metalltid blir definert som perioden mellom 1800 f.Kr. og Kr.f. (Jørgensen 1986:63). Denne perioden er en «overgangsperiode» mellom steinalder og jernalder, der en også for visse grupper får et skifte i erverv fra en jakt- og fangstbasert økonomi til en økonomi med mer vekt på jordbruksaktiviteter. Både arkeologiske og botaniske data tyder på en slik gradvis transformasjon til jordbruksøkonomi først og fremst har foregått i Nordland og Troms (Johansen 1979 og 1990). I Finnmark ser jakt- og fangstøkonomien fortsatt ut til å ha vært dominerende (Jørgensen 1986:83, Johansen 1990). Det er vanskelig å relatere figurene til et eksplisitt arkeologisk materiale, men det ser imidlertid ut til at hule- og hellemalningene er laget i en periode der det skjer relativt store endringer.

Det er ingenting i dateringene av veidreristningene i Nordland og Troms som tyder på at det har vært kontinuitet mellom de tre forskjellige ristningsgruppene. Dette gjør at vi får to store tidsgap eller «helleristningstomme» perioder. Mellom den yngste slipte og den eldste hugde er et tidsrom på minst 2000 14C-år. Ser vi på hovedtyngden av dateringer, blir gapet enda større. De slipte ligger rundt 9000 BP og dette er 4000 14C-år eldre enn de hugde, som grupperer seg rundt 5000 BP. Det andre gapet er mellom de yngste hugde og begynnelsen av tidlig metalltid. Det vil være en periode på ca. 2000

Fig. 5. Det er til nå (september 1992) funnet tilsammen 5 flyttblokker med helleristninger på Slettnes, Sørøya. Som man kan se av bildet har steinen i forgrunnen (dekortert med en elg og en rein) i likhet med de andre vært begravd av strandgrus. Steinen ble funnet ca. 4 m fra steinen på fig. 6 (Foto: A. Hesjedal).

kalenderår mellom disse to ristningsgruppene. Dette betyr at det ikke har vært kontinuitet eller kronologisk kontakt mellom de tre forskjellige type veideristninger slik som de fleste helleristningsforskere påstår. Hvordan passer så disse resultatene til det vi vet om andre veideristninger i Nord-Norge?

Helleristningene i Alta

Helleristningene i Alta er i denne sammenhengen helt sentrale da de er det desidert største området med ristninger i Norge. Alta-ristningene deles inn i fire påfølgende faser. Fase I dateres fra 4200 - 3600 f.Kr., fase II fra 3600 - 2700 f.Kr., fase III fra 2700 - 1700

Fig. 6. Den ene av de to helleristningsteinene som ble funnet sommeren 1991 på Slettnes, Sørøya, var dekorert med mer enn 30 figurer. Bildet viser en ristning av en menneskefigur stående i en båt med elghode i stavnen. (Foto: A. Hesjedal).

f.Kr. og fase 4 fra 1700 - 500 f.Kr. (Helskog 1985, 1988). Dette kronologiske rammeverket ansees å være: «det beste som finns når det gjeld veidekunst i Norden» (Hagen 1990:96).

Det er imidlertid flere merknader til denne kronologien. For det første er det ingenting i veien for at de høyest liggende og antatt eldste ristningene i Altaområdet kan være eldre enn 4200 f.Kr. I perioden mellom ca. 7500 før nåtid og det Holocene transgresjonsmaksimum for ca. 6000 år siden var forholdet mellom landhevingen og havstigningen i Alta konstant (Møller pers. medd.). Alta ligger så langt inn i landet at landhevingen og havstigningen var like stor med den følge at strandlinja lå på det samme stedet i svært lang tid. Lengre ut mot kysten var havstigningen større enn landhevingen pga. den økte avstanden til issenteret i Bottenvika. Dette betyr at de eldste og høystliggende helleristningene i Alta kan være adskillig eldre enn 4200 f.Kr, kanskje så mye som 2000 år (Olsen 1990:44-45).

Dette støttes av de to flyttblokkene med helleristninger på som ble funnet ved arkeologiske utgravninger på Slettnes, Sørøya sommeren 1991. Det stilistiske uttrykket og valget av motiver er svært likt det man finner i de to eldste fasene i Alta. Begge flyttblokkene var overleiret av marine sedimenter som sannsynligvis ble skylt opp av det Holocene

Fig. 7. Utsnitt fra Amtmannsnes II i Alta. (Fra Helskog 1988: 66-67).

transgresjonsmaksimum. Det er derfor trolig at helleristingene på Slettnes er eldre enn 6000 år, og at de er laget i siste del av eldre steinalder (Olsen 1990, Damm m.fl. 1992). Alt dette tyder på at fase I og II i Altamaterialet kan strekke seg over et atskillig lengre tidsrom enn tidligere antatt.

Veideristingene i Nordland og Troms synes å opphøre omtrent samtidig med slutten av fase II i Altamaterialet som opphører ca. 2700 f.Kr. I Alta fortsetter imidlertid helleristningsproduksjonen. Fase III dateres ifølge Helskog til 2700 - 1700 f.Kr. Denne fasen er interessant på flere måter. For det første forsvinner båt-figurene helt. Det er bare avbildet en fuglefigur. I tillegg er det to kveite-figurer og en laksefigur. Ingen sjøpattedyr er til stede. Figurene sentreres omkring menneske og rein/elg. For det andre endres form og størrelse på menneskefigurene. Helskog skriver:

Menneskefigurer av de typene vi finner på dette feltet, med kroppsmønster og ansikts-trekk, er meget uvanlige på helleristningsfelt i Skandinavia. Ingen steder finnes de i det antall som på Amtmannsnes (Helskog 1988:69).

Det er også en stor grad av overhugging, og Helskog hevder at figurene her «er tydelig forskjellige fra figurene i Hjemmeluft»(fig. 5). Dette siste er viktig. Amtmannsnes ligger flere kilometer nordøst for Hjemmeluft/Jiebmaluokta. Den først nevnte lokaliteten er plassert ute på et nes, den sistnevnte inne i en bukt. Både i form, motivvalg og beliggenhet skiller fase III seg fra de andre fasene. I tillegg er det et gap i tid mellom fase II og fase III (se Helskog 1988:32) på ca. 250 år mellom slutten av fase II og begynnelsen av fase III.

Mellom fase III og fase IV er det heller ikke kontinuitet. Helleristningsproduksjonen på Amtmannsneset stopper opp og aktiviteten gjenopptas i Kobbekbukta. Motivvalget endres og i tillegg er det et figurtomt «strandbelte» på flere meter som i tid må bety ca. 500 år mellom de to fasene (Helskog 1985:183). Konklusjonen på dette må være at det også i Altamaterialet er problematisk å argumentere for kontinuitet mellom de forskjellige helleristningsfasene.

Implikasjoner

Dersom man antar at veideristingene ikke utgjør et kontinuerlig kronologisk forløp, må de forstås som adskilte historiske fenomener i tid og rom. Dersom vi vender tilbake til veideristingene i Troms og Nordland (samt de to hulene med malinger i Nord-Trøndelag), må de tre typer helleristninger det her snakkes om forstås som tre uavhengige historiske fenomener. For å forstå de forskjellige ristningene er det nødvendig å behandle dem som separate fenomener som i utgangspunktet ikke har annet til felles enn at de er tegn på berg.

Tolkningen av veideristingene har som tidligere nevnt hele tiden vært basert på et funksjonalistisk utgangspunkt. Alle de forskjellige helleristingene som ble definert som veideristninger ble tolket og forstått ut fra den samme forklaringsmodellen. Ristingene

er tolket som en del av en jaktmagi der målet var å vedlikeholde eller å øke den tilgjengelige mengden vilt. Det var særlig Gutorm Gjessing som la grunnlaget for det vi kan kalle «jaktmagihypotesen» (Gjessing 1932, 1936, 1945). Senere forskere har i stor grad benyttet seg av og videreutviklet Gjessings tolkninger (Hagen 1976, Simonsen 1974, Mikkelsen 1977). Den tradisjonelle kronologien og tolkningstradisjonen har forsterket hverandre. Ved å insistere på at ristningene har et kontinuerlig forløp fra den eldste til den yngste fasen har man forsterket jaktmagitolkningen, samtidig som denne er en nødvendig forutsetning for en kontinuerlig utvikling av ristningene.

Lesing av tegn, tekst og materiell kultur

En måte å se forskjellige typer helleristninger som historiske fenomener på er å behandle veideristningene som tekst. Tekstanalogien er basert på at all kulturell atferd har tekstuelle karakteristika som krever lesning og fortolkning (Moore 1986, Ricoeur 1981). Materiell kultur er med andre ord meningsbærende og inngår som en aktiv del i sosiale sammenhenger. Aktører vil både bevisst og ubevisst manipulere materielle symboler og dermed vil de bli del i folks sosiale strategier. Materiell kultur vil på denne måten inngå som en del av et samfunns maktrelasjoner og vil dermed også ha innvirkning på stabilitet og endringer i samfunnet (Hodder 1986, Shanks & Tilley 1987, Olsen 1987).

Helleristninger er tegn. Ristningene kan sees på som et system av tegn der systemets indre mening framkommer gjennom den relasjonen de forskjellige tegn har til hverandre. Helleristninger i seg selv kan også sees på som mer enn tegn. Meningen i en helleristning vil kunne gå utover seg selv, fra et denotasjonsnivå til et annet og høyere betydningsnivå, konotasjonsnivået. Dette gjør det denotative tegnet om til sin signifier og frambringer et nytt konotativt tegn med en annen og videre betydning (Olsen 1987:40). Oppdagelsen av konotasjons-nivået gjør at vi ikke lenger kan være sikre på om helleristningen av for eksempel en bjørn virkelig er en bjørn i konotativ sammenheng. Bjørnen kunne for eksempel være en totemisk representasjon av en klan. Ord og handlinger har som tegn mer enn en mening, de er flertydige. Ord får mening i setninger, og setninger vil bare bli ytret innenfor spesielle kontekster. Det samme gjelder handlinger som kun har mening sett i forhold til andre alternative handlinger og innenfor en bestemt kontekst. Konteksten fungerer som et slags filter der ordenes eller handlingens «overskuddsmening» fjernes, det vil si at den produserer en enkelt mening av et i utgangspunktet flertydig ord. Tolkning er nødvendig fordi alle ord er flertydige og den aktuelle meningen kommer fra den kontekst de brukes i. Samtidig utgjør flertydigheten basisen for den kreative utvidelse av mening gjennom metaforen. På samme måte som vi gir mening til en metaforisk uttalelse, konstruerer vi mening inn i en tekst. (Moore 1986:84). For å forstå en tekst er det derfor nødvendig å kjenne til tekstens kontekst Den kulturelle tekstens kontekst vil være de sosiale og historiske meningsbetingelsene som teksten er produsert innenfor (Moore 1986:85) men den vil også være den diskursive formasjon som arkeologen som tolker gjenstanden og dens kontekst står innenfor.

Man kan behandle teksten som et lukket tegnsystem, der tekstens indre mening framstår som et resultat av hvordan de forskjellige tegnene i teksten er relatert til hverandre. Man kan på denne måten avdekke tekstens indre struktur og se den som om den er uten verden og uten forfatter (Ricoeur 1988:44-46). Men man kan også fortolke teksten, det vil si føre teksten tilbake til levende kommunikasjon. Det som gjør lesning mulig er at teksten ikke er en lukket enhet. Teksten er hele tiden åpen for nye tolkninger og meninger (Ricoeur 1988:53-54). Når vi leser, går vi fra forklaring til forståelse. Å kunne forklare en teksts betydning og ha innsikt i en teksts mening er nødvendig for å forstå hva en tekst sier. Forklaring kan slik beskrives som en forståelse som vokser fram gjennom spørsmål og svar (Ricoeur 1988:74-75). Strukturanalysen blir på denne måten en nødvendig etappe mellom den naive, ytre tolkningen og den kritiske, dyperegående tolkningen. Forklaring og fortolkning kan slik plasseres innenfor den samme hermeneutiske buen. De to tilnæringsmåtene kan integreres i tekstens intensjon om å si noe om noe. Det som skal forståes er ikke den som taler bak teksten, men det som teksten taler om - tekstens sak. Teksten sak er den verden teksten bretter ut foran seg gjennom å bli lest (Ricoeur 1988:77).

Helleristninger som tegn og tekst

Når vi leser en tekst, leser vi mening inn i den, vi tolker den og kan gjøre dette metaforisk i stadig nye kontekster. Når vi som arkeologer skal tolke denne teksten gjør vi det på vår måte, innenfor fagtradisjoner som utgjør en stor del av konteksten. I praksis betyr dette at vi tolker dem først og fremst i lys av kronologi og arkeologisk kontekst. Jeg vil også tolke helleristningene i lys av fenomener som totemisme og sjamanisme, som alltid har vært tilstede i tolkningsforsøkene av dette materialet (Hesjedal 1990).

Dette teoretiske utgangspunktet medfører da at det første trinnet i analysen vil være å se på helleristningene som et lukket system av tegn som står i relasjon til hverandre. Trinn to vil være å åpne teksten mot verden, å tolke tekstens struktur i lys av den diskursive formasjon man som arkeolog befinner seg i.

Veideristningene i Nordland og Troms

For å finne fram til strukturen som ligger under og «styrer» helleristningene, må man undersøke hvordan figurene står i forhold til hverandre. Det er relasjonene mellom tegnene som er viktig, ikke tegnet i seg selv. Dersom vi holder oss til den tekstuelle metaforen, kan vi se på hvert felt som en tekst, hver bergflate med ristninger som en side i denne teksten og hver figur som en setning, dvs. den minste betydningsbærende enheten på det semantiske språknivået (Hesjedal 1990).

Imidlertid kompliseres dette av at en del av feltene ikke kan deles opp på denne måten. Flere av feltene kan for eksempel ha figurer på samme flate som ikke leses som om de står på samme «side», men er setninger fordelt på flere sider. En slik oppdeling er problematisk da det er vanskelig/umulig å finne fram til et objektivt kriterium som kan

avgjøre om ristninger på en flate står så nær hverandre at de kan ansees å høre sammen, dvs. være setninger på samme side, eller om de skal leses som adskilte sider. Inndelingen av figurene vil derfor være subjektiv, og andre arkeologer som leser de samme helleristingene vil sannsynligvis finne alternative måter å gruppere figurene på. Det viktige her er imidlertid at uansett hvordan man grupperer ristningene, vil man komme opp i tvilstilfelle der man skjønnsmessig må avgjøre hvilken «bås» ristningene skal høre hjemme i. Denne formen for tvetydighet understreker den tvetydighet som mange av figurene selv er bærere av og som vil bli behandlet nærmere nedenfor.

De slipte ristningene

De slipte ristningene utgjør en relativt homogen gruppe både med hensyn til motivvalg, framstillingsteknikk og formgivning. Ristningene kan karakteriseres som store, relativt naturalistiske slipte dyrefigurer. Det finnes ikke avbildninger av mennesker eller geometriske symboler blant ristningene. Geografisk er ristningene gruppert i to områder, i nord ligger Nes-, Leiknes-, Valle- og Sagelva-feltene, i sør ligger Vågan-, Åmøya- og Fykanvatn-feltene. Det ble skilt ut 11 forskjellige figurtyper og relasjonene mellom disse ble analysert. Analysen viste at det kun var et fåtall kombinasjoner som faktisk var brukt, til tross for at det teoretisk mulige antall kombinasjoner er svært høyt.

Det er kun få figurer som står alene på en bergflate. De figurene som står alene er elg og hval, muligens også bjørn og rein. De fleste figurene er satt sammen i grupper. Kombinasjonen av to figurer på samme bergflate er vanlig, men det er få av de mulige kombinasjonene som er brukt. Ennå tydeligere blir tendensen når vi ser på tre eller flere kombinasjoner på samme flate. Det er ikke tilfeldig hvilke figurer som er kombinert, kun et fåtall av de mulige kombinasjonene er brukt. Det er en enorm sentrering omkring rein, elg og bjørn. Igjen og igjen repeteres de samme motivene, riktignok med visse variasjoner, men det synes nokså klart at det er variasjoner over ett og samme tema. (Hesjedal 1990).

Gruppene av kombinasjoner kan deles i tre typer, grupper med hele figurer, grupper med ufullstendige/feiltegnede figurer og grupper med blandede figurer. De figurene som kalles feiltegnede/ufullstendige er de figurer som tidligere ble forklart gjennom å hevde at de som hadde laget figurene enten ikke hadde gjort dem ferdige eller at de hadde tegnet figurene feil i første forsøk og deretter måtte rette dem opp igjen ved å slipe/hugge nye linjer over de gamle (se f.eks Gjessing 1932). Imidlertid vil jeg her se på disse figurene som bevisst laget slik de framstår for oss i dag. Dersom en figur ikke er ferdiggjort er det simpelthen fordi det aldri var meningen at den skulle bli det. Dersom figurer er «feiltegnede» skyldes det ikke «kunstnerens» manglende kvalifikasjoner, men fordi «feiltegning» faktisk kan ansees som en teknikk som gir helt spesielle kvaliteter til figuren og den sammenhengen den inngår i. Det er ikke mulig å finne et objektivt kriterium for hva som er en gruppe og hva som ikke er det, derfor vil enhver inndeling til en viss grad være avhengig av de øynene som ser. Gruppene bestående av ufullstendige/feiltegnede figurer er langt den største, over 60% av dem består av denne

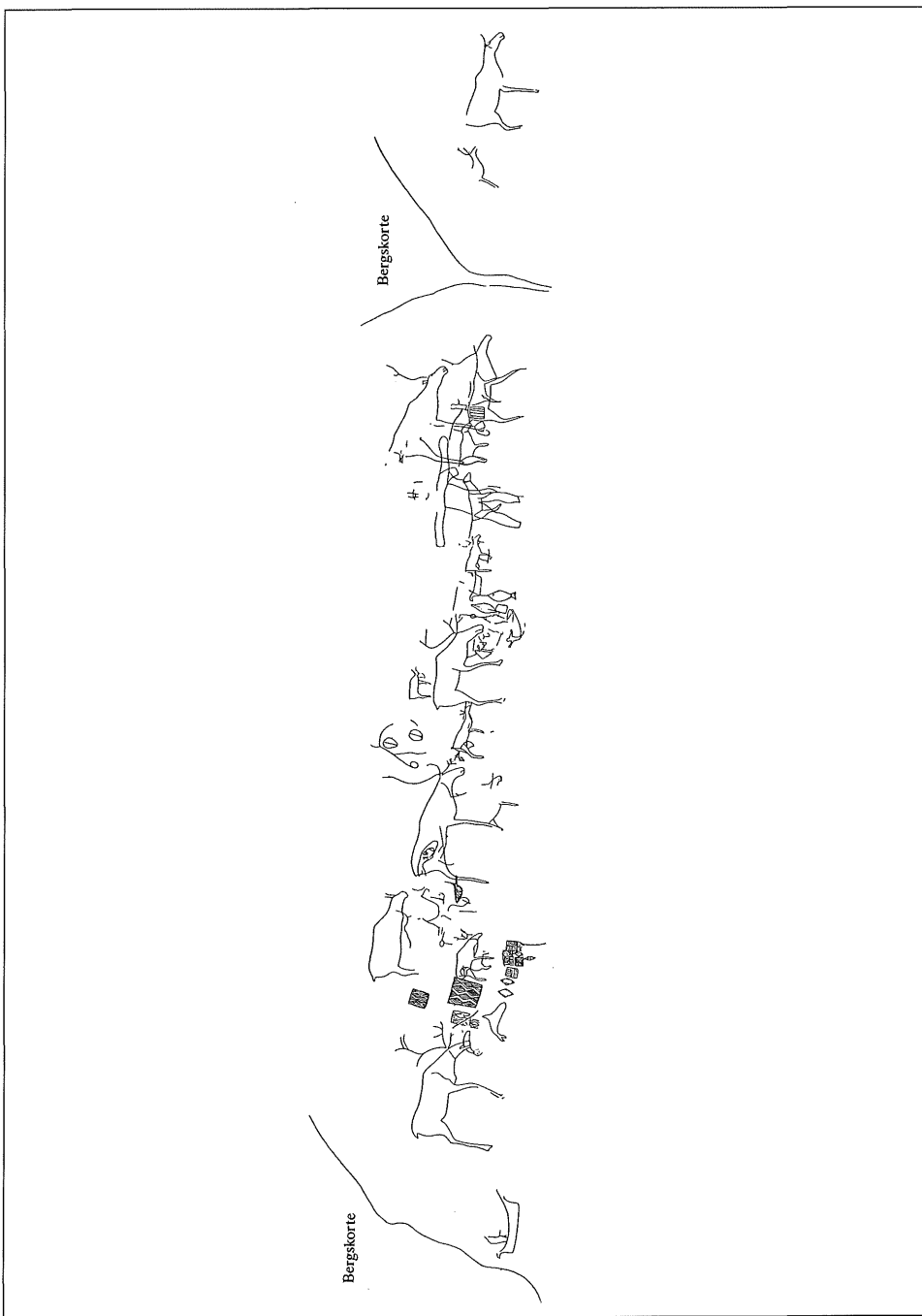

Fig. 8. Hugde ristninger på Forselv, Nordland. (Etter Gjessing 1932 pl.X).

typen. Den enkelte gruppe er bygd opp etter et system basert på asymmetri hos enkeltfigurene for å oppnå symmetri eller balanse innad i gruppen. Den samme regelen gjelder for gruppene sammensatt av hele figurer. Grupper sammensatt av blandede figurer er det færrest av. Disse er bygd opp etter en annen lest. Her er det asymmetri mellom figurene og asymmetri innad i gruppen. Ofte er det slik at en figur dominerer over de andre i gruppen (Hesjedal 1990).

Det er et sterkt element av tvetydighet i komposisjonen av de slipte ristningene. Tvetydigheten gir seg utslag på flere nivåer. Enkeltfigurer kan være laget på en slik måte at de er umulig å bestemme zoologisk. Figurene kan være plassert slik i forhold til hverandre at det er vanskelig å avgjøre hvem som hører sammen og hvem som ikke hører sammen. Gruppene kan være balansert slik at ingen av figurene dominerer over de andre. Tvetydigheten i enkeltfigurene gjør at de kan tolkes til å være forskjellige arter alt etter som hvilke andre figurer de er plassert sammen med. Det ser ut til at reinsdyret er mest brukt til dette. Rein/elg-figurer er svært vanlig, i tillegg finnes en rein/sel figur. Denne flertydigheten som går igjen i de slipte ristningene gjør dem som jeg senere skal komme inn på svært anvendbare i situasjoner der sosiale konflikter oppstår.

De hugde ristningene

De hugde ristningene skiller seg fra de slipte i framstillingsteknikk og motivvalg. Mange av de samme dyrene brukes også på de hugde ristningene, særlig rein og elg. Det er også en økning i antallet sjøpattedyr og fisk relatert til antallet landdyr. Den største forskjellen ligger i at avbildninger av mennesker eller menneskelignende figurer, samt menneskeskapte gjenstander som verktøy/redskaper og båter forekommer på de hugde veideristningene. De abstrakte mønstrene eller symbolene finnes også på felter av denne typen. Det ser videre ut til at mennesker og dyr ikke blir avbildet sammen. Dette gjelder hele, tydelige menneskefigurer. Både på Skavberget og Forselv er det hugget dyr tett inntil eller over menneskefigurer, men da er det en amputert figur som mangler lemmer og som verken kan kalles for helt menneske eller dyr. Videre ser det ut til at menneskefigurer ikke er hugget sammen med sjøpattedyr eller fisk. Der menneskefigurene er hugget sammen med verktøy/redskaper eller båter, er det aldri overlapping med dyrefigurer. Eksempler er Skavberget 1 og Røddøy.

Det ser ut til å være en sammenheng mellom landpattedyr, særlig rein/elg, og sjøpattedyr/fisk. Langt de fleste av feltene har disse artene representert. Ofte er figurene plassert slik i forhold til hverandre at plasseringen understreker den motsetningen som ligger i vann versus land. Et godt eksempel på dette er Åsli-feltet.

Hule- og hellemalninger

Hule- og hellemalinger finnes på Kjeøya i Troms, i Skåren-Monsen-hula, i Solsemhula, i Fingalshula, i Kollhellaren og i Troillhåle. Av disse lokalitetene er det bare feltet på Kje-

øya som ikke ligger inne i en hule. Figurene på Kjeøya ligger på en SV-vendt loddrett fjellvegg (Simonsen 1958:17). Figurene er tidligere antatt å være malinger (se Simonsen 1958, Gjessing 1936, Marstrander 1965 osv.). Etter å ha undersøkt figurene på Trontveit i Nissedal, Telemark, konkluderer K. Michelsen at figurene der ikke er malt, men skyldes naturlig jernutfelling. Det er området rundt figurene som er hugget eller skrappt bort. Slik vil figurene stå igjen i den rød-brune okerlignende fargen de har (Michelsen 1983:37). Etter et besøk i Kollhellaren i 1988 mener han at det samme kan være tilfelle her (1989). Det er ikke usannsynlig at denne teknikken kan ha blitt brukt på flere av lokalitetene. Jeg vil imidlertid fortsette å bruke betegnelsen «malte figurer», da dette er et godt innarbeidet begrep i den arkeologiske fagterminologien.

Av i alt 88 figurer er 68 menneske- eller menneskelignende, 13 er dyrefigurer og 7 er linjer eller abstrakte mønster. Alle figurene er skjematisk og abstrahert. Bare 12 av figurene befinner seg utendørs, de andre er plassert dypt inne i mørke og til dels vanskelig tilgjengelige huler. Ingen av dyrefigurene kan tolkes som tilhørende det «våte element», det er ikke avbildet fisk eller sjøpattedyr. Det eksisterer ikke overlapping mellom menneske og dyrefigurer, men det er flere tilfeller av at menneskefigurene overlapper med hverandre. Menneskefigurene er organisert på en relativt streng måte, de fleste i vertikale eller horisontale rekker. Noen av menneskefigurene ser ut til å holde gjenstander i hånden. Det er vanskelig å avgjøre om figurene har kjønnsmarkering eller ikke. På flere av figurene går linjen som utgjør kroppen ned mellom beina, men om dette skal oppfattes som en penismarkering er diskutabelt. Imidlertid er denne streken tolket slik av blant andre Gjessing (1936:14-16).

Tolkning

Denne kronologien og det teoretiske utgangspunktet fører til at vi kan sette ristningene inn i en helt ny sammenheng. De slipte ristningene kan relateres til den første bosetningsfasen langs nordlandskysten. Det kan videre argumenteres for at de slipte ristningene utgjør et totemisk system i Levi-Strauss' forstand (Levi-Strauss 1966). Han beskriver totemiske systemer som sosiale klassifikasjonssystemer der forskjeller i naturen overfø-

Natur:	art 1	≠	art 2	≠	art 3
Kultur:	gruppe A	≠	gruppe B	≠	gruppe C

Fig. 9. Homologien mellom to systemer basert i forskjeller.
(Etter Levi-Strauss 1966:115).

res til en sosial virkelighet. Forskjellen mellom gruppe A og gruppe B osv. er lik forskjellen mellom art 1 og art 2 osv. Gjennom en kategorisering av naturen (som skjer gjennom forskjeller; fisk er forskjellig fra fugl som igjen er forskjellig fra pattedyr osv.) har man skapt seg et klassifikasjonssystem som svært enkelt kan overføres til en sosial virkelighet. Artene i naturen, eller totemene er gode til å tenke med. Klassifikasjonssystemet kan brukes til å betegne forskjellige grupper, for eksempel klaner. De vesentlige karakteristika ved systemet er at det er horisontalt og at det er basert på forskjeller (fig. 9).

I motsetning til språket, som er tilfeldig motivert, er et totemisk system sterkt motivert (Levi-Strauss 1966:154-158). Dersom vi ser på de slipte ristningene, er det slående hvor få dyr av de antatt mulige som faktisk er avbildet og hvor få kombinasjonsmuligheter som faktisk er brukt. Ristningene avbilder alle arter som samtidig er homogene og heterogene. Homogene fordi de alle er dyr som på en eller flere måter kan relateres til hverandre og framstå som par eller opposisjoner. Heterogene fordi de representerer forskjellige arter, de er forskjellige. Videre er det valgt arter som er lette å menneskeligjøre, og man skal ikke se bort ifra at de sagn og myter som omspinner dyr som bjørn og rein både i norsk og samisk mytologi, kan være svært gamle. Dette forklarer imidlertid ikke hvorfor det er akkurat disse artene som er avbildet. Det finnes andre arter som egner seg i et slik system, som for eksempel ørn, laks, jerv, ulv, gaupe eller andre arter som kan menneskeligjøres, og som på en eller annen måte kan relateres til hverandre. Men siden motivkretsen er såpass liten, dreier det seg her etter all sannsynlighet om motiverte tegn. Man har hatt en bestemt grunn til å foretrekke noen arter og utelate andre.

Storvilt som motiverte tegn

Hva slags motivasjon kan det så være som ligger bak valget av disse artene? Motivkretsen på de slipte ristningene består av storvilt både fra havet og fra land. Kveita, som er den eneste fisken som er representert blant de slipte ristningene, ansees her på grunn av sin størrelse som storvilt. Unntaket er tre svømmefugler og en hare, alle på Leiknes. At ristningene representerer storvilt har tidligere vært et sentralt punkt i argumentasjonen for jaktmagiteorien. Det er heller ingen grunn til å benekte at alle de artene som er avbildet sannsynligvis også har blitt spist på lik linje med en mengde andre arter som ikke er avbildet. Spørsmålet vil da være: hvorfor akkurat disse artene?

Dersom vi ser på jegere og sankere/fiskeres forhold til storvilt, er det to ting som er slående. For det første er det den status storvilt og kjøtt fra storvilt har hos jeger- og fangstbefolkninger. Selv om mesteparten av maten kommer fra sanking av spiselige planter, fisk og småvilt, har den delen av dietten som kommer fra storvilt, en enormt høy status. Dette fordi storviltet sannsynligvis representerer et knapt gode i Sahlins' «original affluent society». (Se f.eks. Riches (1982:212-221) debatt med Shalins, og Olsens (1984:125-133) gjennomgang av ressursgrunnlaget i Varanger). For det andre inngår storviltet eller kjøttet fra storviltet i kompliserte fordelingsmønstre innad i gruppen slik at

alle skal få en del av kjøttet. Det kompliserte fordelingssystemet er en viktig faktor i vedlikeholdet av den egalitære strukturen i et jeger og sankersamfunn. Enhver akkumulering av goder vil være en trussel mot strukturen da et eventuelt overskudd kan konverteres i rikdom og makt over de andre i gruppen. Fordelingssystemene er derfor helt basale for vedlikeholdelse av kulturen, og spesielt viktig vil da fordeling av knappe goder være, da disse i utgangspunktet vil være den største trusselen mot den flate strukturen.

Paradokset i jeger- og sankersamfunn der man jakter på storvilt er at man til tross for delingen av mat og en egalitær struktur insisterer på eiendomsretten til byttet (Dowling 1968:502-7). Blant nordlige jegere og sankere blir eiendomsforholdet understreket ved eiermerker på piler. Slike er blant annet identifisert i Kjelmmøy-materialet, som dateres til siste årtusen f.Kr. (Olsen 1984:109-11 og 173-4).

Regelen er at en person eier det drepte dyret. Det trenger nødvendigvis ikke være den som drepte dyret, hos San-folket er den som eier pilen dyret ble skutt med, også eier av byttet. Normen er at uansett hvem som dreper dyret og hvordan det etterpå fordeles, insisteres det på en eier (Barnard & Woodburn 1988:25). Hvorfor insistere på eiendomsretten til noe som allikevel skal fordeles på fellesskapet? Dette paradokset er forsøkt forklart på flere forskjellige måter (Dowling 1968:506, Barnard & Woodburn 1988:25, Leacock & Lee 1982:9, Ingold 1980:160). Det som imidlertid er viktig, og som alle modellene påpeker, er den ambivalens eller mangetydighet som ligger i storviltet. Dette gjør storviltet til et egnet middel til å sette maktrelasjoner ut i live. For selv om det her er snakk om såkalte egalitære samfunn, betyr ikke det at maktrelasjoner ikke eksisterer og virker. I storviltet ligger det flere manifeste konflikter, motsetningen mellom det å felle, eie og fordele kommer klart fram. Et eksempel på en slik manifest konflikt som storviltet representerer er konflikten mellom unge jegere som kan samle prestisje gjennom sin dyktighet og evne til å forsyne fellesskapet med «høystatusføde» og eldre («elders») som har stor sosial autoritet i kraft av sin alder og kunnskap.

Selve essensen i den egalitære strukturen i jeger- og sankersamfunn kan derfor sies å ligge i storviltet. Storviltet er gjennom fordelingsmønsteret av kjøttet den fysiske manifestasjonen på den sosiale strukturen. Den egalitære strukturen representeres gjennom fordelingsmønsteret av storvilt. Samtidig er storviltet den største trusselen mot denne strukturen gjennom muligheten for at en person eller en gruppe skulle kunne utnytte denne rikdommen til sitt eget beste, både på bekostning av fellesskapet og på bekostning av allerede eksisterende maktstrukturer. På bakgrunn av dette finner jeg det rimelig å foreslå at de slipte ristningene er manifesteringer av et totemisk system, kanskje også den delen som Levi-Strauss anser som stammen i det totemiske systemet. Artene er valgt, ikke på grunn av at de er gode å spise eller fordi de er gode å tenke på, men fordi de er *gode å tenke med*.

Slipte ristninger som totemer

Dette gjør det mulig å forstå valget av storvilt som motiver på de slipte ristningene og forstå hvorfor storvilt er bedre egnet til å tenke med enn andre arter. Ved å velge arter

som elg, rein, bjørn, sel, nise og spekkhugger som totemdyr manifesteres den grunnleggende strukturen og de grunnleggende motsetningene i et egalitært jeger- og sanker/fiskersamfunn. Storviltet er samtidig symbolet på den sosiale organisasjonen og den største trusselen mot denne. Bruker man marxistisk terminologi kunne man kanskje si at storviltet representerer motsetningen mellom overbygning og basis i et jeger- og sankersamfunn. Det motsetningsfylte innholdet storviltet representerer gjør det svært anvendelig i kontekster som er konfliktfylte. Gjennom sin overskuddsmening vil helleristningene bidra til å forme og styre konflikter og motsetninger. Samtidig vil konfliktene og motsetningene også virke tilbake på helleristningenes innhold og være med på å vedlikeholde, eventuelt endre dette innholdet.

Ved å menneskeligjøre artene som inngår i fordelingsmønstre hos jeger/sankere, naturaliserer man den sosiale organisasjonen samtidig som man også menneskeligjør det landskap eller den naturen man lever i. Det vil også være med på å forklare den enorme «slitestykken» disse motivene har hatt gjennom historien.

Den sterke motivasjonen storviltet har gjør det svært godt egnet i et totemisk system. Den tvetydighet eller flertydighet figurene uttrykker gjør at de slipte ristningene blir et ypperlig redskap til å mediere mellom motsetninger innad i en gruppe og mellom forskjellige grupper. Ved å slippe sin sosiale realitet inn i berget (dvs. det totemiske systemet) oppnådde man flere ting. For det første menneskeligjorde man det nye landet som åpenbarte seg etter at innlandsisen hadde trukket seg tilbake. For det andre naturaliserte man sin sosiale realitet ved å integrere landet i sitt sosiale system ved å opprette en slags «kunnskapsbanker» i form av stasjonære helleristningsfelter som naturligjorde den sosiale rangorden og de maktforhold som eksisterte i samfunnet. Sosiale spenninger mellom for eksempel stammens eldste som forvaltet kunnskapen og unge jegere som forsynte stammen med mat kunne medieres gjennom aktiv manipulasjon av helleristningene. Helleristningene representerer en «overkoding» av et sosialt system. Da landskap og sosial organisasjon var knyttet sammen, opphørte behovet for å produsere de slipte ristningene. Dette betyr ikke at de nødvendigvis har gått ut av bruk, ristningene kan ha blitt tillagt nytt innhold og inngått i andre kontekster enn den opprinnelige (Hesjedal 1990).

Totem og offer

Hva så med jaktmagien? Dersom de slipte ristningene representerer et totemisk klassifikasjonssystem, er det lite trolig at de representerer jaktmagi. Grunnen til dette er motsetningen som finnes mellom et totemisk system og det vi kan kalle et offersystem (Levi-Strauss 1966:222-226). Et sentralt punkt i jaktmagien er offeret, man gir noe for å oppnå noe annet. Man utfører en hellig handling, et ritual, for å få jaktlykke tilbake. Offersystemet er et vertikalt system, der offeret (dette kan være en gjenstand eller også en handling) er det som er mellom den som ofrer og guddommen. Å ofre er med andre ord å konvertere, man gir noe fordi man ønsker å oppnå noe. Slik kan et offersystem beskrives

som et vertikalt system som er basert på konvertibilitet. Det totemiske systemet derimot er horisontalt, og basert i forskjeller. Dette gjør at det er lite trolig at de slipte helleristingene kan ha representert begge systemene samtidig. Offersystemet og det totemiske systemet vil kunne eksistere samtidig i samme samfunn, men de vil tilhøre forskjellige nivåer i samfunnet og må ikke forveksles med hverandre.

De hugde ristningene: styrende for relasjonen mellom kyst og innland?

De hugde ristningene inngår i en annen kontekst enn de slipte. Mot slutten av eldre/begynnelsen av yngre steinalder ser det ut til at man i nord får et relativt sedentært bosetningsmønster (Utne 1973:57, Pettersen 1982:72, Renouf 1981, E. Helskog 1983, Andreassen 1985, Schanche 1988). På bakgrunn av arkeologisk materiale fra Rana-området har Hultgreen (1988) formulert en modell der hun postulerer at det har vært en kystbefolkning med et sedentært kystbosetningsmønster og en innlandsbosetning som hun relaterer til de nord-svenske skärvstensvollene (Hultgreen 1988:93-119). På grunnlag av de hugde ristningenes datering er det rimelig å anta at de kan ha inngått som en del av relasjonen mellom innlandsbefolkningen og kystbefolkningen. De hugde ristningene ligger i hva man kan kalle indre fjordstrøk, områder som hverken er ytterkyst eller innland. Dette kan ha vært møteplasser der grupper fra innlandet og grupper fra kysten har møttes for å utveksle gaver og ektemaker. De hugde helleristingene kan sees på som del av den diskursen som var med på å strukturere samhandlingen mellom to forskjellige befolkninger.

Hule/hellemalingene og sjamanisme

De malte figurene inngår i en tredje kontekst som igjen er forskjellig fra de to andre. Plasseringen av hulefigurene kan karakteriseres som mye mere eksklusiv enn de andre bergbildene. Ved å bokstavelig talt gjemme figurene vekk inne i mørke huler oppnår man flere ting. For det første er det lettere å kontrollere adgangen til hulene enn det ville være å kontrollere adgangen til mange helleristingfelter som er store i utstrekning, og som har en beliggenhet som er mer tilgjengelig, for eksempel Fykanvatn eller Alta. For det andre er det en fysisk begrensning på hvor mange mennesker det er plass til inne i de forskjellige hulegangene, slik at bare et fåtall mennesker kan se figurene samtidig. Motivvalget er relativt ensartet, menneskefigurer («fyrstikk-mennesker» eller strekfigurer) dominerer. De dyr som er avbildet, er svært vanskelig å tolke zoologisk, og alle figurene er abstraherte og skjematisk. Gitt alt dette, er det rimelig å anta at den kunnskap bildene inneholdt var relativt eksklusiv.

Det synes videre sannsynlig at de malte figurene ikke representerer et totemisk klassifikasjonssystem. For det første er størstedelen av figurene mennesker, for det andre er det ikke noen systematisk forskjell mellom de eventuelle arter som er representert. Dessuten ville det være mot sin hensikt å gjemme vekk et system som bare fungerer når det blir

levd av de menneskene det klassifiserer. For at totemer skal fungere, er det viktig at alle kjenner dem, de er ikke ekskluderende på den måten at bare et mindretall av befolkningen har kontroll over dem. Det totemiske systemet er et felleseie som må leves gjennom en praktisk hverdag. Anderledes er det med ritualene som blir *spilt*. Ritualer fjerner deltagerne fra det profane livet, ritualene er spesielle både i tid og rom. Dette betyr at den kunnskapen som spilles ut i ritualer er spesiell, og ikke er allmenn eiendom. Ritualene utøves ofte av spesialister som forvalter kunnskapen på vegne av hele gruppen. Tolkningen av flere av menneskefigurene på helleristingene og også av figurene i huler og hellere har gått på at det er avbildninger av ritualer. (Se f.eks. Hagen 1976, Gjessing 1936, Simonsen 1958, Sognnes 1983). Dette tyder på at hulefigurene representerer beskyttet eller hemmelig kunnskap som ble forvaltet av spesialister. Det er derfor ikke urimelig å sette hulemalningene i sammenheng med sjamanisme. Gjessing mente som tidligere nevnt at hule- og hulemalningene representerte jaktmagiens avslutning. Når vi tar bildenes plassering, motivvalg og lokalitetenes geografiske beliggenhet i betraktning er det kanskje mer sannsynlig å tenke seg at de malte lokalitetene representerer en eller annen form for overgangsritualer enn at de representerer ritualer knyttet til jaktmagi.

Det spesielle med et overgangsrituale er at de samfunnsmedlemmer som skal skifte status, blir tatt ut av den normale samfunns-ordningen. Før ritualer begynner de seg i en klart definert status i det normale samfunnet. Så separeres den initierte fra den normale situasjonen, og etter separasjonsdelen følger et intervall der den sosiale tiden har sluttet å fungere. De initierte befinner seg i et grenseområde. Varigheten på oppholdet kan variere fra noen få sekunder til flere måneder. Generelt vil dette gi seg utslag i at den initierte må være fysisk adskilt fra vanlige folk, enten ved at vedkommende blir sendt vekk eller ved at han eller hun må oppholde seg på et avskjermet sted der vanlige folk ikke har adgang. Denne sosiale separasjonen understrekes ved at den initierte er underlagt forskjellige påbud og forbud med hensyn til mat, klær og bevegelsesfrihet. Den initierte har i denne perioden status som «hellig» og er derfor farlig for de andre samfunnsmedlemmene. I ritualerets tredje fase blir den initierte brakt tilbake til det normale samfunnet iført sin nye status. Påbudene og forbudene fra separasjonsfasen oppheves, og det daglige livet kan gjenopptas. Diskontinuitet i den sosiale tiden forutsetter slutten på en periode og begynnelsen på en ny. Fødsel og død er den «naturlige» representasjonen av begynnelse og slutt, og en symbolikk tuftet på død og gjenfødsel passer denne type ritualer svært godt. Denne symbolikken er da også klart til stede i en rekke forskjellige overgangsritualer (Leach 1976:77-78).

Hulene tar utmerket vare på alle disse funksjonene. Man taes vekk fra samfunnet, man «dør» vekk fra det livet man levde, og må oppholde seg inne i hula i en lengre eller kortere periode. (Å gå inn i en hule kan godt være en metafor for det å bli gravlagt). Så blir man født tilbake i samfunnet ikledd en ny status, det vil med andre ord si at det er den samme personen som kommer tilbake samtidig som det er en ny person. Eller som Leach sier det: «*The child must die before the adult can be born*» (Leach 1976:79). Assosiasjonen huleåpning - fødselskanal er heller ikke utenkelig.

Både labyrinter og huler er brukt som symboler på passasjen til «underverdenen». I Nord-Amerika spiller huler en viktig rolle i initieringen av sjamaner. I Australia brukes også malte huler i forbindelse med overgangsriter (Eliade 1970:51-52). Det er her interessant å merke seg den status som «smøyging» har hatt helt opp i vår egen tid. Ved å krype under f.eks. en rot eller et tre som var vokst i en halvsirkel slik at toppen på treet var bøyd ned igjen på bakken, kunne man kvitte seg med plager og sykdommer og bli «født» igjen som frisk. (Se Gjessing 1945:306). Konklusjonen må bli at de malte figurene i motsetning til de slipte og de hugde, representerer sjamanisme og er knyttet til overgangsritualer.

Utviklingen i Alta

Hva så med helleristningene i Alta? Hvordan passer de inn i dette mønstret? Vi vet at det skjer en rekke endringer mot slutten av yngre steinalder. Nord-Norge trekkes inn i økonomiske relasjoner med bronsealderssamfunn i sør. Det første jordbruket etableres. Metall kommer inn og keramikk blir tatt i bruk. Det er interessant å merke seg at en av Levi-Strauss' måter å beskrive motsetningen mellom et totemisk system og et offer-system på, er at totemisme hører til språknivået, det er et felles eller kollektivt fenomen. Offersystemet derimot er en privat diskurs med guddommen. Kan fase III i Alta-materialet representerer etableringen av en ny sosial ordening? Den intensive overkodingen som blant annet ligger i alle overhuggingene på Amtmannsnes-ristningen, kan leses som et behov for å legitimere en begynnende ny sosial ordening eller gruppe. Dette understrekes av avstanden mellom feltene på Amtmannsnes og i Hjemmeluft/Jiebmaluokta, og det ville kanskje være mere fruktbart å se på fase III i Alta-materialet som uttrykk for et brudd med det foregående i stedet for en av flere faser i et kontinuerlig forløp. Det er mulig å tenke seg at alle endringene, det være seg økonomiske, sosiale, etniske, religiøse, som inntreffer mot slutten av yngre steinalder, har vært så store og dramatiske at et totemisk system eller strukturen mellom innlandgrupper og kystgrupper ble erstattet av andre kategoriseringssystemer. Dette understrekes også av de svært spesielle menneskefigurene som bare finnes på Amtmannsnes (Helskog 1988:69). Skulle man trekke disse spekulasjonene videre ville man muligens kunne knytte ristningene på Amtmannsnes til en framvoksende samisk etnisitet. Flere forskere mener at konsolideringen av samene som egen gruppe skjer i perioden 1800 - 500 f.Kr. (Odner 1989: 161). Når de første prosessene som har ledet fram mot samisk etnisitet startet, er vanskelig å avgjøre, men den historiske utbredelsen av samer synes å ha sin motsvarighet i det arkeologiske materialet «i årtusnene før Kr.f. (Odner 1989: 162). Det kan tenkes at mennesker på denne tiden begynte å oppfatte seg selv som en del av en større sammenheng, og ikke bare definerte seg selv i forhold til de nærmeste nabo-gruppene.

Konklusjon

Ved å endre det teoretiske utgangspunktet er det mulig å kaste nytt lys over veideristningene i Nord-Norge. Denne artikkelen er imidlertid ikke noe endelig svar på hellerist-

ningenes «gåte», men en diskurs der enkelte aspekter i nordnorsk forhistorie er tatt opp og drøftet.

Summary

The Dating and Interpretation of Rock Art in Northern Norway

The rock art of hunter/gatherers in Northern Norway has traditionally been thought to constitute a coherent and chronologically continuous sequence. By correlating the different types of hunter/gatherer rock art to prehistoric shorelines it is argued that there is in fact no continuity or chronological contact between the three groups of hunter/gatherer rock art. By treating the rock art as text, it is shown that each of the different types has a different «grammar» or structure. These structures are interpreted in the light of chronological and archaeological context. The polished rock art is interpreted as reflecting a totemic classification system. The carved rock art is thought to represent a system structuring the relations between groups living at the coast and groups living in the interior. The painted rock art is thought to represent some form of ritual, probably transition rites.

Litteratur

- Andersen, B.G., Bøen, F., Rasmussen, A., Vallevik, P.N., 1979: The Deglaciation between Skjerstadvfjorden and Svartisen, north Norway. *Boreas*, vol. 8, pp. 199-201.
- Andreassen, R.L., 1985: *Yngre steinalder på Sørøya. Økonomi og samfunn 4000-2000 BC*. Upublisert mag. art. avhandling, University of Tromsø.
- Alterskjær, K. 1985: Eldre steinalder. I: Pettersen, K, Wik, B. (eds.) *Helgelands Historie, vol I*.
- Bender, B. 1989: The roots of inequality. I: Miller, D., Roelands, M., Tilley, C. (eds.) *Dominance and Resistance*. London.
- Bjerck, H.B. 1989: Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega. *Gunneria 61*. Trondheim.
- Damm, C., Hesjedal, A., Olsen, B., Storli, I. 1992: Rapport fra de arkeologiske undersøkelsene på Slettnes, Finnmark. *Tromura* (In press.)
- Gjessing, G. 1932: *Arktiske helleristninger i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Gjessing, G. 1936: *Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Gjessing, G., 1942: *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Gjessing, G., 1945: *Norges steinalder*. Oslo.
- Gjessing, G., 1974: Veidekunst i Nord-Norge — litt spreidd småplukk. *Nicolay 18*, pp. 3-9.
- Hagen, A. 1976: *Bergkunst*. Jegerfolkets helleristninger og malinger i norsk steinalder. Oslo.
- Hagen, A. 1990: *Helleristninger i Noreg*. Oslo.
- Hallström G. 1938: *Monumental Art of Northern Europe From the Stone Age I, the Norwegian Localities*. Bokforlags Aktiebolaget Thule. Stockholm.
- Hansen, A.M. 1904: *Landnåm i Norge*. En utsigt over bosættningens historie. Kristiania 1904.
- Hauglid, M.A., Helberg, H., Hesjedal, A. 1991: Strekkfigurene i Kollhelleran på Moskenesøya,

- Vest-Lofoten. *Tromsura, kulturhistorie nr. 19.*
- Helskog, E., 1983: *The Iversfjord Locality. A Study of Behavioral Patterning during the Late Stone Age of Finnmark, North Norway.* Tromsø Museums Skrifter vol XIX, Tromsø.
- Helskog, K. 1980: The chronology of Younger Stone Age in Varanger, North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 13/1, pp. 47-60.
- Helskog, K., 1983: Helleristningene i Alta i et tidsperspektiv - en geologisk og multivariabel analyse. I: Sandnes, J., Kielland, A., Sterlie, I. (red.) *Folk og ressurser i Nord.* Tapir forlag, Trondheim.
- Helskog, K., 1984: Helleristningene i Alta. En presentasjon og en analyse av menneskefigurene. *Viking XLVII*, pp. 5-41.
- Helskog, K., 1987: Selective depictions. A study of 3.500 years of rock carvings from Arctic Norway and their relationship to the Sami drums. I: Hodder, I. (red.) *Archaeology as long-term history.* Cambridge University Press.
- Helskog, K. 1988: *Helleristningene i Alta.* Alta.
- Helskog, K., 1989: Naturalisme og skjematisme i nord-norske helleristninger. I: Bertelsen, Reymert, Utne (red.) *Framsritt for fortida i nord. I Povl Simonsens fotefar.* *Tromsø Museums Skrifter XXII.*
- Hesjedal, A. 1990: *Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms.* Upublisert mag.art. avhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hodder, I. 1986: *Reading the Past.* Cambridge University Press.
- Hultgreen, T.I. 1988: *Yngre steinalder i Rana. En analyse av kyst og inlandsbosetninga mellom 4000-2000 BC.* Upublisert mag.art. avhandling. Universitetet i Tromsø.
- Johansen, O.S. 1979: Early Farming North of the Arctic Circle. *Norwegian Archaeological Review* 12/1, pp. 22-32.
- Johansen, O.S., 1990: Synspunkter på jernalderens jordbruksamfunn i Nord-Norge. *Stensilserie B, ISV Universitetet i Tromsø.*
- Jørgensen, R. 1986: The Early Metal Age in Nordland and Troms. *Acta Borealia* 2, 1986, pp. 61-87.
- Levi-Strauss, C. 1966: *The Savage Mind.* London.
- Marstrand, S. 1965: Fingalshulen i Gravik, Nord Trøndelag. *Viking* 29, pp. 147-165.
- Michelsen, K. 1983: Are Pictographs always Painted? *Norwegian Archaeological Review* vol. 16, pp. 34-38
- Michelsen, K. 1989: *Bergkunst i Kollhulen, Revsvik.* Upublisert rapport, Tromsø Museum.
- Mikkelsen, E. 1977: Østnorske veideristninger — Kronologi og økokulturelt miljø. *Viking* 40, pp. 147-201.
- Moore, H. 1986: *Space, Text and Gender.* Cambridge University Press.
- Moore, H., 1990: Paul Ricoeur: Action, Meaning and Text. I: Tilley, C. (red.) *Reading Material Culture.* Basil Blackwell, Oxford.
- Møller, J.J. 1987: Shoreline relation and prehistoric settlement in northern Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, vol. 41. pp. 4560.
- Olsen, B. 1987: Arkeologi Tekst Samfunn. Fragmenter til en postprosessuell arkeologi. *Stensilserie B historie/arkelogi nr. 24.* Universitetet i Tromsø.
- Olsen, B., 1990: Roland Barthes: From Sign to Text. I: Tilley, C. (red.) *Reading Material Culture.* Oxford.
- Olsen, B., 1991: *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie.* Upublisert manus.
- Pettersen, K. 1980: Hulemalingene i Skåren-Monsen. *Årbok for Helgeland.* Mosjøen.
- Renouf, P., 1981: *Prehistoric costal Economy in Varangerfjord North Norway.* Ph.d. avhandling, University of Cambridge.

- Ricoeur, P. 1977: Distansering som hermeneutisk funksjon. In: Engdal, H., Holmgren, O., Lysell, R., Melberg, A., Olsson, A. (red.): *Hermeneutikk*. Raben & Sjögren, Stockholm, pp. 135-151.
- Ricoeur, P., 1981: *Hermeneutics and the Human Sciences*. (red.) Thompson, J. Cambridge University Press.
- 1988: *Från text til handling*. En antologi om hermeneutik. Kemp & Kristensson (red.) Stockholm/Lund.
- Sandmo A.K., 1986: *Råstoff og redskap, mer enn teknisk hjelpemiddel*. Upublisert mag.art avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Schanche, K., 1988: *Mortensnes — en boplass i Varanger. En studie av samfunn og materiell kultur gjennom 10.000 år*. Upublisert mag.art. avhandling. Universitetet i Tromsø.
- Shanks M., Tilley, C. 1987: *Reconstructing Archaeology*. Cambridge University Press.
- Sognnes, K. 1983: Prehistoric Cavepaintings in Norway. *Acta Archaeologica* 53, 1982 (1983), pp. 101-118.
- Simonsen, P. 1958: *Arktiske helleristninger i Nord-Norge II*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, B XLIX. Oslo.
- Simonsen, P., 1975: When and why did occupational specialization begin at the Scandinavian north coast? I: Fitzhugh, W. (ed.) *Prehistoric Maritime adaptation*, pp. 75-85. The Hague.
- Simonsen, P., 1979: Veidemenn på Nordkalotten 3. Yngre steinalder og overgangen til Metalltid. *ISV stensil B historie/arkeologi nr. 17*. Universitetet i Tromsø.
- Utne, A. 1979: *En veidekulturs boplass i Lofoten*. Upublisert mag. art. avhandling. Universitetet i Tromsø.

Sveinung Bang-Andersen:

Rennarsundet - en nyopptaget bergmaling med veidemotiver i Sandnes kommune, Rogaland

En søndag helt utenom det vanlige

En solfylt formiddag sommeren 1991 tar 29-åringen Lars Lauvanger ut på Storavatnet i Lutsivassdraget øst for Sandnes (jfr. fig.1). Det er søndag, strålende solskinn - og til alt overmål: dagen for kong Haralds signing i Nidarosdomen. Vannflaten ligger blank som

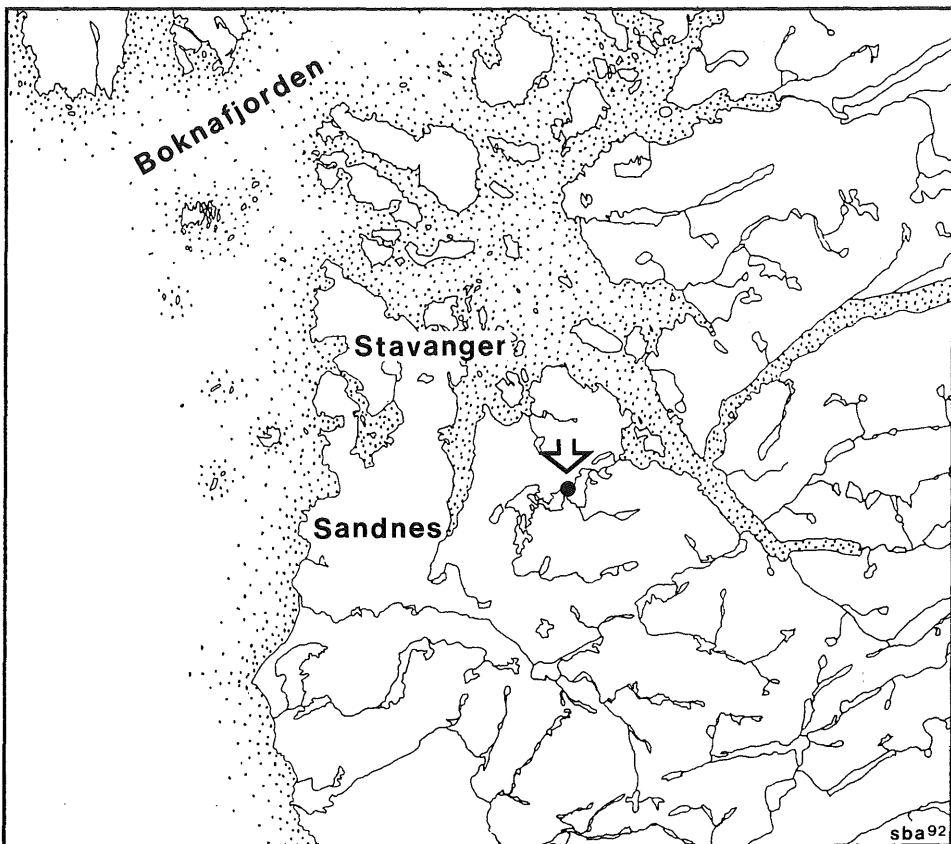

Fig. 1. Kart over midt-Rogaland. Rennarsundet i Lutsivassdraget er vist med et punkt.

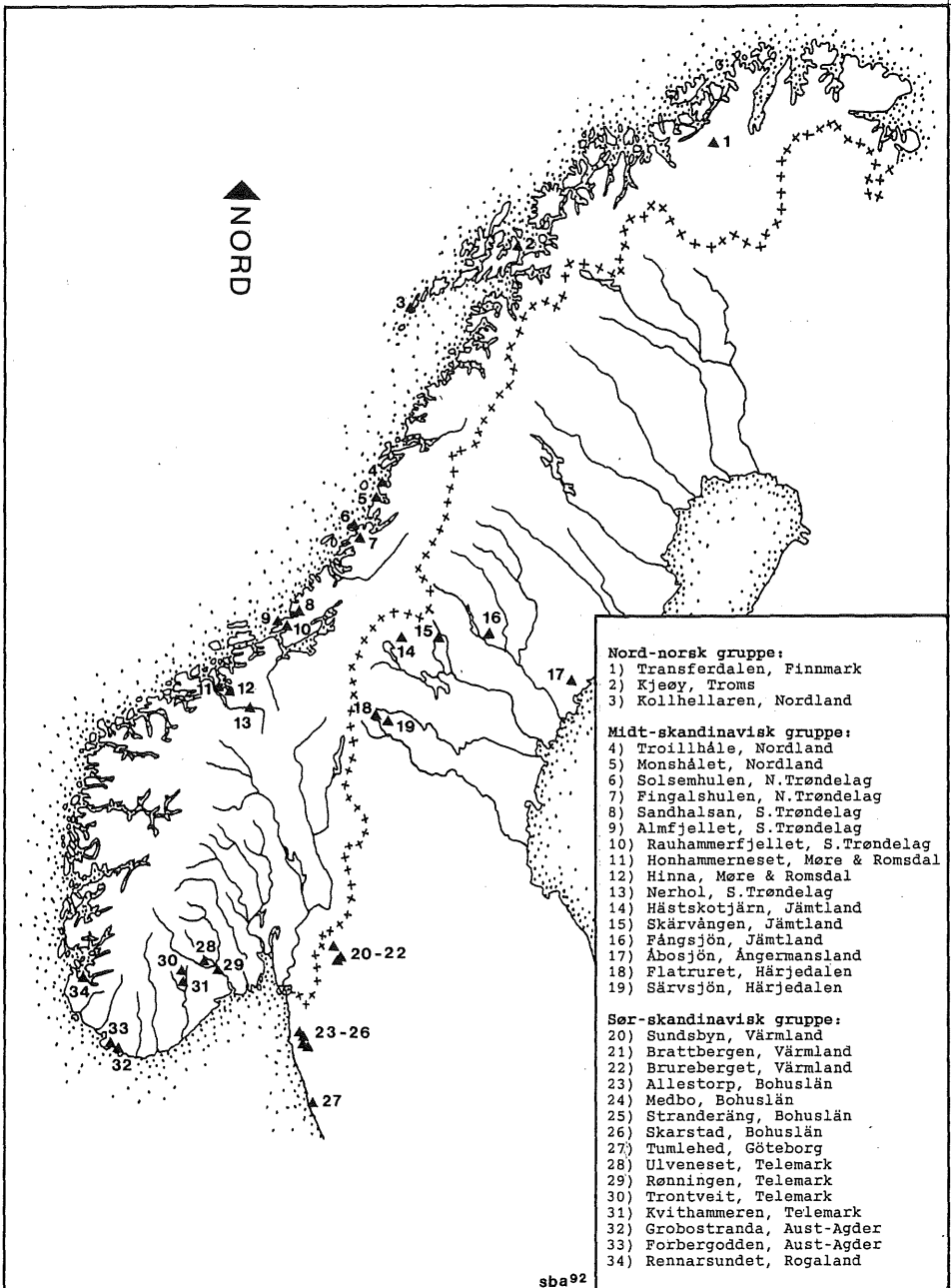

Fig. 2. Utbredelsen av bergmalinger av antatt veidekarakter i Skandinavia.

et speil og innbyr til langsom enmanns-seilas tett innunder bratte, isskurte svaberg langs nordsiden av vatnet.

Ungdommen i båten har løse tanker om helleristninger svirrende i bakhodet denne dagen. Han stopper derfor flere steder underveis og studerer fjellsidene nærmere. Kraftige, vannrette skuringsstriper gir nok visse assosiasjoner om kjøll- og relingslinjer på helleristningsskip. Men alt som kan minne om stevnavslutninger og mannskapsstriper glimrer helt med sitt fravær.

I Rennarsundet, hvor Storavatnet er på sitt aller smaleste, danner fjellsiden et markert overheng hvor lysere partier etter utraste blokker står i kontrast mot de mer framskutte og værslitte svabergene. Påhengsmotoren blir slått over på tomgang, og Lars lar båten drive stille innunder de oppstykkete granittflatene.

Plutselig står et rustrødt fargefelt i blek kontrast mot den gråbrune granitten - og like bortenfor er det enda et par til.

De fargelagte flatene tegner seg svakt, selv i det skarpe sollyset, og er langt fra enkle å finne ut av. Skipsbilder av bronsealdertype er det definitivt ikke. Mest av alt ligner fargefeltene på framstillinger av dyr - kanskje storvilt - med hodene vendt mot øst, framstilt i enkel konturstrek.

Arkeologisk museum i Stavanger blir varslet, og fire dager senere er statens utsendte medarbeider på vei i båt mot Rennarsundet. Beskrivelsen både av funnstedet og figurene hadde gitt så mange karakteristiske detaljer og stikkord at mistanken om «fast fisk» av aller edleste slag var blitt vakt. Skulle Rogaland nå endelig få påvist et bergmalingsfelt, og samtidig sin første bergkunstlokalitet med rene veidemotiver ?

Bergmalinger i Norge og Sverige

Sammenlignet med veideristningene, som er utbredt over relativt vide områder i landet, har bergmalinger med veidemotiver langt mer avgrenset utbredelse. De ca. 20 forekomstene som hittil kjennes (Engelstad 1934: 58-106, Gjessing 1936: 10-118, Hagen 1976:7, Johansen 1988: 29-32, Sognnes 1981: 35-36 & 1991:8, Hauglid et.al. 1991: 156-169), er geografisk fordelt på tre områder. Jfr. fig. 2.

En *nord-norsk gruppe* omfatter tre felt, med Transferdalen i Alta og Kollhellaren i Moskenes, Vest-Lofoten som ytterpunkter. Da avstanden mellom forekomstene er opptil 300 km, kan det være grunn til å regne med at dette neppe er de eneste bergmalingene som finnes i landsdelen.

En *midt-skandinavisk gruppe* består av ti felt i midt-Norge, med Troillhåle i Vevelstad som det nordligste og Nerhol i Oppdal (O. Farbregd, pers. komm. 1992) som det hittil sørligste. Disse bør sees i sammenheng med seks malingsfelt i midt-Sverige som opptrer over et bredt belte fra Ångermanland i Bottenvika og helt inn til grensestrøkene i Jämtland og Härjedalen (Hallström 1960: 91-127, Hagen 1976: 214-217).

En *sørskandinavisk gruppe* omfattet - pr. 1991 - seks bergmalingsfelt i Sør-Norge. Fire av feltene ligger på brattskrenter ut mot innsjøer i indre Telemark, og to ytterst i

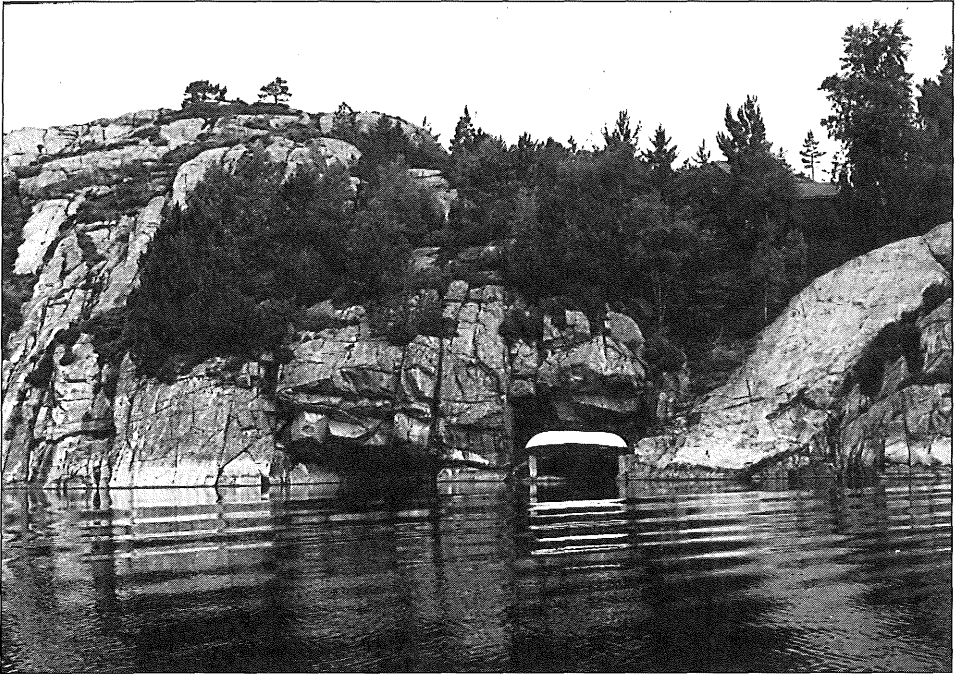

Fig. 3. Oversiktsfoto av bergmalingslokaliteten ved Rennarsundet, fra SSØ.

havgapet i Spind kommune på Lista-kysten. Malinger forekommer også i Geithidleren på Årsand i Hardanger (Bøe 1940: 145-153). Denne lokaliteten inneholder hverken avbildinger av jaktbart vilt eller andre klare veidemotiver, og vil derfor bli holdt utenfor. Den sørnorske gruppen av malte veidebilder suppleres av ikke mindre enn åtte bergmalingsfelt som er oppdaget i tidsrommet 1974 - 1985 i Värmland og Bohuslän, det sørligste helt nede ved Göteborg (Nordbladh 1987: 305-320).

Veidekunstens malingstradisjon har således hatt en adskillig videre utbredelse enn hva som var erkjent for bare et par tiår tilbake.

Når bergmalinger likevel fortsatt hører blant de mest sjeldne fornminnetypene både i Norge og Sverige, har dette rimeligvis sin forklaring ut fra bevaringsmessige forhold. I langt større grad enn de fleste andre synlige fornminner vil malinger være utsatt for tidens tann. Hovedtyngden av det som opprinnelig har eksistert av slike bilder er av den grunn for lengst blitt utvasket. Fordi malinger som fortsatt er bevart som regel er svært avblekete og lite iøynefallende, og nesten alltid opptrer på avsidesliggende eller ufarbare steder, gir det seg selv at sannsynligheten for å bli oppdaget er ganske liten.

Selv om bergmalinger opprinnelig kan ha vært den aller vanligste figurative uttrykksform blant forhistoriske jegergrupper både i Norge, Sverige og Finland, kan det gå lenge mellom hver gang nye felt kommer for dagen. Sist en maling ble sikkert påvist i Sør-

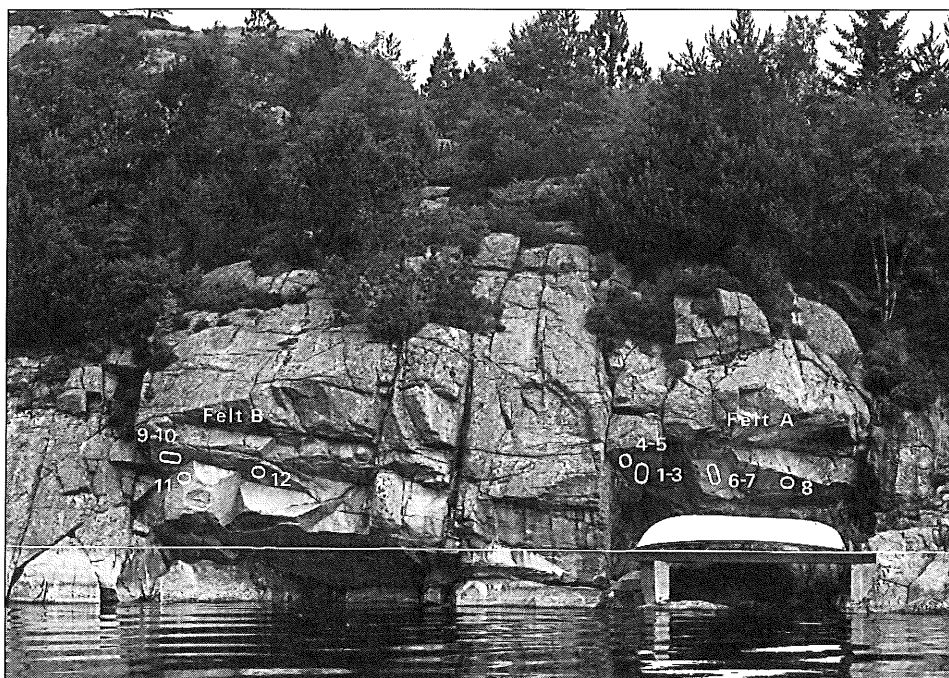

Fig. 4. Nærbilde av figurfeltene ved Rennarsundet, fra S. Den hvite linjen viser opprinnelig vannstand.

Norge var i 1946 (Hagen 1947: 55-59) - førtifem år før den forventningsfulle befaringen på Storvatnet i Sandnes 27. juni 1991, som ga en arkeolog minner for resten av livet, og landet enda et bergmalingsfelt.

Figurfeltene

Den bratte fjellsiden som utgjør selve malingslokaliteten er mellom 5,5 og 8 m høy, og stuper loddrett i vannet. Malingene kan derfor bare nås fram til og studeres nærmere fra vannsiden.

Berggrunnen består av granitt som er benket på karakteristisk måte med vertikale og horisontale sprekker tilnærmet vinkelrett mot hverandre. To steder, hvor store steinblokker har rast ut i det brådype vannet, dannes det markante overheng, fig. 3. Samtlige figurer som er identifisert finnes på avspaltningsflater innunder de to fjelloverhengene, som ligger bare 4-5 m fra hverandre, fig. 4.

Til tross for at bergveggen under overhengene er lysere enn resten av fjellsiden, er figurene nå så avbleket at de knapt er synlige på armlengs avstand. Men forestiller vi oss bildene nymalt i kraftig oker-rød farge, vil de ha tegnet seg på en iøynefallende og virkningsfull måte fra vannsiden.

Felt A

Den østligste forekomsten består av minst 8 enkeltfigurer som er avsatt tre forskjellige steder innunder et 5 - 5,5 m langt fjelloverheng. Feltet har en lengde Ø-V på ca. 3,8 m, og figurene finnes mellom 2,7 og 3,4 m over vannflaten. En brygge som er bygget like under malingsfeltet letter adkomsten til de fleste figurene.

Feltet inneholder, regnet fra V mot Ø:

Nr. 4: dyrefigur svakt tegnet i lys gulbrun farge. Hodet med gevir (?) vender mot Ø. Dyrekroppen er konturtegnet med 2 - 4 cm bred strek som stedvis virker noe utflytende. Kroppsflaten består av ett åpent rom. Jfr. fig. 5. Figurens lengde: 28 cm, høyde: 22 cm og største mål: 32 cm.

Umiddelbart over nr. 4 skimter vi:

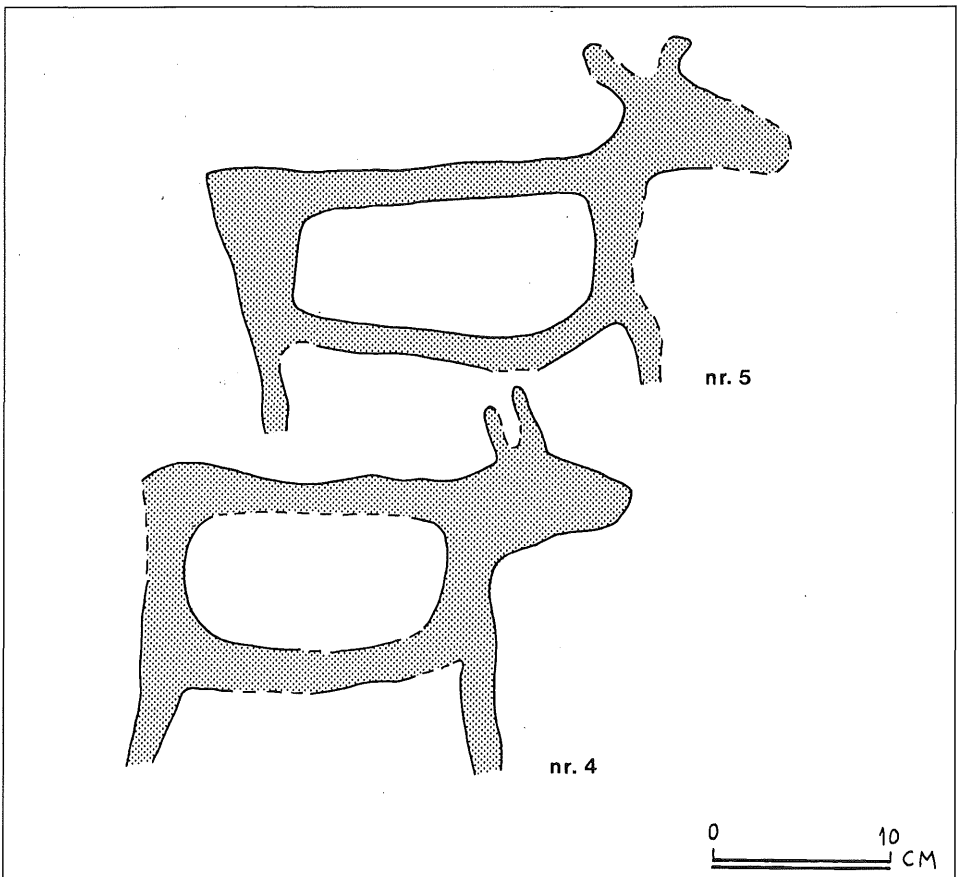

Fig. 5. Kalkering av dyrefigur nr. 4 og 5 ved Rennarsundet.
(Dokumentasjon: S. Bang-Andersen 27.06.91).

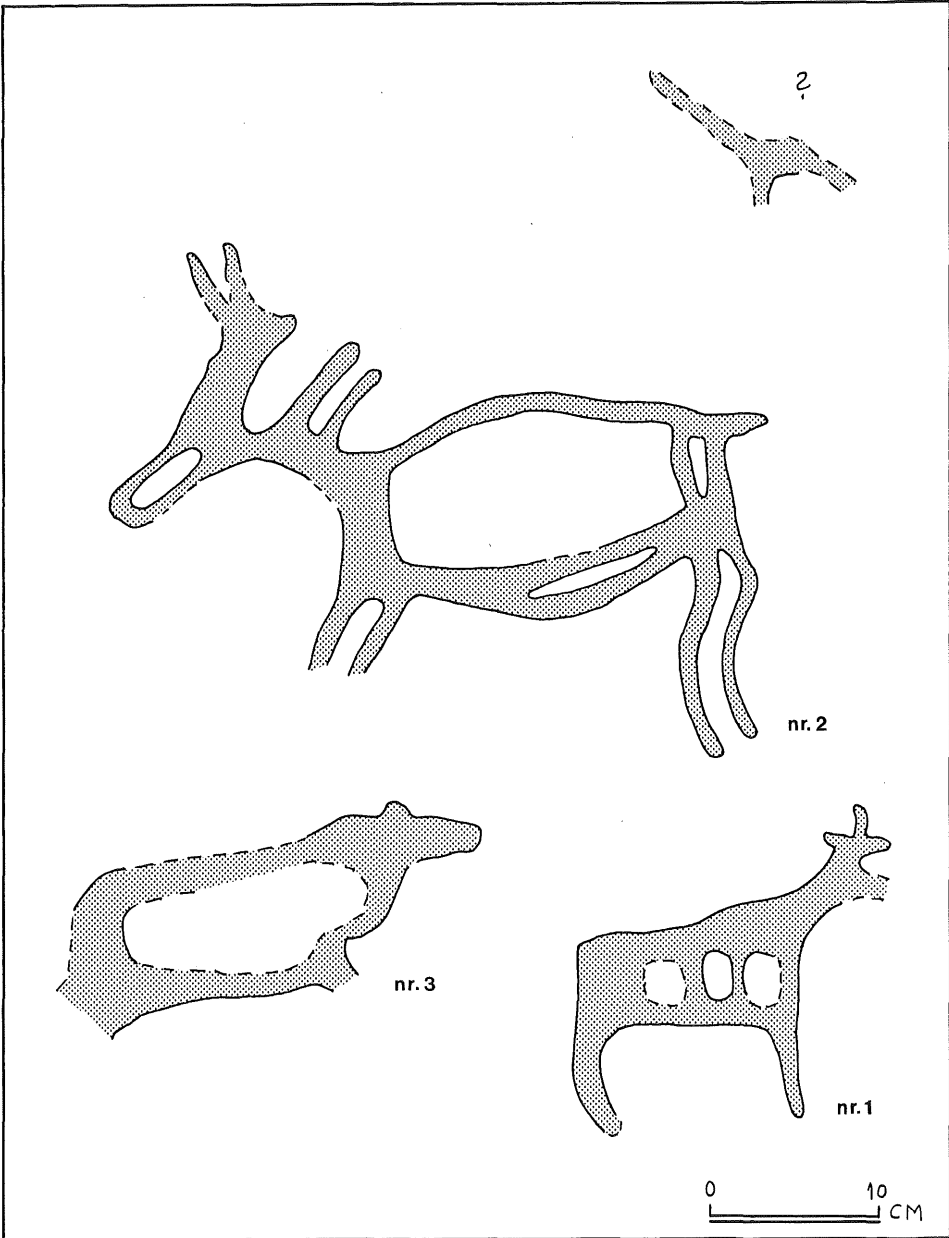

Fig. 6. Kalkering av dyrefigur nr. 1 - 3 ved Rennarsundet.
(Dokumentasjon: S. Bang-Andersen 27.06.91).

Nr. 5: dyrefigur diffust gjengitt i samme farge som nr. 4. Hodet med gevir er vendt mot Ø. Kroppen er konturtegnet med 1,5 - 4,5 cm bred strek, som er noe utflytende i dyrets bogparti. Også mulens avslutning er usikker. Kroppsflaten dannes av ett rom. Jfr. fig. 5. Figurens lengde: 33 cm, høyde: 22 cm, største mål: 34 cm.

20 - 25 cm på skrå nedenfor frambeina på nr. 4 finnes:

Nr. 2: dyrefigur konsist tegnet i rødbrun farge. Hodet med gevir vender mot V. Kroppen er konturtegnet med 1 - 3,5 cm bred strek, og samtlige fire bein er gjengitt. Figuren har 3-4 små avskallinger, bl.a. ved geviret. Kroppsflaten er avdelt i ett stort og to små rom. Jfr. fig. 6. Figurens lengde: 40 cm, høyde: 31 cm, største mål: 44 cm.

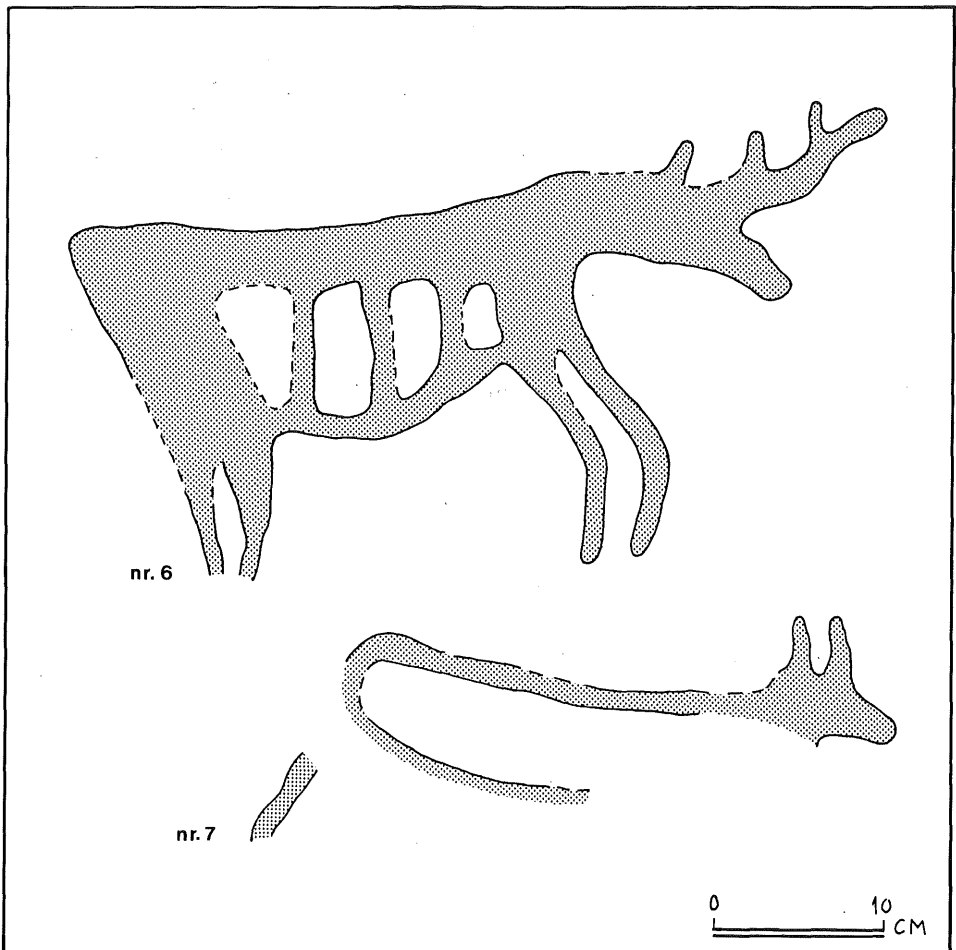

Fig. 7. Kalkering av dyrefigur nr. 6 og 7 ved Rennarsundet.
(Dokumentasjon: S. Bang-Andersen 27.06.91).

13 cm over dyrets bakparti er det en 14 cm lang krokboyd strek i samme rødbrune farge, sannsynligvis rester etter en ikke nærmere identifiserbar dyrefigur som nå er nesten helt forsvunnet.

8 cm under frambeina på nr. 2 sees:

Nr. 3: dyrefigur svakt tegnet i rødbrun farge. Hodet, som er uten gevir, vender mot Ø. Kroppen er konturtegnet med 1 - 3,5 cm bred strek som stedvis er utflytende. En liten avskalling forekommer på bakenden, og beina er svært ufullstendig bevart.

Kroppssflaten består av ett åpent rom. Jfr. fig. 6. Figurens lengde: 25 cm, høyde: 10 cm, største mål: 25 cm.

10 cm Ø for nr. 3 og 7 cm under bakbeina på nr. 2 finnes:

Nr. 1: dyrefigur relativt konsist gjengitt i rødbrun farge. Hodet med gevir vender mot Ø. Kroppsomriset er tegnet med 1 - 4,5 cm bred strek, og kroppssflaten inndelt i tre små rom. Jfr. fig. 6. Figurens nåværende lengde: 18 cm, høyde: 18 cm, største mål: 25 cm.

Figurene nr. 1 - 5 forekommer på en og samme bergflate, som har 55-60 graders vinkel i forhold til vannspeilet.

Ca. 1,2 m Ø for nr. 2, og i omtrent samme høyde over vannet finnes:

Nr. 6: dyrefigur tydelig tegnet med rødbrun farge. Hodet, som har gevir, er vendt mot Ø. Kroppsomriset er tegnet med 1 - 6 cm tykk strek, bakenden minst tydelig. Kroppssflaten synes å være delt i fire åpne rom. I likhet med på figur nr. 2 er alle fire bein gjengitt. Jfr. fig. 7. Figurens lengde: 50 cm, høyde: 26 cm, største mål: 50 cm.

Bare 7-8 cm under frambeina på nr. 6 skimtes:

Nr. 7: dyrefigur svakt gjengitt i rødbrun farge. Hodet med gevir (?) vender mot Ø. Kroppen er konturtegnet med 1 - 1,5 cm bred strek, men hele bogpartiet og deler av underkroppen mangler eller er svært utydelig bevart. Kroppssflaten består av ett åpent rom. Jfr. fig. 7. Figurens lengde: 37 cm, nåværende høyde: 17 cm, største mål: 39 cm.

Figur nr. 6 - 7 er malt på en loddrett bergflate med 80-90 graders vinkel. Malingene er åpenbart mer utsatt for sollys, vær og vind enn figur nr. 1 - 5.

1,3 m Ø for nr. 7, og i samme høyde over vannflaten finner vi:

Nr. 8: en foreløpig ikke identifiserbar figur uklart avtegnet i rødbrun farge. Figuren sitter på en relativt jevn flate med 55-60 graders helling i forhold til vannspeilet. Det malte partiet måler minst 30x40 cm. Fjellet inneholder en del feltspatmineraler av samme rødbrune farge som malingen. Det er derfor vanskelig å avgjøre sikkert hva som er hva.

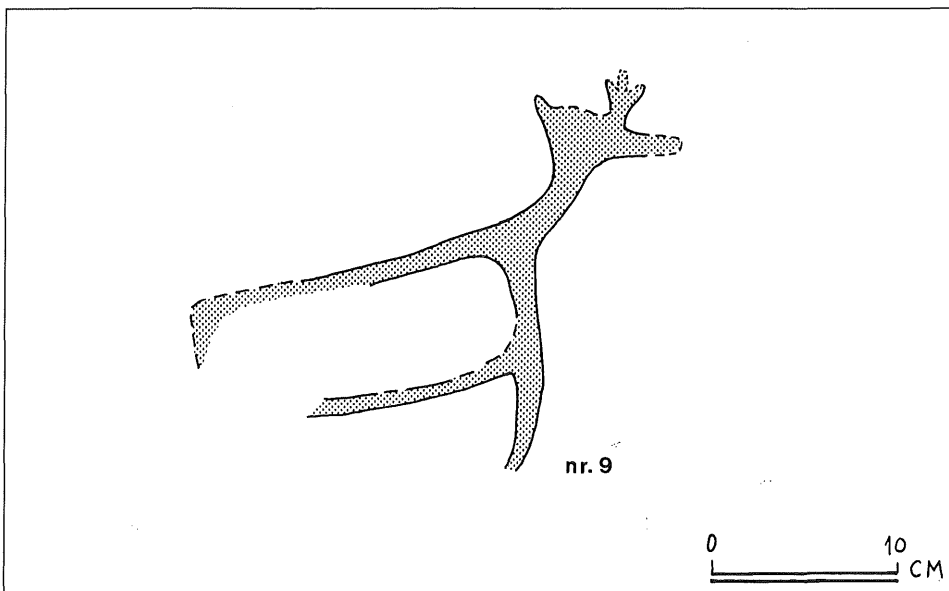

Fig. 8. Kalkering av dyrefigur nr. 9 ved Rennarsundet.
(Dokumentasjon: S. Bang-Andersen 16.07.91).

Felt B

Den vestligste forekomsten består av minst 4 enkeltfigurer som er avsatt tre steder under vestre halvpart av et 6 - 6,5 m langt fjelloverheng. Feltet har en lengde Ø - V på ca. 2,4 m, og figurene sitter mellom 2,7 og 3,4 m over vannflaten, d.v.s. innenfor samme høydeintervall som figurene på felt A. Avstanden mellom de to feltene er ca. 7,5 m.

Felt B inneholder følgende enkeltfigurer, regnet fra V mot Ø:

Nr. 9: dyrefigur noe uklart gjengitt i rødbrun farge. Hodet, som er utstyrt med gevir, vender mot Ø. Hodepartiets utforming er ikke helt entydig, og avgrensningen på dyrets akterspeil usikker. De bevarte deler av kroppsomrisset er tegnet med 1 - 1,5 cm bred strek, og kroppsflaten synes å bestå av ett åpent rom. Jfr. fig. 8. Figurens antatte lengde: 27 cm, høyde: 21 cm, største mål: 29 cm.

Ca 20 cm Ø for nr. 9, og adskilt fra denne ved en kraftig sprekk i fjellet, finnes:

Nr. 10: en foreløpig uidentifisert figur uklart gjengitt i rødbrun farge. Det malte partiet, som måler minst 20x30 cm, sitter på samme bergflate som nr. 9. Hellingsvinkelen i forhold til vannet er ca. 45 grader.

På en framskytende SV-vendt blokk ca. 25 cm nedenfor nr. 10 finner vi:

Nr. 11: en figur i avbleket, svakt rødbrun farge som kan gi inntrykk av å være en ca. 25 cm lang tegning av et dyr med hodet vendt nedover mot vannflaten i SØ. 2-3 mindre avskallinger vanskeliggjør imidlertid tydingen. Det har hittil ikke vært mulig å definere strekene sikkert nok til å foreta kalkering. Bergveggen på stedet har en vinkel på 80-90 grader.

1,4 - 1,5 m Ø for nr. 11 skimtes såvidt:

Nr. 12: en uidentifisert figur uklart framstilt i rødbrun farge. Tolkningen vanskeliggjøres av en del mindre avskallinger og en 15 cm bred stripe med kalkutfelling på bergoverflaten. Det malte feltet er på minst 45x50 cm, og kan ha inneholdt mer enn en figur. Fjellveggen har ca. 45 graders vinkel i forhold til vannspeilet i Rennarsundet.

Som en *foreløpig oppsummering* kan det fastslås at de to bergmalingsfeltene ved Rennarsundet omfatter minst tolv figurer: ti framstilt i rødbrun, nesten teglsteinslignende farge, og to i en noe mer gulbrun fargetone. Det er uklart hvorvidt fargenyansene skyldes ulik eksponering for sollys over tid, eller forskjellig fargesammensetning.

Åtte av figurene må uten tvil være avbildninger av storvilt, og også ytterligere et par fargesatte felt gir inntrykk av å være dyrebilder. Andre motiver, f.eks. menneskefigurer, båter eller geometriske mønstre som opptrer på bergmalinger andre steder i Skandinavia, synes ikke å forekomme i Rennarsundet.

Størrelsen på dyrebildene varierer fra 25 til 50 cm. Tre figurer er mindre enn 30 cm, og to er større enn 40 cm.

Samtlige dyr er konturtegnet med både rygg- og buklinje mer eller mindre fullstendig gjengitt. Mens fem av dyrene har kroppen framstilt som et stort åpent rom, har de øvrige dyrefigurene (nr. 1, 2 og 6) kroppsflaten seksjonert i flere mindre felt.

Det bør videre merkes at fire dyr (nr. 1, 3, 4 og 5) er gjengitt i fullstendig silhuett med bare ett frambein og bakbein, og to av dyrene (nr. 2 og 6) med alle fire bein. På de resterende figurene (nr. 7 og 9) er underkroppen såvidt uklart framstilt eller så ufullstendig bevart at antallet bein ikke kan fastslås.

Dyrebildene er temmelig naturalistisk utført. Hensikten synes å ha vært å gjengi motivene på en naturtro og gjenkjennelig måte. Dette blir understreket av at de fleste dyrene er avbildet mens de er i bevegelse.

På stilistisk grunnlag skiller likevel to av dyrefigurene (nr. 4 og 5) seg noe ut ved at de har en stivere form og et mer firkantet, «kasseformet» kroppsomriss enn de øvrige figurene.

Zoologisk tolkning og faunahistorisk vurdering

Det forhold at sju eller åtte av de ni figurene innunder den stupbratte fjellskrenten ved Rennarsundet er utstyrt med gevir, gir en klar antydning om at det i all hovedsak må være dyr av hjorteslekten som er avbildet.

Figur nr. 1 synes å være en minst 1 1/2 år gammel hjorte- eller elgkalv, sannsynligvis

av hannkjønn. Halsen minner mest om hjort, mens kroppen - i særlig grad bogpartiet - viser størst likhet med en ung elg.

Figur nr. 2 med sitt korte gevir, et spinkelt utviklet bog-parti og en relativt stor hale, er mest sannsynlig en rådyrbukk på minst 2 år.

Dyrefigur nr. 3 kan uten særlig tvil tydes som en voksen elg som er minst 3-4 år gammel. Både utformingen av mulepartiet, vinkelen på hodet, nakkepukkelen og de kraftige bog- og lårpardiene på malingen er typisk for elg. Dersom forhøyningen midt oppå hodet viser rosenstokken (gevirfestet), dreier det seg om en elgbukk som er avbildet om vinteren eller våren.

Figur nr. 4 og 5 er vanskeligere å artsbestemme. Kropps-størrelsen og omrisset på nr. 4 tyder mest på at dyret er en hjort. Det kan likevel ikke utelukkes at tegningen skal framstille et rådyr. Geviret viser at hjortedyret er av hannkjønn. Også nr. 5 gjengir mest trolig en hjort. De to utvekstene på hodet er ikke entydige. Dersom disse representerer ører, og ikke gevir, har vi å gjøre med et voksent hunddyr.

Dyrefigur nr. 6 avbilder med stor sannsynlighet en fullvoksen hjortebukk. Formen og størrelsen på geviret tyder på at dyret er minst 3, trolig 5-6 år gammelt.

Den ufullstendig bevarte figur 7 gir inntrykk av å kunne være en rådyrbukk på 2 år eller mer. Dyrefigur nr. 9, som også er ufullstendig bevart, knytter det seg særlig usikkerhet til når det gjelder hodepartiets utforming. Bildet kan tenkes å skulle forestille en hjortekalv.

Ingen av bildene som hittil har latt seg dokumentere i Rennarsundet inneholder avbildninger av indre kroppsorganer som f.eks. hjerte, magesekk eller livslinjemotivet som ellers er kjent fra forhistorisk veidekunst fra så vidt spredte områder som Norge, Sibir, Japan, Australia og Nord-Amerika (Hagen 1967: 135-142). Det er mulig at de loddrette strekene gjennom buken på dyrefigurene nr. 1 og 2 kan være stiliserte «røntgengjengivelser» av ribbein. Tilsvarende kroppsfilling forekommer temmelig ofte på hjortedyr som er avbildet på veideristninger blant annet i innlandet i Øst-Norge (Mikkelsen 1977: 159-177).

Hvordan passer de prelimnære artsbestemmelsene som ovenfor er gitt av dyrefigurene i Rennarsundet med det man fra tidligere vet om faunahistorien i Sør-Norge ?

Elg, som er sikkert representert på bergmalingene med minst ett eksemplar (figur nr. 3), blir av zoologer antatt å være blant de større pattedyra som vandret tidligst inn etter isavsmeltningen for ca 10000 år siden. Innvandringen skjedde trolig i siste del av preboreal klimaperiode, samtidig med at de deler av lavlandet og de større dalførene som var dekket av løsmasser ble skogkledd.

De eldste spor etter elg i Sør-Norge er to gevirer funnet i en myr på Hov i Løten, Hedmark. Gevirene er radiologisk datert til ca. 8500 og 8000 år før nåtid (Henningsmoen 1975: 62-73). Fra Østlandet foreligger det dessuten en serie av elghornhakker som synes å skrive seg både fra eldre steinalder, yngre steinalder og bronsealder (Mikkelsen & Høeg 1977: 11-27).

På Vestlandet er elgbein påvist gjennom praktisk talt hele kulturlaget i Svarthåla på Viste i Randaberg, som har bunn-nivået datert til ca. 7800 år før nåtid (Indrelied 1978: 175). Fra slutten av eldre steinalder og utover i yngre steinalder synes elgen å miste sin betydning som det viktigste landviltet i lavlandet. Det er i hvert fall påfallende at dyret mangler på samtlige steinalderboplasser med bevart faunamateriale som er blitt arkeologisk utgravd på Vestlandskysten i løpet av de siste 15-20 år (A.K. Hufthammer, pers. komm. 1992).

Hjort er uten tvil avbildet på figur nr. 6, og synes å utgjøre det vanligste motivet på Rennarsund-feltene.

Arten er sikkert belagt i Øst-Norge fra midtre del av eldre steinalder, i henhold til en radiologisk datering fra Egge i Buskerud til ca. 7700 år før nåtid (Mikkelsen & Høeg 1977: 24).

På Vestlandet fikk hjorten, som tallmessig er svakt representert på de eldste steinalderboplassene med osteologisk materiale, for ca. 5000 år siden et kraftig oppsving, som muligens var forårsaket av endringer i klima og vegetasjon (Olsen 1976: 45-46, Lie 1990: 21). På boplassene fra yngre steinalder utgjør hjorten et fast innslag. Det matnyttige og vidt utbredte storviltet er også påvist i sørvestnorske hellerfunn fra eldre bronsealder (f.eks. Bang-Andersen 1983: 242-247).

Rådyr, som synes å være sikkert gjengitt på figur nr. 2 i Rennarsundet, har lenge framstått som temmelig gåtefull i norsk faunahistorisk sammenheng. Selv om rådyret innvandret til Sør-Skandinavia i boreal tid, var dette hjortedyret totalt ukjent i forhistoriske boplassfunn i Norge fram til for bare et tiår siden.

Senere er imidlertid rådyr blitt sikkert påvist i faunamateriale både fra en nærmere 8000 år gammel steinalderboplass i Halden i Østfold (Lie 1990: 214), og fra lokaliteten Saltheller II i Ognå på Sør-Jæren hvor det aktuelle funnlaget er radiologisk datert til ca. 6000 år før nåtid. Tolkningen av figur nr. 2 som rådyr synes derfor likevel ikke å komme i konflikt med den faunahistoriske «rette lære».

Bergmalingenes tildanningsmåte og kulturkontekst

Malinger, relieffer eller skyggefigurer ?

Når uttrykket *bergmaling* blir benyttet om forhistoriske jegerfolks fargebilder av det slag som er påvist i Rennarsundet, bygges det på forestillinger om at figurene har vært malt på fjellveggen. Den rustrøde til rødfiolette fargen som er et gjennomgående trekk på samtlige norske og svenske bergmalingslokaliteter, har vært satt i forbindelse med bruk av røddoker som fargepigment i en klebrig grunnmasse som ellers kan ha bestått av dyrefett, blod eller beinmarg.

Hvordan malingen har vært påført berget, er mer usikkert.

En tolkning går ut på at penselen har vært en håret skinnbit. En annen, og mer sann-

synlig antakelse er at fargen er blitt klint på fjellet med fingrene (Hagen 1976: 115).

Gjennom kjemisk analyse av avskrapte fargeprøver fra flere av de sør- og midtnorske bergmalingene (Engelstad 1934: 106, Hagen 1947: 57, Marstrander 1965: 165) er det fastslått at fargestoffet inneholder Fe_2O_3 (hematitt), som utgjør hoved-bestanddelen i oker. Rødoker synes å ha hatt en vidstrakt bruk blant forhistoriske jeger/samler-grupper, ikke bare som maling til bergbilder, men også til kropps- og klesdekor og som seremoniell i forbindelse med initiasjons- og gravleggingsriter (Bang-Andersen 1982: 67-71). Okerens sammenheng med blod, og blodets universelle egenskap som kraftfullt symbol for både liv og død blant nålevende og nylig utdødde jegerfolk, har lenge vært framhevet på etnografisk hold (f.eks. Timm 1964: 40-45, Wreschner 1980: 633).

I den senere tid er det blitt stilt spørsmål om bergmalingene i Norge alltid har vært malt. Etter inngående analyser av tynnslip uttatt fra Trontveit-lokaliteten i Telemark (fig. 2 nr. 30), mener Kristen Michelsen å ha påvist at fargen i «malingene» på stedet består av naturlige jernoksyd-utfellinger som opprinnelig har dekket større deler av bergoverflaten. På den rødfargete fjellveggen har kunstneren fått fram strekfigurer i et svakt relieff ved å meisle vekk all den overfløydige fargen ved prikkhogging (Michelsen 1983: 34-38).

Dersom videre undersøkelser skulle bevise at denne framstillingsteknikken har vært alminnelig brukt, kan det gi en rimelig forklaring på hvorfor de mest eksponerte bergbildene har klart å overleve etter å ha vært utsatt for sollys, vind og kjemisk påvirkning gjennom flere tusen år.

Rennarsund-feltene har hittil ikke blitt undersøkt ut fra denne problemstillingen. Det synes imidlertid som om figurstrekene, slik de nå framstår, hverken inneholder påført fargestoff eller står i relieff mot nedhogde eller avskrapte bakgrunnspartier. Kjenner man nøyere etter med fingeren, virker overflaten helt glatt og plan.

En alternativ forklaring for Rennarsundets vedkommende kan være at det opprinnelig har vært benyttet okermaling på bergoverflaten, men at denne i tidens lange løp er blitt fullstendig oppløst. Malingen kan ha startet en form for «impregnasjonsprosess», hvor finfordelte fargepigmenter har trengt inn i porer mellom mineralkornene i den underliggende granitten, og nå bare står tilbake som skygger etter de opprinnelige malingene.

Inntil noe annet lar seg ettersi, velger jeg å oppfatte dyrebildene i Rennarsundet som spor av tidligere reelle malinger med okerfarge på stedet, og vil i henhold til dette fortsatt omtale dem som bergmalinger.

Forsøk på datering

For å kunne vurdere Rennarsund-forekomsten i en større kulturhistorisk sammenheng er det i første omgang nødvendig å få klarlagt daterings-spørsmålet. I likhet med helleristninger kan bergmalinger dateres ved hjelp av følgende metoder:

1) Minimumsdatering ut fra lokalitetens nåværende høyde over havet (strandlinje-kronologi).

2) Minimumsdatering ved hjelp av løsmasser (for eksempel strandavsetninger eller myrjordlag) som overleirer deler av figurfeltene.

3) Relativ datering ved å foreta stilistiske sammenligninger med innrissete figurer som er gjengitt på sikkert daterte oldsaker: gjenstander av bein eller mykbergarter som kleberstein og skifer.

4) Relativ datering på grunnlag av billedstratigrafi: kryssende linjer som viser hvilke figurer som er eldst og yngst.

5) Relativ datering gjennom stilistisk vurdering og direkte sammenligning med daterte bergkunstfigurer i andre områder.

For «ekte» bergmalinger med påført okerfargerstoff foreligger det sannsynligvis ytterligere en dateringsmulighet, som hittil ikke har vært forsøkt i Norden, og som det ikke synes mulig å etterprøve for Rennarsund-feltetenes vedkommende:

6) Absolutt datering ved hjelp av radiocarbon-analyse etter akselerator-metoden av organiske bindemidler eller mikroskopiske trekullpartikler (jfr. Valladas et al. 1992) som fortsatt er bevart i selve malingen.

Det faller utenfor rammen for denne artikkelen å ta det totale tilfanget av bergmalinger og andre former for veidebilder i Norge opp til fornyet diskusjon. Siden datering av dyrebildene i Rennarsundet i første rekke har betydning for å kunne vurdere lokaliteten i en grovmasket kulturhistorisk sammenheng, vil dateringsspørsmålet bli vurdert relativt summarisk.

Av de ovenfornevnte metodene er det bare nr. 3 og 5 som synes å ha relevans i vår sammenheng.

Fra Rogaland foreligger det ingen daterte oldsaker med innrissete dyr av hjorteslekten eller plastiske småskulpturer av hjortedyr som gir grunnlag for å tidfeste bergkunsten i Rennarsundet ut fra stilistisk likhet. På et hengesmykke (eller brummer ?) av bein som ble funnet på en seinmesolitisk boplass ved Horpestadvatnet på Jæren i 1913, er det risset inn et elghode med gevir (Bang-Andersen 1980: 139-140). Tegningen gjengir imidlertid for lite av dyrekroppen til å kunne sammenlignes med helfigur-bildene ved Rennarsundet. Heller ikke fra andre steder i Sør-Norge er det kjent oldsaker som indirekte synes å kunne avklare dateringsspørsmålet.

Muligheten som står tilbake, er å forsøke å sammenholde Rennarsund-figurene med gjengivelser av hjortedyr på andre veidekunstfelt i Norge ut fra stilistisk likhet. En tidlige teori om at bergkunsten har gjennomgått en almen stilmessig utvikling fra store og naturalistiske til små og sterkt skjematisk dyreframstillinger, er i den senere tid blitt imøtegått blant annet ut fra henvisning til Alta-ristningene (Helskog 1989: 99-101). Man bør derfor være varsom med å legge for stor vekt på rent stilistiske kriterier.

Anders Hagen, som sist har gitt en oversikt over bergkunsten i Norge, mener ut fra en samlet vurdering at hovedtyngden av veidebildene skriver seg fra tidsrommet mellom 5000 og 3000 år før nåtid, d.v.s. yngre steinalder og eldre bronsealder (Hagen 1967: 154-170).

Egil Mikkelsen, som senere har diskutert dateringsspørsmålet med utgangspunkt i

veideristningsfelt i det indre Oslofjord-området, mener ut fra strandlinjedateringer å ha belegg for å datere hjortefigurer av noenlunde samme karakter som på Rennarsund-feltene tilbake til Nøstvetfasen i Atlantisk tid, mellom ca. 8000 og 6000 år før nåtid (Mikkelsen 1977: 181-185). Dette samsvarer for bergmalingenes del godt overens med det forhold at oker i overveiende grad synes å ha vært benyttet i tidsrommet mellom ca. 7500 og 5500 år før nåtid på boplasser i Sør-Norge (Bang-Andersen 1982: 66-70).

Inntil nye og lettere daterbare helleristninger og bergmalingsfelt eventuelt dukker opp, kan det ut fra det ovenstående regnes med at malingene i Rennarsundet skriver seg fra midtre eller siste del av eldre steinalder, eventuelt fra tidlig yngre steinalder.

Gjennom sitt billedinnhold: hjortedyr i relativt naturalistisk gjengivelse, føyer Rennarsund-feltene seg fint sammen med hovedtyngden av malingslokalitetene ellers i Skandinavia, hvor hjortedyr - særlig elg - er foretrukket som motiv.

Bergmalingene danner likevel ingen homogen og entydig kategori. Flere steder, blant annet i Tumlehed ved Göteborg og på Kvithammeren i Telemark (fig. 2, nr. 27 og 31), opptrer det skip med mannskapsstreker sammen med hjortedyrfigurer. Dette tyder enten på at bergmalingsfeltene er blitt til over lengre tid, eller som helhet skriver seg fra bronsealderen.

På en rekke bergmalingslokaliteter opptrer det dessuten skjematiskerte menneskefigurer: gjerne framstilt som serier av tynne og nesten svevende, spøkelseslignende figurer. Fenomenet er særlig utpreget i seks huler på Nordland- og Trøndelagskysten (fig. 2, nr. 3-5), hvor slike svevende eller dansende menneskefigurer utgjør det dominerende og i flere tilfeller enerådende motiv.

Hulemalingene, som i flere henseender skiller seg klart ut fra bergmalingene i friluft, blir vanligvis gitt en sen datering (Marstrander 1965: 162, Sognnes 1983: 117). De har trolig en annen kulturbakgrunn, og må i hvert fall ha hatt en helt annen funksjon enn de rene veidemalingsfeltene, som Rennarsundet gir et av de aller mest utpregete eksemplene på i Norge.

Kulturhistorisk sammenheng

Den konsentrerte sammenstillingen av hjortedyr som er avbildet på bergveggen ved Rennarsundet, sannsynligvis innenfor et temmelig avgrenset tidsrom, kan oppfattes som et uttrykk for klassisk lokkemagi. Kunstneren eller kunstnerne må ha malt dyrefigurene i forventning om at bildene skulle lokke til seg levende vilt av samme slag som er avbildet: hjort, elg og rådyr. Bruk av rødoker - et universelt symbol for blod og død blant forhistoriske jeger- og samlergrupper - som maling, kan ha bidratt til å forsterke den magiske virkningen.

En alternativ, mer praktisk begrunnet tolkning, som har vært framsatt for å forklare veidekunst andre steder: at dyrebildene først og fremst har vært en måte å markere gode fangstplasser på (Farbregd 1980: 43-45), framstår som mindre sannsynlig. Steinalderens jegerfolk har trolig hatt et så inngående terrengkjennskap at slik «skilting» skulle være unødvendig.

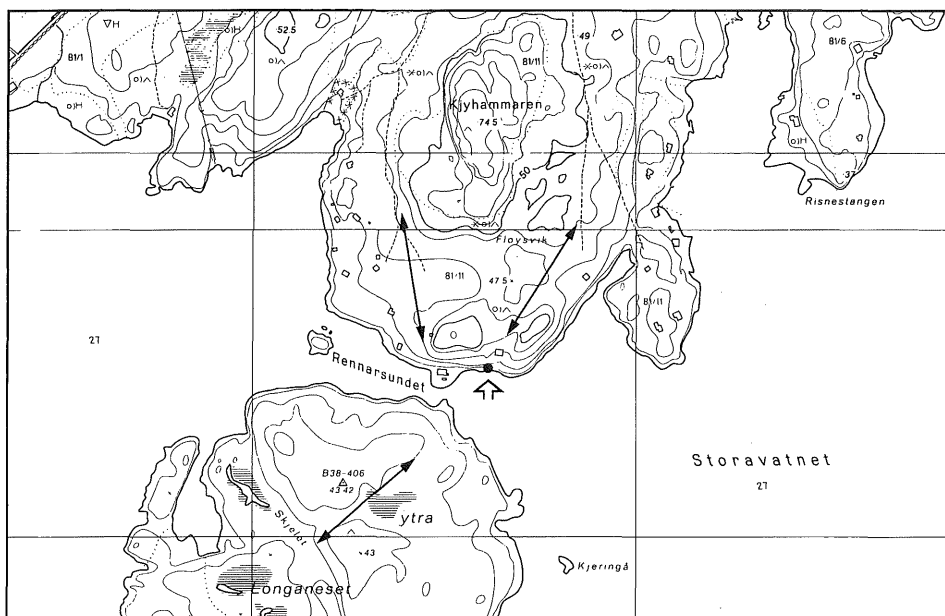

Fig. 9. Kart som viser bergmalingens beliggenhet og sannsynlige trekkveier for hjortevilt ved Rennarsundet. Målestokk 1: 10000, ekvidistanse 5 m.

Det smale sundet midt i Storavatnet peker seg ut som et svært sannsynlig trekksted for storvilt. I første rekke hjort må tidligere ha hatt gode livsvilkår i det oppbrutte, knausete og samtidig frodige terrenget på begge sider av Lutsivassdraget som danner en ØNØ-VSV gående sammenhengende linje mellom Hølefjorden og bunnen av Gannsfjorden. Lokaltopografien ved Rennarsundet synes å være nærmest skreddersydd for organisert styrtfangst. Fig. 9.

Både den opptil 7-8 m høye brattskrenten som malingene finnes innunder, og i enda større grad et 20-25 m høyt fjellparti som stuper nesten loddrett i vannet umiddelbart vest for malingsfeltene (jfr. fig. 3), vil ha vært nesten umulige å rømme bort fra når panikkslagne dyr først er blitt skremt utfor. Det forhold at vannstanden trolig sto ca. 1 meter høyere i Rennarsundet fram til det ble foretatt kanaliseringer og andre flomdempningsiltak i 1980-årene, synes ikke å ha forringet stedets kvaliteter som styrtfangstlokalitet.

Et høyere vannspeil har derimot gjort det adskillig lettere å utføre figurmalingene, som nå sitter opptil 3,4 m høyt - enten det har skjedd fra båt eller fra islagt vannflate.

Ut fra lokaltopografien ved Rennarsundet er det naturlig å forestille seg at storviltfangsten kan ha foregått på denne måten:

t₁: Et jegerlag av passende størrelse (minimum 5-6, kanskje opptil 8-10 personer) oppholder seg på toppen av Kjøhammaren 350 m nord for Rennarsundet, hvor det er vidt utsyn mot det omkringliggende terrenget både i V, NV, N og NØ.

t₂: Så snart en dyreflokk som beveger seg sørover mot Rennarsundet er kommet på høyde med Kjøhammaren, splitter jegerlaget seg i to. Den ene gruppen rykker varsomt inn bak dyra og jager flokken mot Rennarsundet, den andre gruppen sperrer fluktveien på motsatt side av Kjøhammeren, samtidig som de beveger seg hurtig i retning mot Rennarsundet.

t₃: Med rop og skrik blir hjortedyra skremt utfor bratthenget, slik at de styrter ned i Rennarsundet. Her ligger et annet jaktlag, som er varslet av ropingen, klar i båter.

Flertallet av de panikkslagne dyra innhentes mens de er på svøm, og blir avlivet ved hjelp av spyd etter klubber.

Ser vi nærmere på beliggenheten til de øvrige seks bergmalingene i Sør-Norge hvor det er avbildet storvilt, viser det seg at *samtlig*e malte bilder er å finne på stupbratte steder som synes høvelige for styrtfangst. De fire lokalitetene i indre Telemark (fig. 2, nr. 28-31) ligger alle innunder brattskrenter eller utoverheng som ender loddrett i vann, og de to hellemalingene som er påvist på Agderkysten (fig. 2, nr. 32-33) finnes på stup som ender i sjøen (Hagen 1946: 55-57 & 1967: 198-200).

Likheten mellom plasseringen av dyrefigurene ved Rennarsundet og de ovennevnte steder er så konsekvent og slående, at forholdet neppe skyldes tilfeldigheter. Styrtfangst av hjortedyr må ha vært en langt vanligere jaktmetode i steinalderen, og sannsynligvis også i senere perioder, enn hva som kan sluttes ut fra det øvrige arkeologiske funntilfanget. Uttrykt på en annen måte, er betydningen av kollektive fangstformer sterkt underkommunisert i forhold til individuelle jaktmetoder.

Selv om lokaltopografien både ved Rennarsundet og de fleste andre steder hvor det er bevart bergmalinger neppe etterlater tvil om at det har foregått styrtfangst i betydelig omfang, gjenstår det som et åpent spørsmål om malingene *bare* kan oppfattes som utslag av en enkel lokkemagi. Dette gjelder særlig de mer komplekse feltene, som for eksempel Trontveit i Telemark hvor det forekommer skjematiskerte «dansende» menneskefigurer og uforklarlige geometriske mønstre. Her er vi imidlertid i grenseområdet mot religionshistoriske og sosialantropologiske problemfelt - selve veidingens psyke - som det ikke synes relevant å gå nærmere inn på med Rennarsund-malingene som utgangspunkt.

Hvem var hjortejegerne som på et ukjent tidspunkt for mellom 8000 og 4000 år siden malte sine uttrykksfulle og tidløse bilder ved Rennarsundet, og hvor kom de fra ?

Av flere årsaker synes muligheten for å kunne gi tilfredsstillende svar på disse spørsmålene å være svært begrenset:

- Det har til nå ikke vært foretatt systematisk leting etter boplasser, slaktsteder og lignende aktivitetsspor fra steinbrukende tid i nærområdene rundt Rennarsundet. Dersom det var påvist oppholdssteder som med rimelig sannsynlighet kan settes i forbindelse med bergmalingene, f.eks. gjennom funn av rødokerklumper eller bein av hjort, elg eller rådyr, ville tolkningsgrunnlaget straks ha vært bedre.

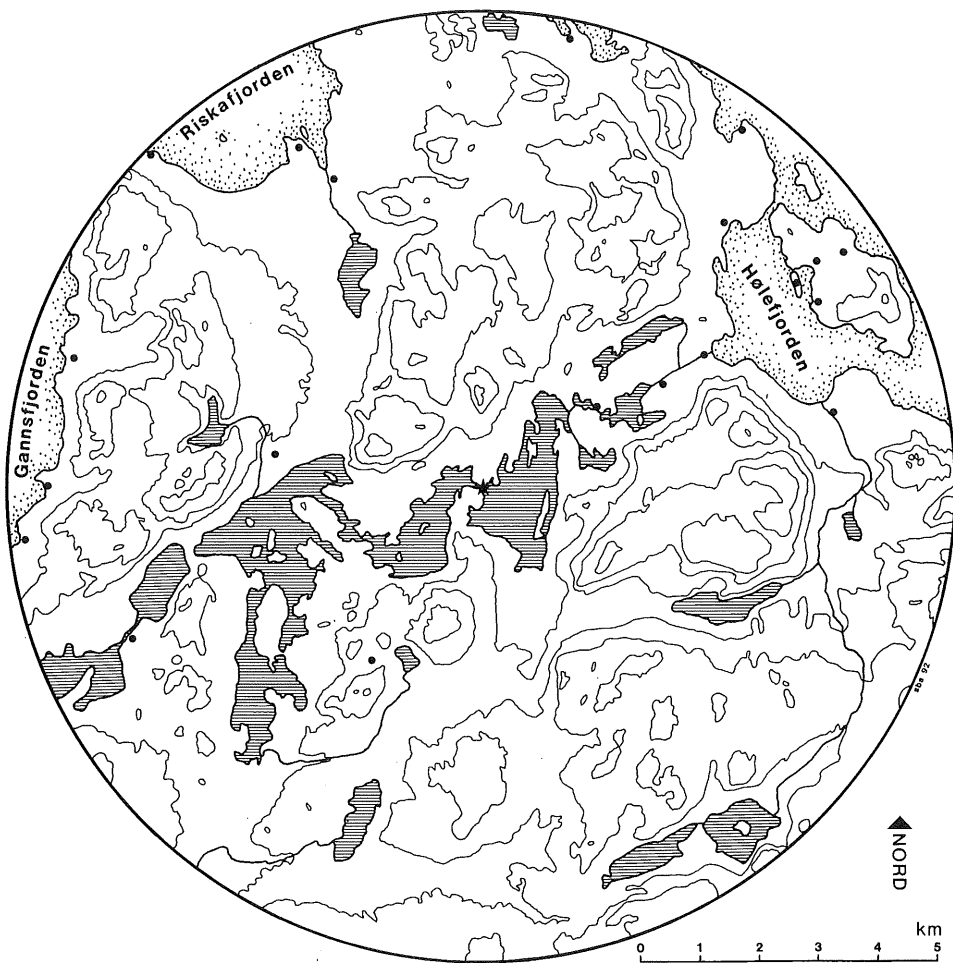

Fig. 10. Kart over terrenget som ligger innenfor 8 kilometers cirkumferens fra Rennarsundet. Sikre boplassfunn fra seinmesolitisk og mellomneolitisk tid er vist med punktsymboler. Ekvidistanse 100 m.

- Det har heller aldri vært gjennomført registrering av steinalderboplasser eller steinalderfunn på den vidstrakte halvøya mellom Sandnes og Høle som Lutsivassdraget skjærer seg tvers gjennom (jfr. fig. 1). Slike undersøkelser, kombinert med vegetasjonshistoriske og viltbiologiske analyser, vil temmelig sikkert kunne bidra til å sette Rennarsundlokaliteten og aktivitetene som har foregått her inn i en sikrere natur- og kulturhistorisk sammenheng.

Til tross for de klare begrensningene som foreligger, regner jeg det for mest sannsynlig at jegergruppene som utnyttet hjortedyr-trekkene i Rennarsundområdet ikke hadde fast tilhold i Lutsivassdraget.

Basisboplassene har trolig ligget ved sjøkanten, hvor næringstilgangen må ha vært størst og mest allsidig i helårs-sammenheng. Med utgangspunkt fra en primært kystorientert bosetning, har det etter årstidsrytmen og viltets gang vært foretatt korte jakt- og fangstekspedisjoner til mer og mindre faste veideplasser i det skogkledd innlandet.

Dersom det som en illustrasjon trekkes en sirkel med 8 kilometers radius rundt Rennarsundet, kommer sjøen godt innenfor rekkevidde både i vest, nordvest og øst. (Fig. 10).

Samtlige sikre boplassfunn fra senmesolittisk og mellomneolittisk tid som hittil er påvist i områdene som faller innenfor kartutsnittet, er plottet inn på kartet. Ut fra funnfordelingen kan Rennarsundområdet i utgangspunktet ha vært utnyttet av jegergrupper både fra Gannsfjorden, Riskafjorden og Hølefjorden.

De fleste funnene både fra senmesolittisk og mellomneolittisk tid er blitt gjort rundt Hølefjordbassenget, blant annet på Ådnøy og Ims. Rennarsundet ligger ikke bare nærmest Hølefjorden i avstand: kun 5 kilometer. Fangstlokaliteten må uten sammenligning ha vært lettest tilgjengelig fra denne kanten, via Imselva som fører direkte inn i østre del av Lutsivassdraget.

Det er kanskje ikke bare en tilfeldighet at sju av de åtte dyrefigurene ved Rennarsundet er avbildet med hodene vendt mot *øst* - der hvor jegerne hadde sine hovedboplasser ?

Etterskrift

To personer har hver på sin måte gjort beskrivelsen og den foreløpige tolkningen av Rennarsund-lokaliteten mulig. Jeg takker dem begge for innsats og entusiasme: Lars Lauvanger oppdaget de første bergmalingsfigurene og varslet straks Arkeologisk museum om funnet. Uten hans interesse og årvåkenhet ville denne artikkelen aldri ha sett dagens lys. Odd Kjos-Hanssen har beredvillig stilt sine rike zoologiske kunnskaper til rådighet ved å gi en vurdering både av hvilke dyr som er avbildet, og mulige alders- og kjønnskarakteristika hos dyra.

Artikkelen er dessuten en hilsen til min lærer, professor Anders Hagen som har tilført norsk arkeologi - ikke minst studiet av jegerfolkets begunst - så forstandige og grunnleggende viktige bidrag.

Summary

A recently discovered Rock Painting depicting Big Game in Rogaland, SW-Norway

On the Scandinavian peninsula - which includes Norway and Sweden - a total of 34 rock painting sites have been located. These depict big game, fish, highly schematized human

figures, geometrical ornaments and other motifs supposedly created by prehistoric hunter/gatherer-groups (Fig. 2).

A clear majority of the rock paintings are found on open-air sites, in particular vertical or overhanging cliffs with a proximity to water - fresh or salt. Neither the main motifs, cervidae identified as elk and stag, nor the choice of location, distinguish these rock images in any decisive manner from the other (partly contemporaneous, and far more extensive) main group of Scandinavian rock art: the carvings.

In contrast, a smaller number of rock paintings, all found on the North Norwegian Atlantic coast (Fig.2, Nos. 3-7), are depicted on the vertical walls of dark caves.

The number of known rock paintings in Scandinavia has steadily increased during the last two decades. Each and every site in Southwest-Sweden (Fig.2, Nos. 20-27) has come to between 1974 and 1985, and no less than three of the Norwegian cave paintings have been found between 1978 and 1987. The latest rock painting locality, at Rennarsundet near Stavanger on the southwestern coast of Norway (Fig. 1), was discovered in 1991, and has been the subject of investigation by the author.

The pictographs consist of two distinctive horizontally arranged figure groups, «Field A» and «Field B», spaced 6-7 metres apart on a vertical, partly overhanging cliff on the southern bank of a narrow sound in Lake Storvatnet (Figs. 3-4). The rock paintings comprise eight distinct pictures of big game, in addition to at least four more or less obliterated and uninterpretable colour stains. No figures overlap each other, and there is no obvious daub.

The size of the depicted animals (Figs. 5-8), which are all contour-painted with dorsal and ventral lines, extend from 25 to 50 cms. Four animals (Nos. 1, 3, 4 & 5) are depicted with two legs, and two (Nos. 2 & 6) with four legs. According to a preliminary zoological examination, most of the pictographs depict stags (No. 6, and possibly Nos. 5 & 9), Elk (No. 3) and roedeer (No. 2) also appear to be represented.

All animal figures are outlined in red- or yellow-brown colours, presumably ochre-based paint. However, as no paint structure is clearly discernable on the smooth cliff surface itself, the minerals of original paint seem to amalgamate with the petrographic upper layers of the granite bedrock.

Finally, the cultural-historical background of the Rennarsund locality is interpreted. On the basis of the choice of figure motifs and topographical location (Fig. 9), the site is explained as being the scene of drive hunting activity using the lake as a reception and kill area. For the moment no precise dating seems possible to give. Tentatively the paintings may be dated to the time interval between 8000 and 4000 y.BP (the Late Mesolithic or Early/Middle Neolithic period).

Rennarsundet and its surrounding inland areas were most probably exploited on a peripheral, seasonal basis by coast-oriented hunter/gatherer groups living most of the year near the sheltered Hølefjorden sea basin, just 5 kilometres to the east (Fig. 10).

Litteratur

- Bang-Andersen, S. 1980. Brummer ? *Fra haug ok heidni 1980 nr. 3*. Stavanger.
- Bang-Andersen, S. 1982. Om okerbruk blant forhistoriske jeger/samler-grupper i Sør-Norge. I: A.Lillehammer (red.) *Faggrenser brytes. AmS-Skrifter 9*. Stavanger.
- Bang-Andersen, S. 1983. Håheller. *Fra haug ok heidni 1983 nr. 4*. Stavanger.
- Bøe, J. 1940. En helligdom med malte veggbilder i Hardanger. *Viking bind IV*. Oslo.
- Engelstad, E. 1934. *Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXVI. Oslo.
- Farbregd, O. 1980. Veideristninger og veidemåte. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr.3*. Oslo.
- Gjessing, G. 1936. *Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXX. Oslo
- Hagen, A. 1947. En nyoppdaget bergmaling i Rogalands grensetrakter i Grobostranda, Spind kommune ved Farsund. *Stavanger Museums årbok 1946*. Stavanger.
- Hagen, A. 1976. *Bergkunst. Jegerfolkets helleristninger og malinger i norsk steinalder*. Oslo.
- Hallström, G. 1960. *Monumental Art of Northern Europe from the Stone Age. II*. Stockholm.
- Hauglid, M., Helberg, B. & Hesjedal, A. 1991. Strekfigurene i Kollhellaren på Moskeneshalvøya, Vest-Lofoten. I: E. Engelstad et.al. (red.) *Arkeologisk feltarbeid i Nord- Norge og på Svalbard 1988-1989. Tomura, kulturhistorie nr. 19*. Tromsø.
- Helskog, K. 1989. Naturalisme og skjematisme i nordnorske helleristninger. I: R.Bertelsen et.al. (red.) *Framskritt for fortida i nord. Tromsø Museums Skrifter XXII*. Tromsø.
- Henningsmoen, K. 1975. Elghornet fra Hov i Løten. *Årbok for Norsk skogbruksmuseum Nr.7, 1972-1975*. Elverum.
- Indrelid, S. 1978. Mesolithic economy and settlement patterns in Norway. I: P.Mellars (red.) *The Early Post-glacial Settlement of Northern Europe: An Ecological Perspective*. London.
- Johansen, A.B. 1988. Bildene i Troillhåle. *Årbok for Helgeland 19, 1988*. Mosjøen.
- Lie, R.W. 1990. Norges faunahistorie III: Atlantisk tid (8000 - 5300 før nåtid). *Naturen 1990 nr. 6*. Bergen.
- Marstrand, S. 1965. Fingalshulen, Gravvik, Nord-Trøndelag. *Viking bind XXIX*. Oslo.
- Michelsen, K. 1983. Are Pictographs always Painted ? *Norwegian Archaeological Review Vol. 16, No. 1*. Oslo.
- Mikkelsen, E. 1977. Østnorske veideristninger - kronologi og økokulturelt miljø. *Viking bind XL*. Oslo.
- Mikkelsen, E. & Høeg, H.I. 1977. Hakker av elg- og hjortehorn funnet i Norge. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1975/1976*. Oslo.
- Nordbladh, J. 1987. Bird, Fish or somewhere in between ? The Case of the Rock Paintings of the Swedish West Coast. I: G. Burenhult et.al. (red.) *Theoretical Approaches to Artefacts, Settlements and Society. BAR International Series 366*. Oxford.
- Olsen, H. 1976. *Skipshelleren. Osteologisk materiale*. Rapport fra Zoologisk museum. Bergen.
- Sognes, K. 1981. Holemalingane i Skåren-Monsen, Brønnøy, Nordland. *Viking bind XLIV*. Oslo.
- Sognes, K. 1983. Prehistoric Cave Paintings in Norway. *Acta Archaeologica Vol. 53*. København.
- Sognes, K. 1991. Nye helleristningsfunn i Trøndelag. *Viking bind LIX*. Oslo.
- Timm, K. 1964. Blut ind rote Farbe im Totenkult. *Etnographisch-Archäologische Zeitschrift 1964, Heft 1*. Berlin.
- Valladas, H., Cachier, H., Maurice, P., Bernaldo de Quiros, F., Clottes, J., Cabera Valdés, V., Uzquillano, P. & Arnold, M. 1982. Direct radiocarbon dates for prehistoric paintings at the Altamira, El Castillo and Niaux caves. *Nature Vol. 357, 7. may 1992*. London.
- Wreschner, E. 1980. Red Ochre and Human Evolution: A Case for Discussion. *Current Anthropology Vol. 21 No. 5*. Chicago.

Pollen i myrer og tjern - Naturens historiebok

Innledning

Jeg er blitt beskyldt for å ha et ganske snevert interessefelt. Det går da ikke an å arbeide bare med pollenkorn? Jeg skal derfor gå utenom tittelen for å gi en kort oversikt over arbeidsfeltet.

Seksualundervisning

Jeg skal begynne med seksualundervisning.

Når et menneske eller andre dyr ønsker å la slekten gå videre, oppsøker et individ et annet individ av samme art og motsatt kjønn. Det overføres sædceller. Det skjer en befruktning og et nytt individ begynner å vokse.

Slik er det også hos plantene. Det er bare det at de ikke kan oppsøke hverandre. I stedet for produserer de et stort antall med noe som kan sammenlignes med hanlige kjønnsorganer. Disse slippes ut på egen hånd. De kan fraktes fra hanblomsten til hunblomsten på flere måter. Det vanligste er med insekter eller med vinden.

Det er disse kjønnsorganene vi kaller pollen. De er små, de fleste fra 1/100 - 1/10 mm. De består av et levende innhold med en tykk og bestandig vegg utenpå for å beskytte innholdet. Pollenkornene kan danne en pollenslange som kan vokse ned gjennom arret og griffelen og ned til egget i hunblomsten. Det produseres 2 sædceller, og en av dem befrukter eggcellen.

Pollenproduksjon

Særlig hvis pollenkornene blåser på lykke og fromme med vinden, er det en meget usikker metode. For å være sikker på at noen kommer frem, må det produseres mange pollenkorn (fig. 1). Det er beregnet at en 10 år gammel gren av et furutre kan produsere ca. 350 millioner pollenkorn/år. En 10 år gammel gren av en bjerk produserer ca. 100 millioner pollenkorn og en 10 år gammel gren av bøk ca. 28 millioner (Fægri & Iversen 1966). Selvom pollenkornene er små, er det beregnet at granskogene i Sør- og Mellom-Sverige produserer ca. 75 000 tonn pollen/år. Også urtene har meget pollen, en syreplante ca. 400 millioner og et skudd av hamp ca. 500 millioner.

Bare et lite antall av pollenkornene når frem til en hunblomst. Mesteparten svirrer

Fig. 1. Bjerkerakler

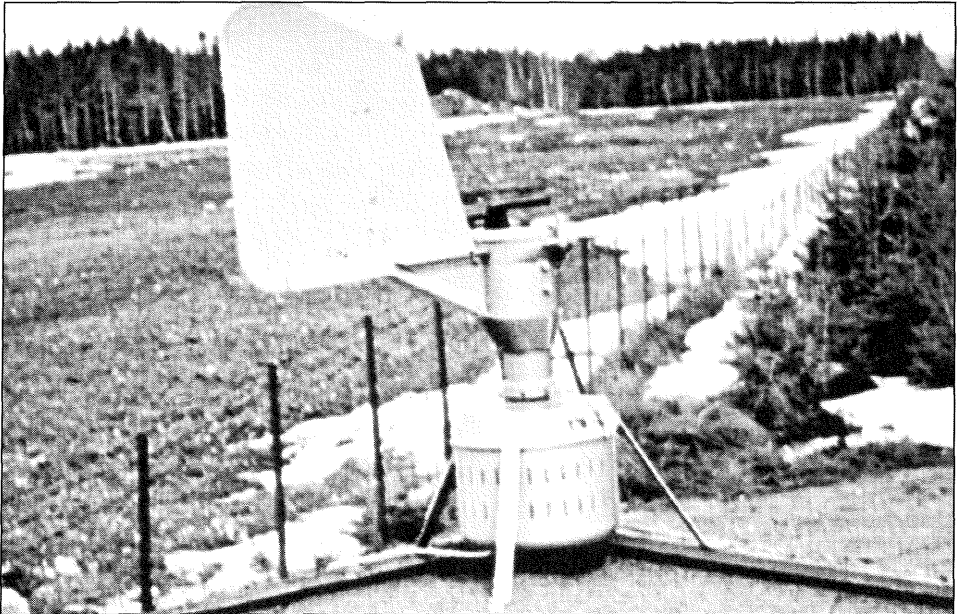

Fig. 2. Pollenfelle

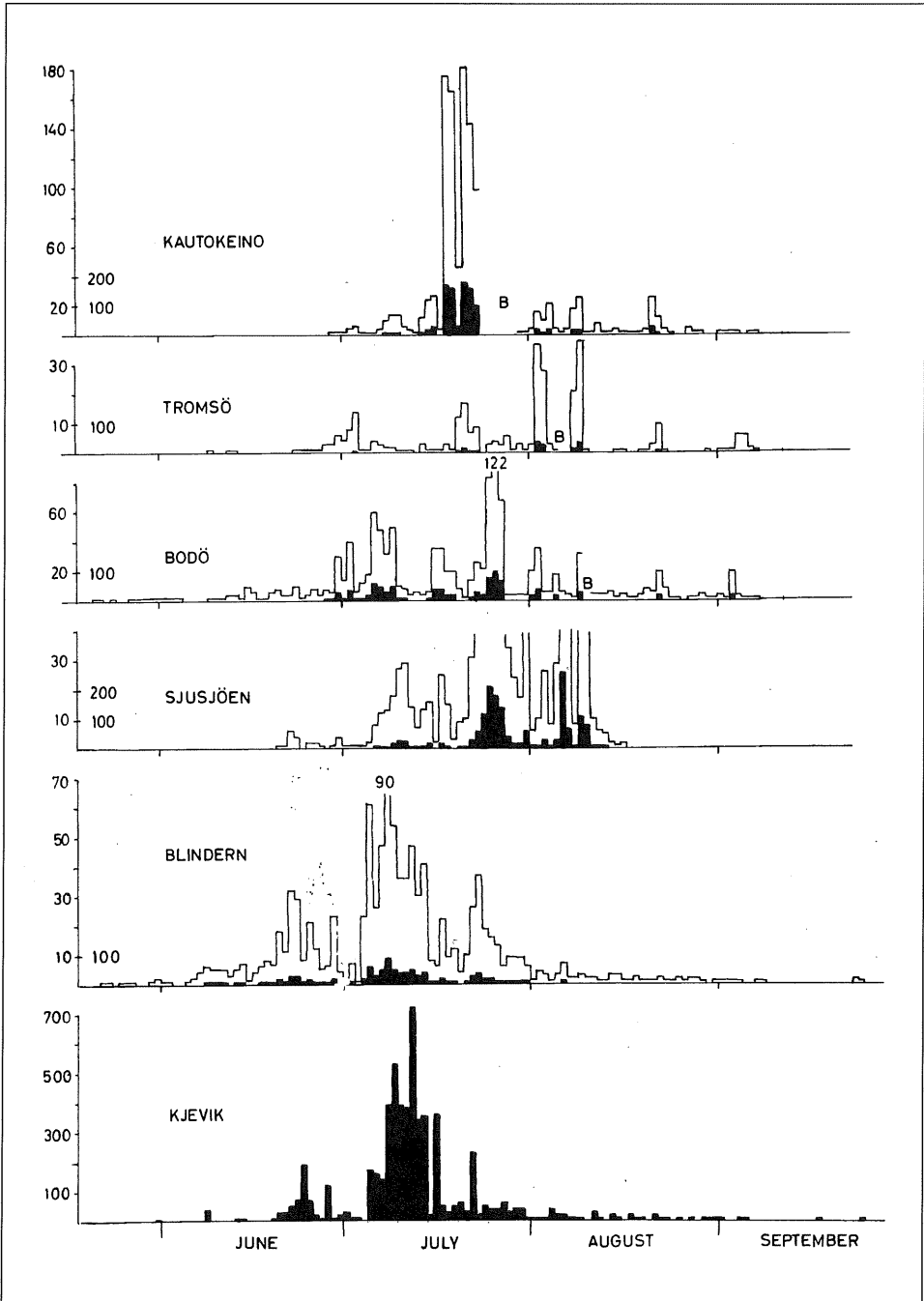

Fig. 3. Mengden av gresspollen/ m^3 luft en del steder i Norge i 1983.

Fig. 4. Innsamling av pollenprøver.

rundt i luften en tid før de treffer bakken, ofte med en eller flere mellomlandinger, f.eks. på hustak, i løvverket på trær o.s.v. Noen mellomlander i øynene og nesen på folk. Der kan de forårsake allergi.

Allergi og pollenvarsler

Vi beveger oss nå over i medisinen. Det var ønskelig å se på sammenhengen mellom pollen i luften og allergiplager, og å lage pollenvarsel. I 1975 satte jeg opp en pollenfelle for å måle luftens polleninnhold. En pollenfelle er en slags støvsuger som suger inn 10 l luft pr. min. gjennom en spalte (fig. 2). Pollenkornene blir sittende fast på en klebrig tape

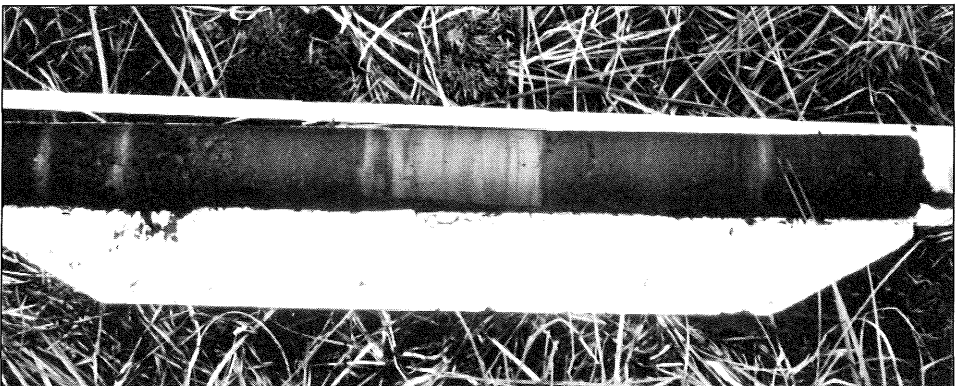

Fig. 5. Innsamlet prøveserie

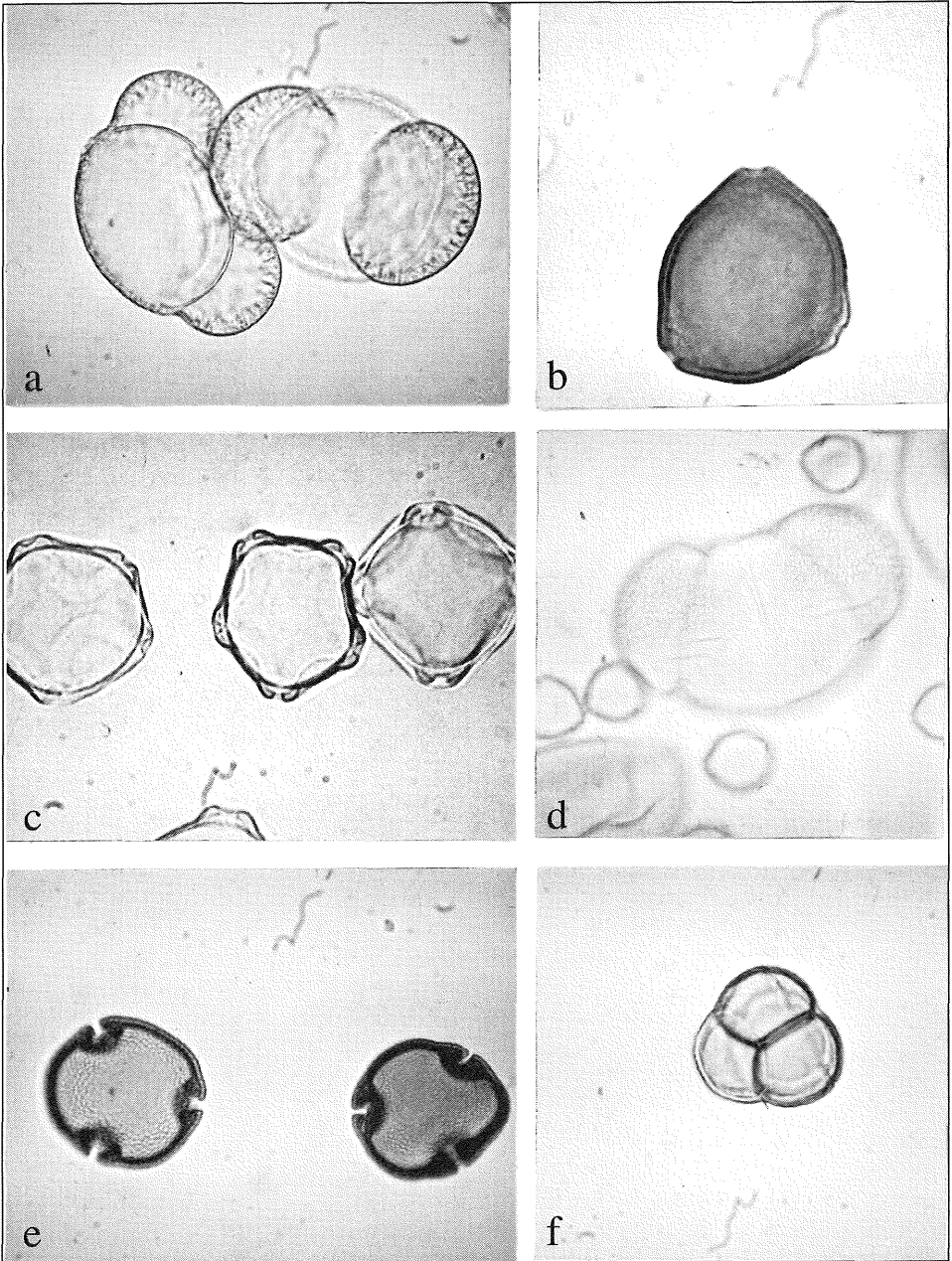

Fig. 6. Pollenkorn a. furu, b. hassel, c. or, d. gran, e. lind, f. blåbær.

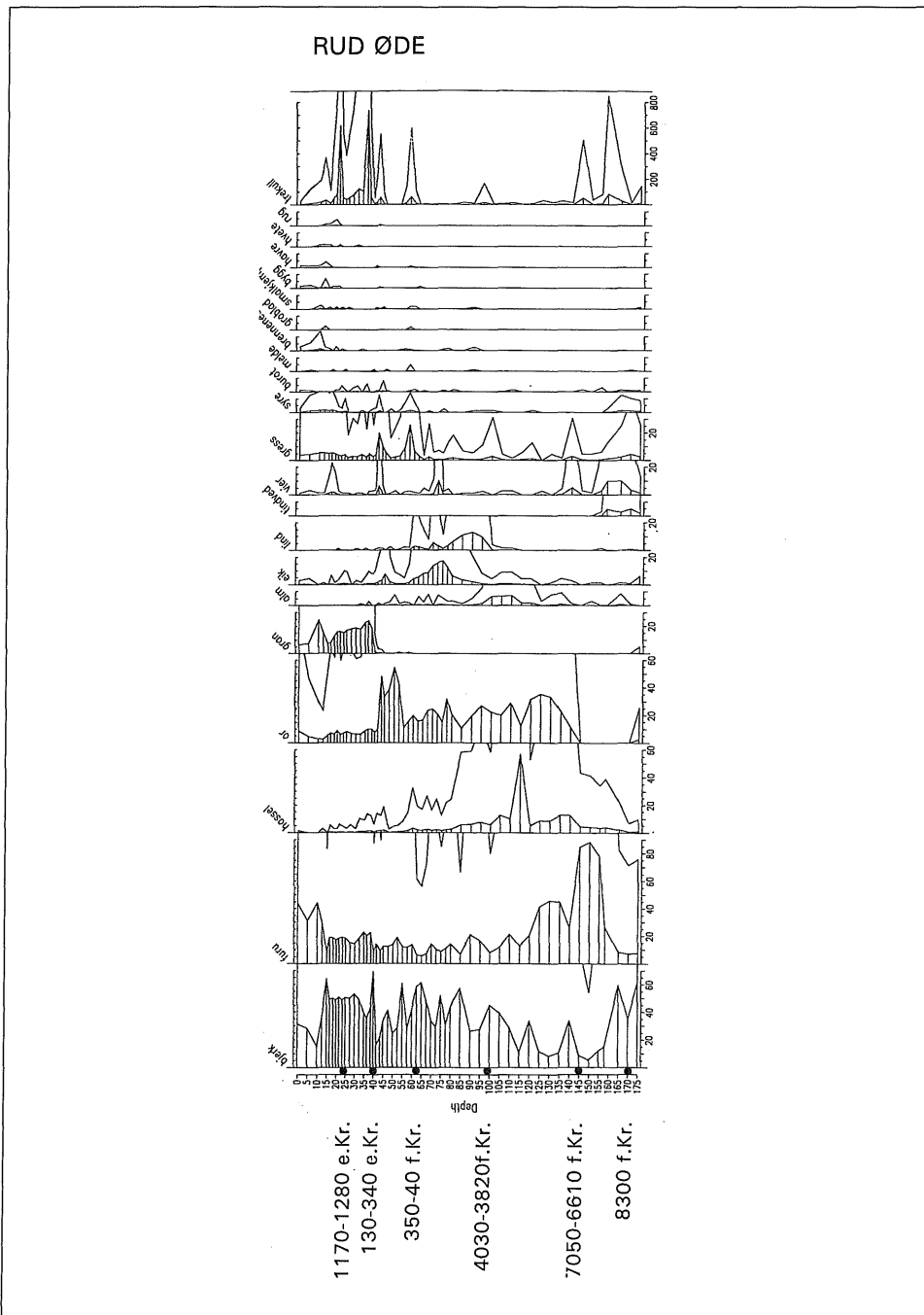

Fig. 7. Forenklet pollendiagram fra Rud Øde ved Gardermoen.

innenfor spalten. Tapen kan legges under mikroskop, og pollenkornene kan telles. Man kan lage en pollenkalender (fig. 3).

Pollenvarslene lages ved at vi ser på hvor meget pollen det var i luften i dag, i går og dagene før, hvor meget pollen det var i fjor og årene før, hvordan været var i dag, i går og dagene før og hvordan været blir i morggen. Pollenvarsler er sendt ut i samarbeid med Norges Astma og Allergiforbund siden i 1977.

Før eller siden faller pollenkornene ned på bakken. Der råtner mesteparten. En del faller ned på myrer eller tjern. Dere har kanskje sett et gult belegg på søledammer eller vann om våren. Det er pollenkorn av gran eller furu. I tjernene synker pollenkornene til bunns sammen med andre plante- og dyrerester.

Også i myrer og tjern dør innholdet i pollenkornene, men den bestandige veggen overlever. Den tåler omtrent alt untagen oksydasjon. I myr og sjøsedimenter er det ikke lufttilgang og pollenveggen kan oppbevares omtrent til evig tid. Hvert år kommer det et nytt lag oppå. Slik blir de liggende lagvis. De eldste nederst, de yngste øverst.

Pollenanalyse

Den svenske geologen Lennart von Post presenterte den moderne pollenanalysen på et møte i Kristiania (Oslo) i 1916. Analyse av pollen fra myrer og tjern kunne brukes som en hjelpevidenskap til geologien. Pollenanalysen var oppfunnet.

Metoden er basert på at pollenkornene produseres i enorme mengder. De blander seg i luften. De faller ned i myrer og tjern og oppbevares lagvis og de kan kjennes igjen under mikroskop.

Myrbor

Vi har spesiellagede bor som vi presser ned i myren eller sedimentene og tar opp uforstyrrede kontinuerlige prøveserier (fig. 4 og 5). Fra disse tar vi ut mindre prøver kanskje for hver 5. cm. Ved hjelp av kjemikalier fjerner vi mesteparten av det som ikke er pollenkorn. Resten kan vi studere under mikroskop. Der ligger pollenkornene. Vi kan kjenne dem igjen, da de har forskjellig størrelse, form og mønster på overflaten (fig. 6), og vi kan telle dem, gjerne 600 - 1000 i hver prøve. Vi kan regne ut hvor mange prosent det er av hver type i hver enkelt prøve og sette opp resultatene i et diagram, et pollendiagram.

Vegetasjonsutvikling

Ser vi oppover gjennom pollendiagrammet (fig.7), ser vi at noen pollentyper blir borte, mens andre kommer. Det skyldes at noen planter dør ut, mens andre innvandrer. Vi kan også se forholdet mellom de forskjellige pollentypene, og vi kan si hvordan vegetasjonen har sett ut, om det har vært skogløst, bjerkeskog, furuskog eller kanskje en blandingskog (Høeg 1992).

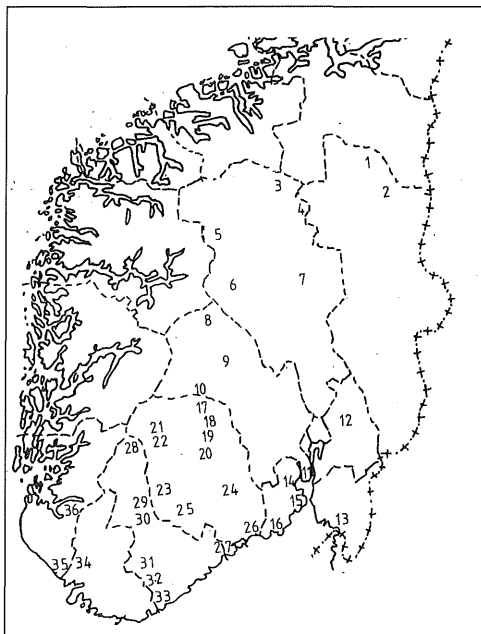

Fig. 8. Lokalteter brukt i fig. 9, 17 og 18.

1. Tolga, 2. Sølensjøen, Rendalen, 3. Ølstadseter, Lesja, 4. Grimsdalen, Dovre, 5. Spiterstulen, Lom, 6. Gardberg og Lomen, Vestre Slidre, 7. Dokkfløyvatn, Gausdal og Nordre Land, 8. Ullsåk, Hemse-dal, 9. Nesbyen, Nes, 10. Uvdal, 11. Hurum, 12. Gardermoen, Nannestad og Ullensaker, 13. Haraldstadmyr, Tune, 14. Hillestad, 15. Borre, 16. Sandefjord, 17. Åsen, Tinn, 18. Tveito, Tinn, 19. Heddal, Notodden, 20. Vatnarheia, Bø, 21. Rauland, Vinje, 22. Dalen, Tokke og Heggtevit, Kvite-seid, 23. Haukrei, Fyresdal, 24. Gvarv, Sauherad, 25. Treungen, Nissedal, 26. Eidanger, Porsgrunn, 27. Kragerø, 28. Hovden, Bykle, 29. Straume, Valle, 30. Austad, Bygland, 31. Evje - Hornnes, 32. Birkenes, 33. Kristiansand og Lillesand, 34. Ersdal, Flekkefjord, 35. Moi, Lund, 36. Forsand.

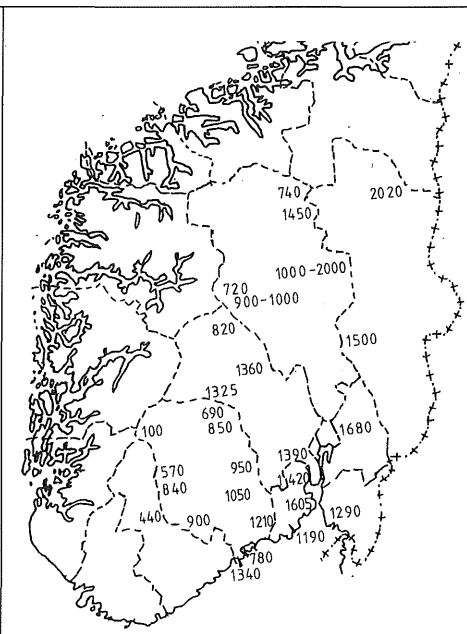

Fig. 9. Kart over Sør-Norge som viser innvan-dringen av gran til et utvalg av steder. (Ukali-brerte ^{14}C -år BP = år f. 1950 e.Kr.)

^{14}C -metoden

Men når skjedde det? Naturen inneholder også en klokke. Alt organisk materiale inneholder karbon eller kull. Dette er noe levende planter får fra luftens karbondioksyd, CO_2 . Karbonatomer er av 3 forskjellige slag. Den ene kalles ^{14}C , fordi den har atomvekt 14. Den er radioaktiv. De levende plantene inneholder en viss mengde ^{14}C . Når planten dør

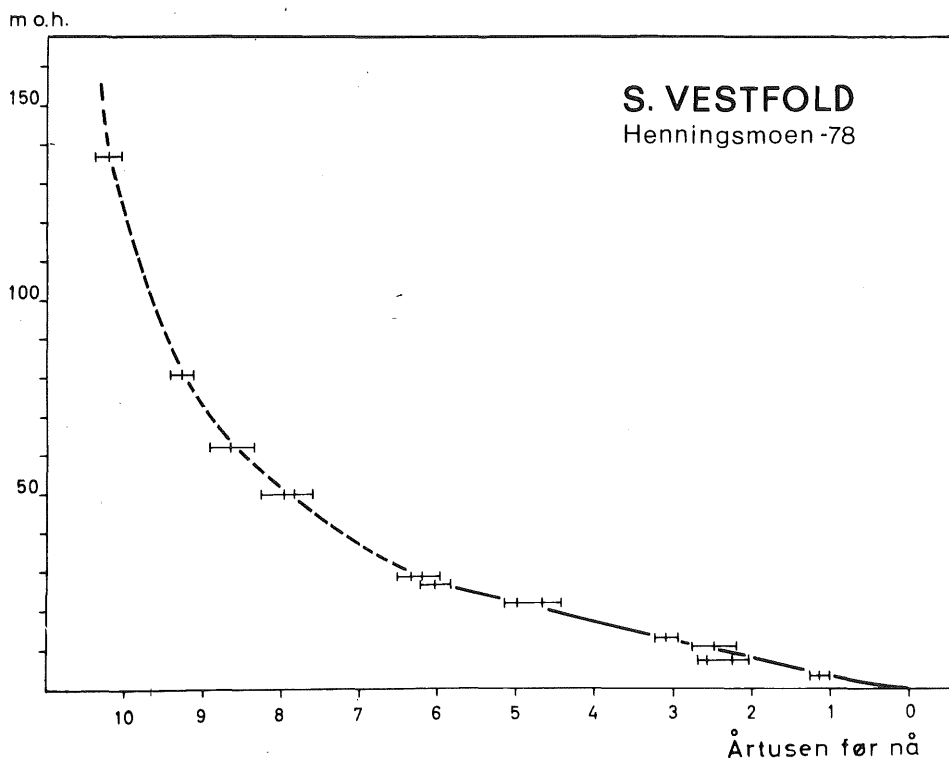

Fig. 10. Strandforskyvningskurve for Søndre Vestfold delvis korrigert med hensyn til avviket mellom ^{14}C -år og kalenderår (den heltrukne delen av kurven) efter Henningsmoen (1979).

begynner mengden å avta. Etter 5730 år er det bare halvparten igjen. Etter nye 5730 år er det bare fjerdeparten igjen osv.

Torv og sedimenter inneholder døde plante- og dyrerester. Man kan ta ut en bit av sedimentet og få målt innholdet av ^{14}C . Dette gjøres blant annet ved Laboratoriet for Radiologisk Datering i Trondheim. Fra den målte mengden kan de regne ut alderen. ^{14}C -alderen er imidlertid ikke helt sammenfallende med den riktige alderen. Ved å telle årringer innover i meget gamle trær og datere disse, har man laget kurver for omregning av ^{14}C -alder til kalenderår. Dateringene er blitt kalibrert. Forskjellen kan være opp til ca. 1000 år. På denne måten daterer vi de interessante nivåene i pollendiagrammene, f.eks. bunnprøven og nivåene hvor nye planter innvandrer eller andre blir borte (fig. 8 og 9). Vi kan si når de forskjellige plantene innvandret til Kristiansand, Borre eller området rundt Dokkflyvann (Høeg 1978, 1979, 1982a). Vi kan også i grove trekk si hvordan vegetasjonen til enhver tid har sett ut.

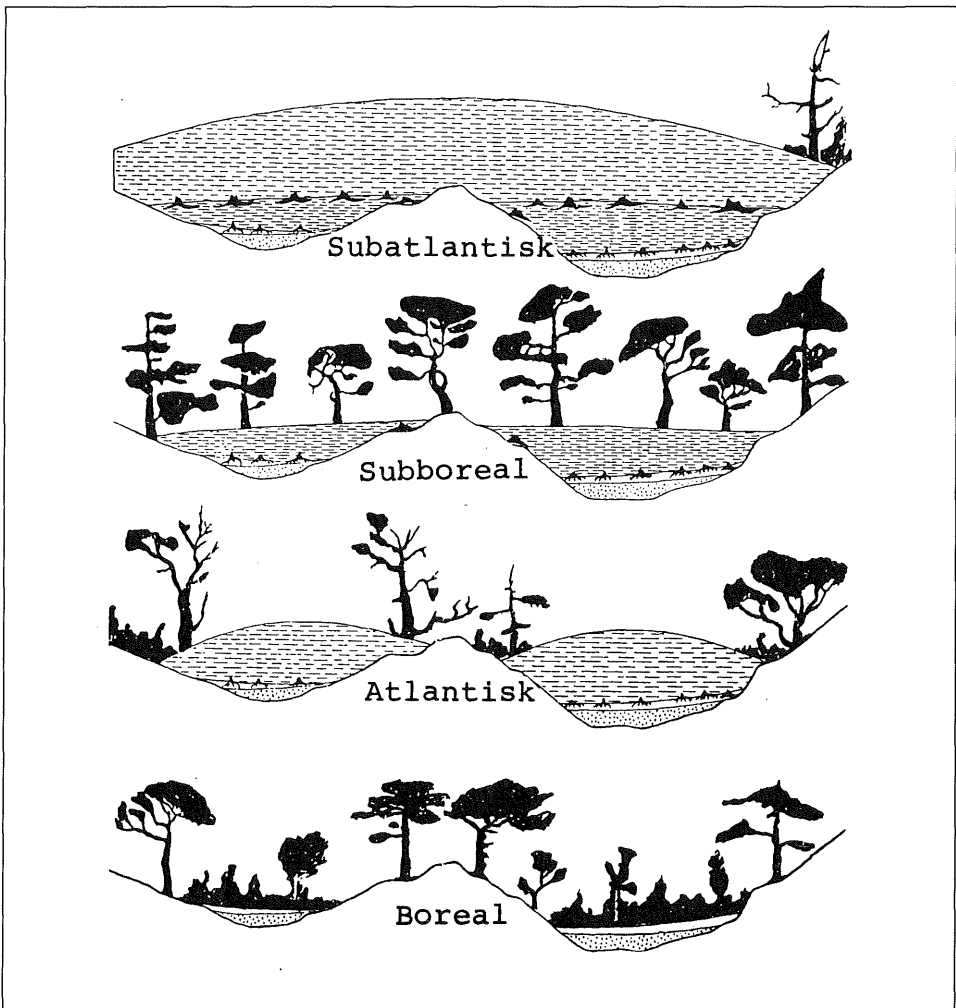

Fig. 11. Myrene som naturhistorisk arkiv. I boreal tid (9000 - 8000 BP = år f. 1950 e.Kr.) og subboreal tid (5000 - 2500 BP) var det så tørt at furu kunne vokse på mange myrer. I atlantisk tid (8000 - 5000 BP) og subatlantisk tid (etter 2500 BP) var det så fuktig at furuen døde ut og torven vokste opp og etter hvert dekket stubber og stammer.

Når ble landet isfritt?

Bunnprøven forteller når det ble et tjern eller en myr på stedet og ofte når det begynte å vokse planter i området. Hvorfor vokste det ikke planter der før? Det kan ha mange årsaker. Det har blant annet vært flere istider. Alderen på bunnprøven kan fortelle når området ble isfritt etter siste istid. Dette har skjedd til forskjellig tid på forskjellige steder,

kanskje for 13 000 år siden på Jæren, for 10 000 år siden rundt Oslofjorden, for 9400 år siden på Gardermoen og senere lenger inn i landet.

Landehevning

Landet var også presset ned under istiden. Senere har det hevet seg. Samler vi prøveserier fra tjern i forskjellig høyde over havet i områder som engang har ligget under havnivå, vil bunnprøven fortelle når lokalitetene gikk over fra å være en fjordarm til å bli et tjern. Setter vi opp denne alderen og høyden over havet for en del lokaliteter i et diagram, har vi et strandforysnyingsdiagram som viser landehevningen i et område (fig. 10, Henningsmoen 1979). Vi er nå langt inne i kvartærgeologien og naturgeografien.

Et slikt diagram er også nyttig for arkeologene. De kan lese ut i hvilke nivåer de kan forvente å finne kystboplasser fra forskjellige tider. Skal man lete etter mesolitiske boplasser i Søndre Vestfold, må man iallfall lete høyere opp enn ca. 25 m o.h. Man kan også finne en sannsynlig alder på en kystboplass ved å gå inn på høyden over havet i diagrammet.

Klima

Plantene stiller også krav til klimaet. Eføy og kristtorn er spesielt nøye på vintertemperaturen. Finner vi pollen fra dem, vet vi at gjennomsnittstemperaturen i årets kaldeste måned ikke har vært under ca. 1 - 2 kuldegrader. Finner vi pollen av misteltein må det ha vært minst 16 - 18 grader i årets varmeste måned (Hafsten 1972). Eik, alm, lind og ask stiller ikke så strenge krav, furu enda mindre strenge krav og bjerken enda mindre, men også den stiller krav.

Man kan analysere prøveserier i forskjellig avstand fra dagens voksesteder for en plante, f.eks. i større høyde over havet, lenger fra kysten eller nordover.

I høyfjellet på et sted hvor det i dag ikke vokser trær, kan pollenanalysen vise at det f.eks. for 3000 år siden vokste bjerkeskog og for 7000 år siden vokste furuskog. I dag er det kanskje 300 - 400 m ned til furuskogen. Det betyr at det den gangen var minst 2 grader varmere enn i dag, da temperaturen synker ca. 0,6 grader for hver 100 m vi stiger. Vi har da forutsatt at dagens tregrense på stedet er klimatisk betinget og ikke forårsaket av f.eks. beitende husdyr.

Noen planter liker å ha det fuktig, andre tørt.

Pollenanalysene kan vise at en myr har vekslet mellom å være åpen og skogdekket. Dette er klare tegn på veksling i fuktighetsforholdene (fig. 11, Hafsten 1972). Ofte begynte ikke torvdannelsen like etter istiden eller da området kom opp av havet. Torvdannelsen begynte ca. 500 f.Kr. Dette har klimatiske årsaker. Vi fikk et kjøligere og fuktigere klima på den tiden. Dette førte til torvdannelse. Dette er meteorologi.

Fig. 12. Groblad (*Plantago major*) t.v. og smalkjempe (*Plantago lanceolata*) t.h. (Tegning: D. T. Lid i Lid 1979).

Bosetning

Sammen med pollenkornene finnes det av og til små kullpartikler. Dette kommer fra brent vegetasjon, skogbrann eller bål. Et tynt, avgrenset kullag kan gjerne være etter en naturlig skogbrann, men små mengder kullstøv gjennom flere cm av sedimentet er som oftest rester etter menneskelig aktivitet i området gjennom et lengre tidsrom, leirbål eller avsviing av vegetasjon for å få opp en vegetasjon som kan lokke til seg jaktbart vilt eller for å få områder egnet for dyrking. Man kan datere når slikt trekull begynner og når det eventuelt opphører og når det begynner igjen. Man daterer på den måten bosetningsfaser i området. Vi kan også se hvordan vegetasjonen var i området mens det var bebodd, kan-

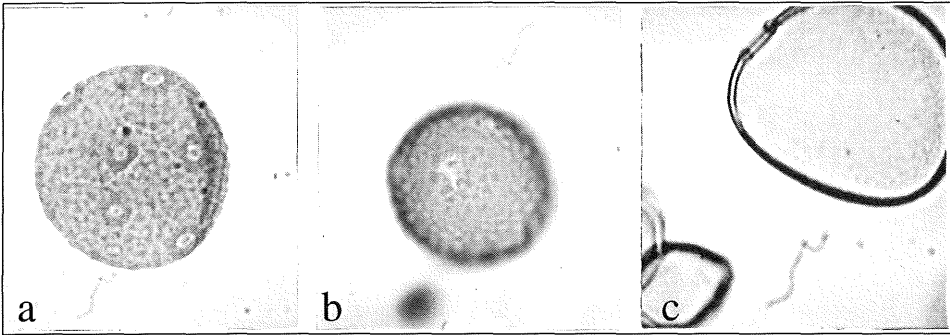

Fig. 13. Pollen av a. smalkjempe, b. groblad og c. bygg.

skje også litt om hvilke jaktbare dyr som befant seg i området. Nå er vi inne på arkeologi.

Datering av oldsaker

Av og til kommer arkeologene over gjenstander som kan inneholde pollen på overflaten fra den gangen de var i bruk. Ved å sammenligne polleninnholdet på overflaten av gjenstanden med polleninnholdet i de forskjellige prøvene fra en myr eller et tjern i nærheten, kan vi se hvilken prøve som ligner mest. (Dette forutsetter at gjenstanden ikke vaskes godt før det tas ut prøve til pollenanalyse.) Vet vi omtrentlig alder på den prøven, har man også alderen på den fundne gjenstanden. Pollensammensetningen på gjenstanden forteller også om vegetasjonssammensetningen på stedet den gangen den ble mistet eller lagt igjen. På denne måten kan man datere hakker av elghorn (Mikkelsen & Høeg 1977), stokkbåter eller skjellletter. Det viser seg ofte at det som er en myr i dag, og hvor gjenstanden ble funnet, var et tjern dengang gjenstanden kom dit.

Jordbruk

I et nivå nede i omtrent hver eneste prøveserie, ofte for nærmere 5000 år siden dukker det opp pollen fra smalkjempe, dunkjempe eller groblad (fig. 12 og 13, Høeg 1982b, 1988). Disse plantene følger beitende husdyr. Selv små mengder av disse pollentypene forteller om beitende husdyr. Samtidig kommer det gjerne også pollen fra syre, meldestokk, burot og brennesle. Disse plantene trives også bedre når mennesker og beitende husdyr gjødsler og holder annen vegetasjon borte.

Korndyrking

I et nivå, gjerne noe høyere opp, kommer det pollenkorn fra bygg (fig. 13). Det eldste pollenkornet av bygg i Norge er fra Sandefjord. Det er 5000 år gammelt. Senere kommer

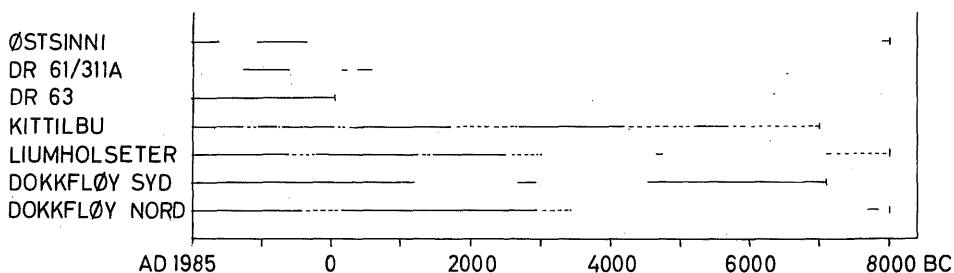

Fig. 14. Diagram som viser spor etter bosetning ved de analyserte lokalitetene ved Dokkfløyvatn. Heltrukken linje er sikre spor, prikking mer usikre. (Årstallene er kalibrert).

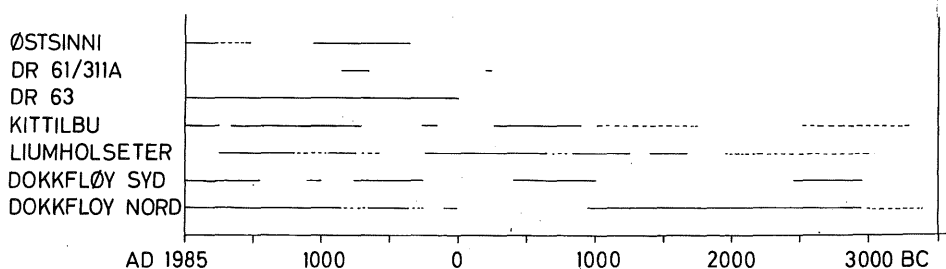

Fig. 15. Diagram som viser spor etter jordbruk ved de analyserte lokalitetene ved Dokkfløyvatn. Heltrukken linje er sikre spor, prikking mer usikre. (Årstallene er kalibrert).

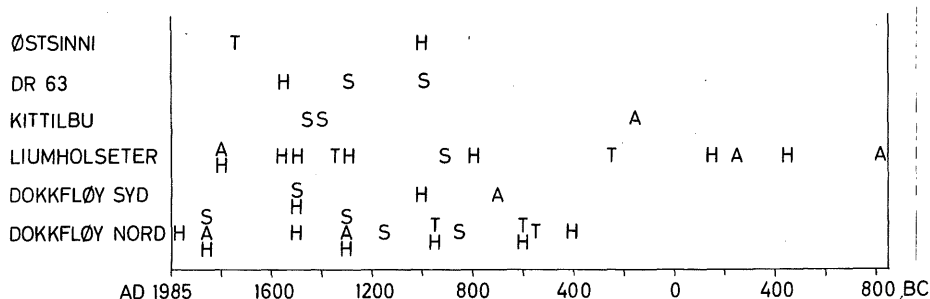

Fig. 16. Diagram som viser spor etter korndyrking ved de analyserte lokalitetene ved Dokkfløyvatn. A = Avena (havre), H = Hordeum (Bygg), T = Triticum (hvete), S = Secale (rug). (Årstallene er kalibrert).

gjerne pollen fra hvete og havre og til sist rug. Rugen kom til Norge for omtrent 2000 år siden. Også andre planter har vært dyrket. Vi finner blant annet pollen av både lin og hamp, hamp fra ca. 500 e.Kr. De har vært dyrket for fiberproduksjon. Det ble blant annet funnet frø av hamp i Osebergskipet. Om hampen også ble brukt til andre ting, kan man jo

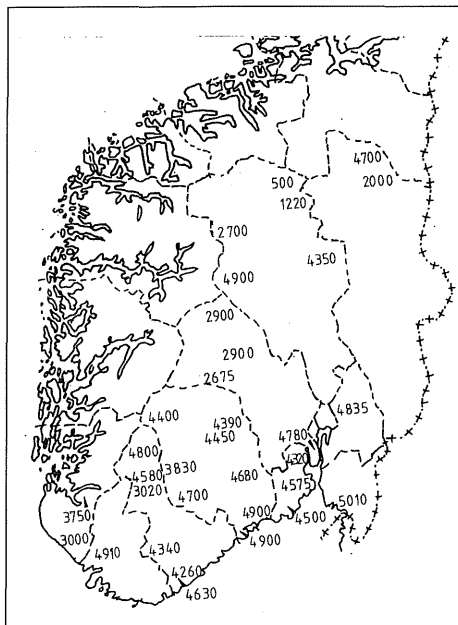

Fig. 17. Kart over Sør-Norge som viser første opptreden av jordbruk på et utvalg av steder. (Ukalibrerte ^{14}C -år BP = år f. 1950 e.Kr.). Se fig. 8 for lokalitetsnavn.

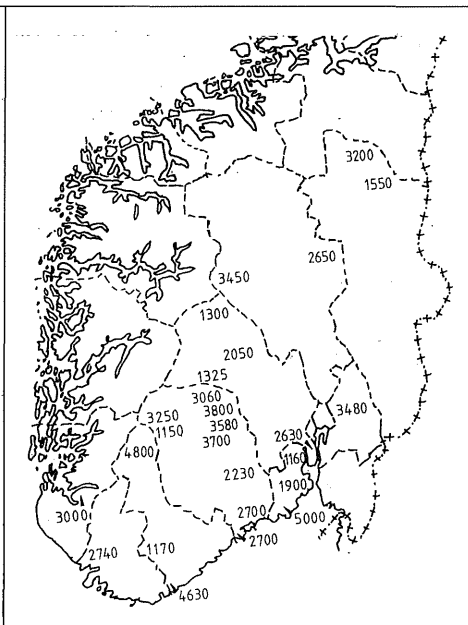

Fig. 18. Kart over Sør-Norge som viser første opptreden av kornpollen på et utvalg av steder. (Ukalibrerte ^{14}C -år BP = år f. 1950 e.Kr.). Se fig. 8 for lokalitetsnavn.

filosofere over. Også i dag dyrkes det hamp i Norge. Da er det ikke for fiberproduksjon, men for det narkotiske stoffet hasj. Holmboe siterer grekeren Herodot som levde i det 5. århundre f.Kr. som forteller at skyterne som bodde i det nåværende Syd-Rusland dyrket hamp og lagde klær av hampetøy, men at de også brukte planten som narkotisk middel (Holmboe 1921). Kunnskapen om denne bruken av planten har vel kanskje fulgt planten også til Norge.

Vi kan se på hvordan sporene etter jordbruk tar seg ut i et pollendiagram (fig. 7), og vi kan trekke ut resultater fra flere diagram og sammenstille dem for et område som Dokkfløyvann (fig. 14, 15 og 16, Høeg 1990) eller Sør-Norge (fig. 17 og 18).

Melittopalynologi

Man kan også analysere honning. Polleninholdet i honningen forteller om hvilke planter biene har samlet på, f.eks. røsslyng, kløver, bringebær eller lind. Finner man pollen fra planter som ikke vokser i Norge, er honningen ikke norsk eller det er blandet inn større eller mindre mengder (billig) utenlandsk honning.

Forsuring av vassdrag

Før jeg oppsummerer litt, vil jeg også nevne at pollenanalyse brukes i forbindelse med undersøkelser av sure vassdrag. Primært brukes det for å undersøke hvordan vegetasjon og jordbruk har variert i et område opp gjennom tidene for å se om det kan ha hatt noen innflytelse på surheten, noe det absolutt har hatt. I flere vann var det f.eks. like surt i en tid etter svartedauen som i dag. Det var i en periode med manglende jordbruk mens skogen vokste opp på tidligere jorder og beitemarker. Det samme har skjedd i dette århundret p.g.a. utvandring til Amerika og nedleggelse av setre og utkantjordbruk. Man kan også se på pollenkornene hvordan surheten har variert, da de er best oppbevart fra tider med surt vann.

Oppsummering

Kunnskap om pollen brukes til å undersøke hvor meget pollen det er i luften og til å skrive pollenvarsler.

Til å undersøke når et område ble isfritt eller når det kom opp av havet etter istiden.

Til å undersøke når en plante innvandret til et område og når den eventuelt døde ut, og hvordan vegetasjonen har variert.

Til å undersøke hvordan klimaet har vært i tidligere tider, både sommer- og vintertemperatur og fuktighetsforhold.

Til å studere tidligere tiders bosetning, særlig jordbruk, om de dyrket noe og hva de dyrket, og til å datere oldsaker.

Til å si hvor honning er produsert.

Og til å studere forsuring av vassdrag.

Pollenanalysen er en liten del av botanikken, men metoden kan også brukes innenfor medisin, kvartærgeologi, naturgeografi, meteorologi og arkeologi. Pollenanalytikereren har kanskje ikke så snevert interessefelt likevel.

Summary

Pollen from Bogs and Tarns – Nature's Own History Book

Pollen grains resemble male sexual organs. They are microscopic in size, the majority 1/100 – 1/10 mm in diameter, and are produced in great numbers. They are usually transported from male to female flowers with insects or wind. Pollen grains transported by wind may cause allergic reactions. The content of pollen in the air is registered using pollen «traps». In Norway, pollen forecasts based on these counts have been issued since 1977 for the benefit of those suffering from allergies.

Pollen grains are preserved when they fall into bogs and tarns. In these deposits, the oldest pollen grains will naturally occur below younger pollen, and vice versa. Using a peat sampler bog-cores can be collected and samples taken out for analyses. The pollen

grains obtained from these samples are counted under a microscope and then plotted into a pollen diagram. The pollen series can be dated using the radio-carbon method. Once a dated pollen diagram has been obtained we are able to tell when the various plants immigrated to the area in question, and how the vegetation at any given time was composed, when the area became free of ice, or when it emerged from the sea after the Ice Age. Our information can also be used to locate old habitation sites and to date coastal settlements.

As many plants are sensitive to temperature and moisture, their pollen can be used to establish climatic conditions in earlier times. Pollen from certain weeds, especially *Plantago*, indicate the presence of domestic animals put to pasture near the bogs, while the presence of cereals or hemp indicates the cultivation of cereal crops, or hemp. Pollen analyses also enables us to date the various phases of human activity, animal husbandry and cultivation.

Pollen analyses of honey can tell which plants bees collected honey from, and where the honey was produced. Pollen analyses can also be used to study acidification in watercourses.

Although pollen analyses is only one of the many branches of botany, its use and application has far-reaching importance for many other disciplines such as medicine, quaternary geology, natural and cultural geography, meteorology and archaeology. The pollen analyst enjoys, in other words, a broad and challenging field of investigation.

Litteratur

- Fægri, K. & Iversen, J. 1966: *Textbook of pollen analysis*. Munksgaard, København.
- Hafsten, U. 1972: *Plantegeografi*. Tapir Forlag, Trondheim.
- Henningsmoen, K. 1979: En karbon-datert strandforskyvningskurve fra søndre Vestfold. I: *Fortiden i søkelyset*. 239-247. Laboratoriet for Radiologisk Datering.
- Holmboe, J. 1921: *Nytteplanter og ugræs i Osebergfundet*. Kristiania.
- Høeg, H.I. 1978: The immigration of *Picea abies* to southeast Norway with special regard to Telemark (a preliminary report). *Norw. J. Bot.* 25, 19 - 21.
- Høeg, H.I. 1979: Granens invandring i Telemark. I: *Fortiden i søkelyset*, 190 - 198, Laboratoriet for Radiologisk Datering.
- Høeg, H.I. 1982a: Vegetational development from about 12000 to 6000 years B.P. in the counties of Agder and Telemark, South Norway. *Norsk Geogr. Tidskr.* 36(4), 211 - 224.
- Høeg, H.I. 1982b: Introduksjonen av jordbruk i Øst-Norge. I: Sjøvold, T. (red.), *Introduksjonen av jordbruk i Norden*, 143 - 151. Det Norske Videnskaps Akademi. Universitetsforlaget, Oslo.
- Høeg, H.I. 1988: Comments on: Bjerck, L.G.B.: Remodelling the Neolithic in Southern Norway. *Norw. Arch. Rew.* 21(1), 37 - 40.
- Høeg, H.I. 1990: *Den pollenanalytiske undersøkelsen ved Dokkfløyvatn i Gausdal og Nordre Land, Oppland*. Varia 21. Oslo.
- Høeg, H.I. 1992: Pollenanalyse. *Fortid og flyplass. Ny hovedflyplass på Gardermoen og virkningene på kulturminnene på Romerike*. 77 - 88. Akershus Fylkeskommune, Kulturminneprosjekt Gardermoen.
- Mikkelsen, E. & Høeg, H.I. 1977: Hakker av elg- og hjortehorn funnet i Norge. *Univ. Oldsaks. Årb.* 1975/1976. 11- 28.

Bjarni F. Einarsson

Granastadir-grophuset och andra isländska grophus i ett nordiskt sammanhang

Deras funktion och betydelse i kolonisationsförloppet i Island

Inledning

Grophus är en relativt nyupptäckt företeelse i Island, påträffad för första gången i mitten av 60-talet vid ödegården Hvítárholt, S-Island. Sammanlagt 5 grophus påträffades och slutundersöktes vid Hvítárholt. (Magnússon, 1972).

Tio år senare påträffades hustypen ånyo vid ödegården Grelutóttir, NV-Island, och där var de två och bägge slutundersöktes. (Ólafsson, 1980). Samtliga av dessa grophus är daterade till vikingatid.

Sommaren 1987 påbörjades en arkeologisk undersökning vid ödegården Granastadir (Fig 1). Före grävningen registrerades bl a två möjliga grophus, och i ett av dem grävdes en provgrop. Om isländska och skandinaviska grophus i allmänhet och Granastadir grophuset i synnerhet handlar denna artikel. Vedertagna teorier om de isländska grophusens funktion kommer att diskuteras och ersättas.

Granastadir ligger ca 50 km söder om staden Akureyri. Platsen är Eyjafjardardalgången i norra Island. Gården ligger ca 250 m över havet, strax intill älven Eyjafjardardalsá, omgärdad av berg som är över 1000 m höga.

Gården har legat på en morän/grusås (en såkallat alluvialkon) vars material härstammar från en hängande dal (Glerárdalur) omedelbart ovanför åsen och gården.

Granastadir ödelades någon gång under 900-talets senare hälft, sannolikt pga socio/ekonomiska skäl, dvs en intressekonflikt uppstod mellan Granastadir-bonden och en mäktigare bonde (från gården Hólar?), 5-6 km norr om Granastadir. Denne ville komma åt dalgången för t.ex. säterdrift. En säter från Hólar ligger ett par km söder om Granastadir och denna har varit i bruk in i sen tid. Hur långt tillbaka i tiden sätern sträcker sig, är inte säkert än, men driften är i vart fall äldre än ett tefralager (vulkanisk aska) från 1300-talet, närmare bestämt 1332¹⁾, och eftersom tefran finns en bit ovanför en konstruktion är denna konstruktion något äldre än tefran, gissningsvis inte yngre än 1200. Sätern omnämns i skriftliga källor 1375 då Hólar byter ägare. (Diplomatarium islandicum 1896, Bd III:295).

Isländska Grophus

Granastadir

Sommaren 1987, då arkeologiska undersökningar påbörjades vid ödegården Granastadir, registrerades två gropar nära hallbyggnaden. Den större av de två låg 8 m väster om hal-

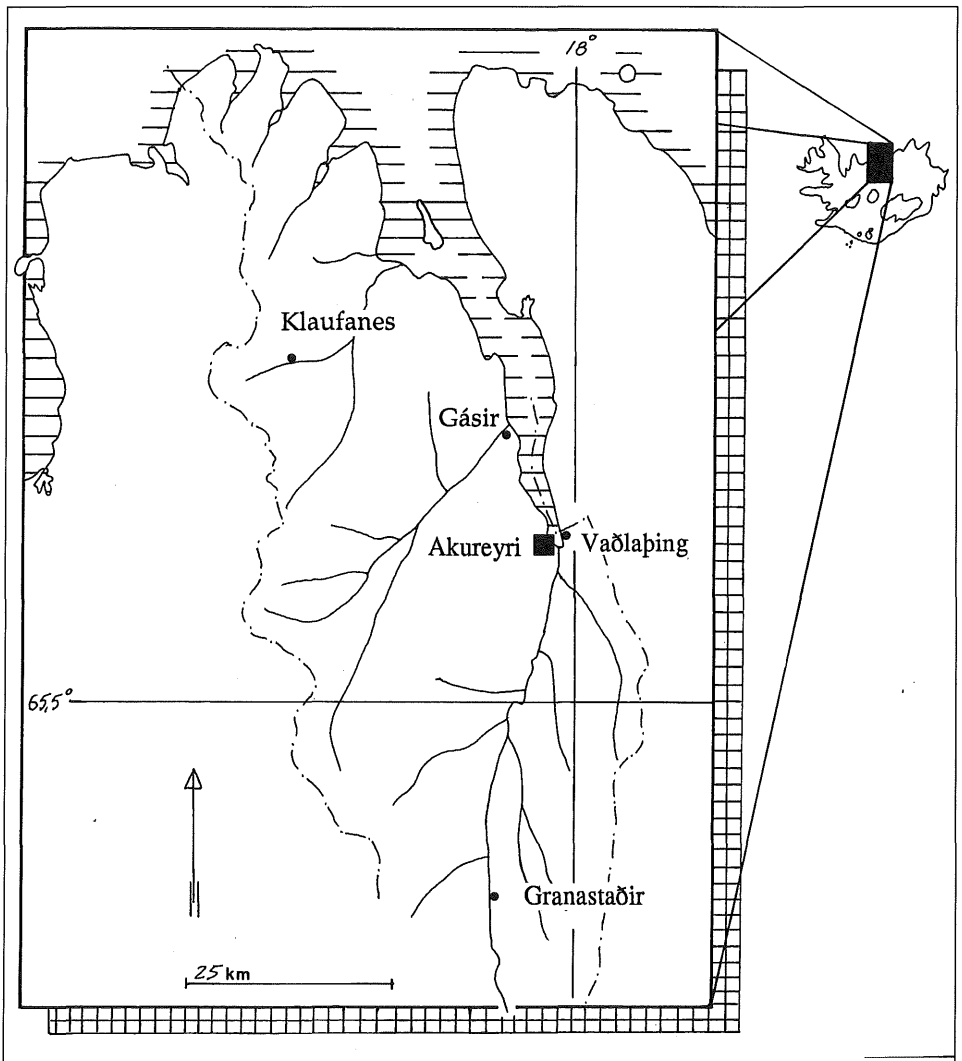

Fig. 1. Granastadirs läge i Island. Ritn. B.F. Einarsson.

len, något längre ned i den svaga slutningen. Gropen var omgärdad av en upphöjning som visade sig vara uppkastet från själva nedgrävningen. De yttre måtten var 4,5 x 6,6 m, men själva gropen inom upphöjningen var 2,0 x 3,5 m och 0,6 m djup. En provgrop (1x2 m) grävdes i syd-östra hörnet av anläggningen och kort efter att gräsvålen hade borttagits dök torvstrimor upp innehållande resten av ett och samma tefra-lager (vulkanisk aska) i omgångar. Detta brukar vara kännetecknande för väggar, som är gjorda i torv. I det översta skiktet låg inte tefran horisontellt, som brukligt är, utan vertikalt.

Fig. 2. Granastadir och de byggnader som hitintills är kända på platsen och tillhör den vikingatida bebyggelsen. 3 Grophus. 4 Grophus. 9 Långhus (Hall). 10 Tunvall. 11 Grav. 15 Stall och svinstia? 16 Ladugård. 17 Ekonomibygnad (förrådd?). 18. Smedja. Ritn. B.F. Einarsson.

Längre ner låg den dock horisontellt. Denna skillnad bör indikera övergången mellan vägg och tak.

Golvet låg 0,92 m under markytan i gropens centrum. Det var hårt stampat jordgolvt och fullt av träkol, aska och brända ben.

Sommaren 1988 fortsatte undersökningarna av grophuset, men då grävdes den södra halvan, och sommaren 1990 slutfördes så undersökningen.

Undersökningarna visade relativt väl hur huset hade byggts och den ursprungliga gropen gick att följa hela vägen runt huset, då den skar igenom ett mäktigt gult tefra-lager, det så kallade H3 lagret (Hekla 3, 2900 BP).

Sommaren 1988 kunde bl a konstateras att väggen lagts på en låg grusbänk nere vid golvnivån med en inre kallmurad stenfot i väster. Sedan har väggen byggts, ca 0,30-0,45 m bred, tätt intill gropväggen. Den har inte varit takbärande utan främst varit till för att hindra ras ur gropen in i huset och den har även haft en isolerande funktion. Troligen har horisontella brädor satts mellan hörnstolparna för att hålla torvväggen på plats och i syfte att stabilisera den inre ramkonstruktionen. Golvet var upptill 0,06 m tjockt i den östra delen av huset. Det bestod av varvade kultur-lager, dvs ljusa strimmor varvade med mör-

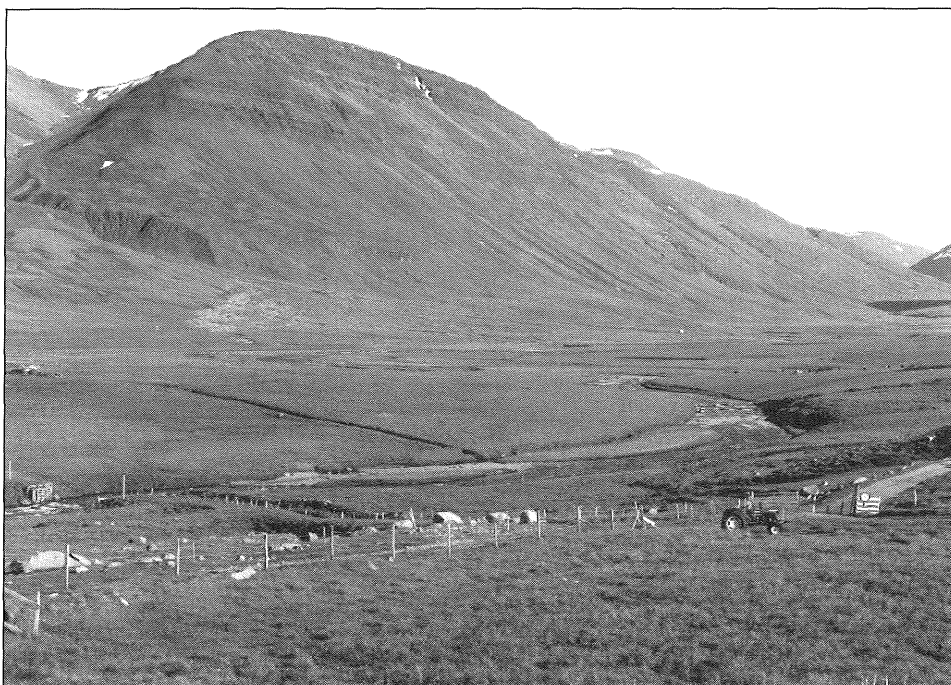

Fig. 3. Granastadir sedd från gården Hólsgerdi. I bildens bakgrund i den horisontella mittlinjen. skimtar en liten vit arbetsvagn och den står ungefär mellan grav 11 och hus 9, se fig 2. Från NNV. Foto B.F. Einarsson. (Neg 8:2. 1990).

ka. Detta kan antyda en säsongmässig variation i bruket av huset eller snarare att man har rensat golvet vid några tillfällen och påfört t ex ren sand och aska.²⁾

Sammanlagt fanns det tio stolphål i huset (ca 0,15 m i diam) och ca. femtio käpphål (0,05-0,06 m i diam). Åtta av stolphålen var stenskodda, och i de två övriga fanns en sten som kan utgöra rest av en stenskoning. I varje hörn, förutom NÖ-hörnet, fanns ett stolphål, och en bit ifrån den östra långväggen låg en rad av tre stolphål. Vid den västra långsidan var denna rad av stolphål inte så framträdande, men två stolphål indikerar dock en sådan. Man kan hävda att huset varit treskeppigt i den södra halvan. Husets invändiga mått är ca 2,6 x 3,6 m.

Ändast de säkra käpphålen dokumenterades, men troligen har de varit fler än femtio. Käpparnas funktion är än så länge okänd. I alla grophusen vid Hvítárholt och det andra huset vid Grelutóttir förekom käpphål. I regel var de placerade invid väggar eller där man ansåg att bänkar hade funnits, dvs man antar att käpparna varit en konstruktionsdetalj i bänkarnas eller i väggens uppbyggnad. (Magnússon, 1972:16 & 29). Antalet käpphål i dessa hus var avsevärt mindre än i Granastadir-huset.

Men denna förklaring stämmer inte för Granastadir-grophuset. Käpphålen är varken kon-

Fig. 4. Grophuset före utgrävning. Från N. Foto B.F. Einarsson. (Dia 1:6 1987).

centrerade invid väggar eller där bänkar eventuellt har funnits, utan är i stort sett jämt spridda över golvet, med undantag just där man kan anta att bänkar legat samt i norra delen av huset, där golvet utgjorts av en stenläggning (denna stenläggning undersöktes inte närmare, så det är inte helt omöjligt att käppar kunnat stå där, men med stenarnas täta placering i åtanke är detta högst osannolikt). Vid ingången uppträder käpparna igen och kan vara rester av en trätrappa in i huset. Liknande käpphål påträffades i hallen och i en tillbyggnad till denna. Där har de förekommit intill eldstäder, och jag mistänker att deras funktion hänger i hop med eldstäder. En annan förklaring, tämligen osannolik, kan vara att man anlagt ett trägolv bestående av glest liggande brädor, därav det varviga golvet som sopats med sand och aska? I syd-västra hörnet påträffades en bränd träbit, som kan ha varit en del av ett sådant golv.

Ett eventuellt trägolv har dock inte funnits i den norra delen, där stenläggningen har utgjort golvmaterial. Golvet har under alla omständigheter varit delat i två och därav kan man sluta sig till att det funnits en viss indelning av huset i två delar, med eller utan en vägg som skiljt dessa åt. Denna indelning bör markera olika aktivitetsområden i huset.

I nord-östra hörnet låg en ugn (Fig 10), konstruerad med kantställda hällar på tre av sidorna samt liggande hällar i botten och ovanpå sidohällarna. Runt omkring låg lätt brända stenar som troligen legat delvis ovanpå ugnen för att dra i sig värme och konservera den. I övrigt fanns det inga hårt spruckna och skörbrända stenar i huset, och antalet lätt brända stenar var relativt lågt. Vid ingången och omedelbart utanför huset påträffades över huvud taget inga eldpåverkade stenar. Som delvis framkommit ovan utgjordes golvet framför ugnen av knytnävs-stora stenar (stenläggning), som sträckte sig mot ingången som låg i nord-västra hörnet (se närmare Fig 12).³⁾ En intressant iakttagelse är att utanför huset och direkt ovanför ugnen låg en koncentration av kol och H3 lagret var här stort på en ca 1 m bred remsa som gick mot öster bort från huset. Vid undersökning framkom att kolkoncentrationen hörde ihop med en lufträna, som har gått från ugnens

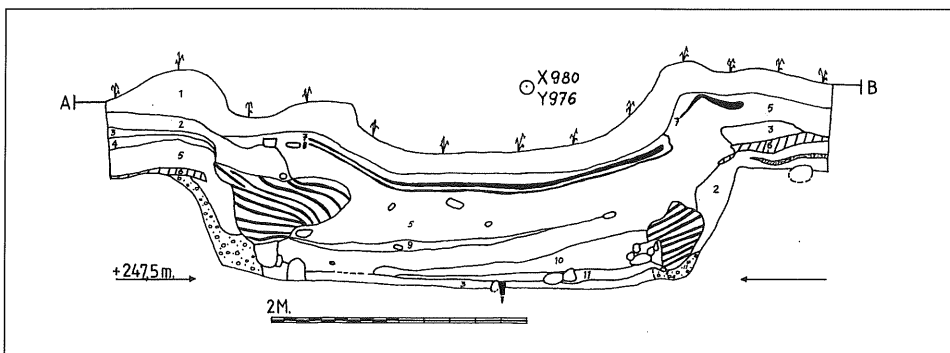

Fig. 5. Profil C-D i grophuset, ruin 3. 1 Grässvål. 2 Grusblandad jord, omrört. 3 Gulbrun jord. 4 Landnamsserie (tefra) in situ. 5 Lössjord. 6 H3 tefra (2900 BP). 7 Svart tefra (1700-tal). 9 Kultur-lager, Avfall. 10 Torv ur taket. 11 Golv. Ritn. B.F.Einarsson.

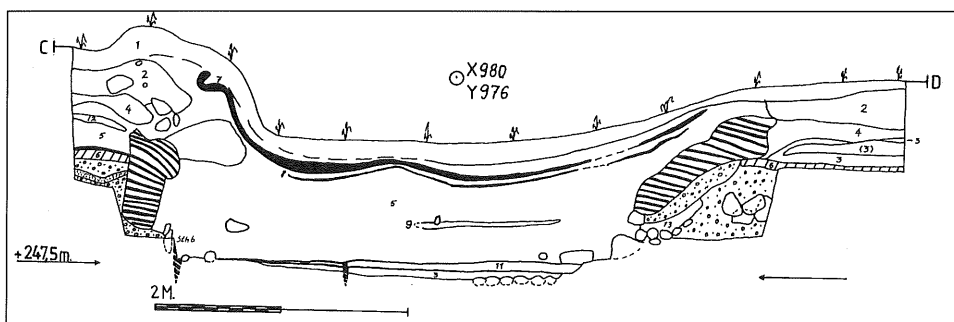

Fig. 6. Profil C-D i grophuset, ruin 3. 1-11 som fig 3. 12 Rödbrunnt tefralager. 13 Torvlins ur vägg? Ritn. B.F. Einarsson/J. Grundberg.

nord-östra hörn, genom väggen och mynnat ut direkt intill huset på markytan.⁴⁾ Störningen i H3 lagret är troligen naturlig.

Ingångens läge framgick dels genom en störning i H3 tefran och dels genom en öppning i torvväggen (se Fig 10).

Utöver träbiten påträffades i grophuset fyra fragment av sländtrissor i röd sandsten (max 3 exemplar), en eldslagningssten av obsidian, en kvadratisk gul-grön och slipad opal (tärning?), slipad sten av röd sandsten (okänd användning), två vävtyngder(?) av röd sandsten, en prydnadssten, avslag och kärnor av obsidian, en råjärnsklump, samt brända och obrända ben. Obrända ben påträffades endast högre upp i lagren och alltid intill väggen. Samtliga artefakter är gjorda i material som förekommer i dalgången. Detta gäller i stort sett också övriga artefakter på gården, förutom 4 glaspärlor, 4 hängbrynen och en beläggning av mässingplätning på en sporre av järn som är gjorda i främmande material.

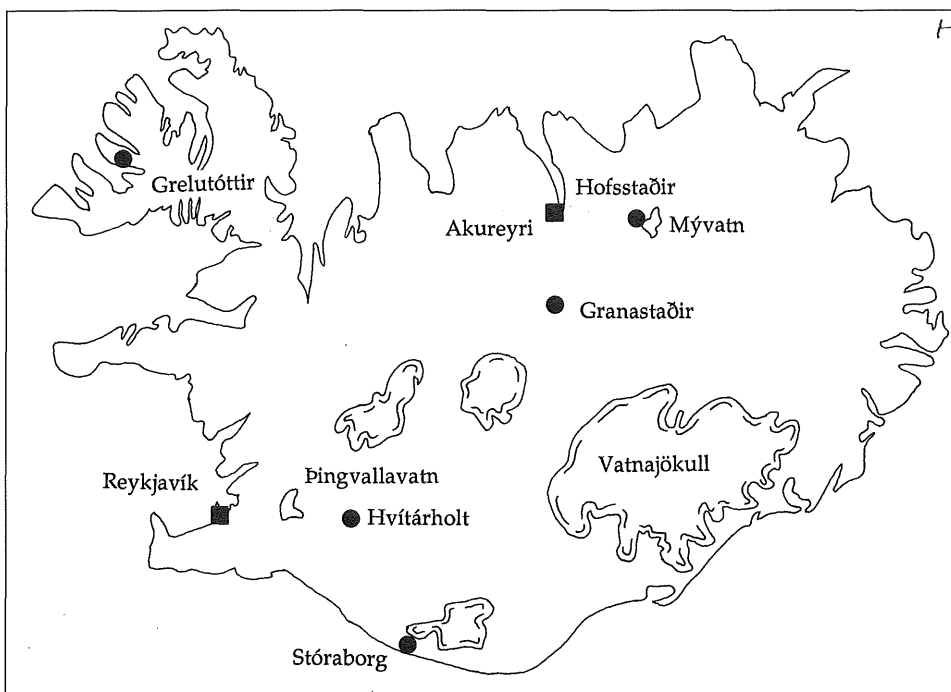

Fig. 7. De viktigaste förekomsterna av grophus i Island. Ritn. B.F. Einarsson.

Andra isländska grophus

Inledningsvis nämndes grophus vid ödegårdarna Hvítárholt och Grelutóttir.

Andra möjliga grophus som har påträffats, men ej beskrivits som grophus eller ej publicerats än, är vid Stóraborg, södra Island, (Magnússon, 1985:200. Snæsdóttir, pers comm.). Där fanns det ett sådant hus.

Vid Hjalmsstaðir; «Det är uppenbarligen från 900-talet och av exakt samma typ som andra grophus, som har påträffats här fram tills nu.» (Magnússon, 1985:200. Övers förf).

Under vikingatida gården Gjáskógar (Eldjárn, 1961:39ff), södra Island, var ett hus, som senare blivit tolkat som ett möjligt grophus. (Magnússon, 1972:59). Mycket tyder dock på att det inte är ett grophus. Det skiljer sig markant från de övriga rapporterade grophusen i Island.

År 1896 påträffades en konstruktion, som då kallades för en källare, vid Skriduklaustur, östra Island. (Jónsson, 1897:22ff). Senare har det tolkats som ett möjligt grophus. (Magnússon, 1972:59).

1895 grävdes gården Eiríkstaðir, västra Island, Erik den rödes förmodade gård. Ca. 20 m. söder om hallbyggnaden låg en ruin som enligt författaren var en bastu. (Erlingsson, 1899:57f). Andra menar att det skulle kunna vara en smedja eller rökhus bl.a. (Bruun, 1928:136. Thordarson, 1963:64). Huset är 4x4 m., något(?) nergrävt, med väggar av torv,

eldstad eller ugn i ett av hörnen. Det är svårt att hävda att detta hus skulle kunna definieras som ett grophus. Enligt en ritning (Plate XVI) är huset inte nergrävt i marken och eldstaden något osäker. (Erlingsson, 1899:58).

Flertalet av dessa hus anses vara vikingatida, men inget av dem, förutom Stóraborg i viss mån, kommer att finnas med i den fortsatta diskussionen här pga bristfällig eller obefintlig dokumentation.

Jag vill i sammanhanget kommentera en särskild konstruktion som undersöktes 1908 - och återigen 1965-, båda gångerna av danska arkeologer. Första gången undersöktes den i anslutning till en utgrävning av ett förmodat hednatempel vid namn Hofstadir, nära sjön Mývatn, nordöstra-Island. Själva «templet» var 36,30 m långt invändigt och hade dessutom en tillbyggnad ut från gaveln i hallens längdriktning. Knappt 10 m ifrån huset låg en grop som antogs vara en avfallsgrop. (Bruun, 1928:39ff). Gropen var omgärdad av en ca 0,7 m bred och 0,3-0,4 m hög jordvall, 5,75 x 6,7 m utvändigt. Dess djup från jordvallens topp och ned till botten var 1,8 m. De inre måtten var 4,6 x 5,4 m. «*Bunden av denne Grube var fyldt med et Lag af Aske, Trækul, Husdyrknogler og en Mængde Sten af ganske lignende Størrelse og Art (Lava) som de, der fandtes i de omtalte Gruber i Hovtomten.*» (Bruun, 1928:46). Den andra utgrävningen begränsade sig till en återgrävning av det äldre shaktet, huvudsakligen därför att profilritningar inte förelåg efter den förra. Nu omtolkades gropen till att vara en kokgrop. (Olsen, 1966:190ff). Pga sin storlek ansåg författaren att kokgropen varit i bruk i samband med religiösa aktiviteter och att templet inte var ett tempel, utan en stormannagård med vissa religiösa funktioner under vissa tider.

Jag anser att bägge författarna med stor sannolikhet har fel angående gropens primära funktion, nämligen avfallsgrop respektive kokgrop. Min tolkning är att gropen var ett grophus, som vid ett senare tillfälle blivit använd som en avfallsgrop, men aldrig kokgrop.

Man har pekat på att grophus ofta har blivit tolkade som avfallsgropar i Danmark, och Sverige, t ex i Valleberga (Strömberg, 1971:263), innan man blev medveten om att det var frågan om hus. Några av de isländska grophusen har använts som avfallsgropar efter att de förfallit och kommit ur bruk som hus.

Kokgrop-tesen är en långsökt förklaring, ämnat till att understryka författarens uppfattning om gårdsbyggnadens (hallens) tvåsidiga funktion. Dels anser jag att en kokgrop av denna dignitet inte förekommit i Island och dels tyder varken Bruuns beskrivning (ovan) av fyllningsmaterialet, eller Olsens profilritning (Olsen, 1966:191), på att man har med en kokgrop att göra. Många likheter föreligger mellan t ex Granastadirs grophus och detta. En utökad undersökning av gropen torde lösa detta problem.

Husens funktion

Grophusen i Hvítárholt har tolkats som ångbastur (Magnússon, 1972:59f) och även så har de två på Grelutóttir, men där har man i förklaringen kastat in en brasklapp och sagt

att husen både var ångbastur och vävstugor (Ólafsson, 1980:56). Andra grophus har i förlängning av detta också antagits vara ångbastur som citatet angående Hjalmarstadir antyder här ovan.

Grophuset vid Granastadir är inte en bastu och jag anser att inga av de andra husen heller är sådana. Grophuset vid Granastadir är ett bostadshus och merparten av de andra isländska husen är med stor sannolikhet också bostäder.

Nordiska grophus

De första grophusen, som påträffades och undersöktes redan på 40-talet i Skandinavien, torde vara de i Aggersborg och Trelleborg. (Madsen, 1969:19). Redan på 30-talet hade tyska arkeologer påvisat förekomsten av denna husform i Hedeby. Sedan har husformen påträffats allt oftare, företrädesvis i Danmark och i södra Sverige, särskilt under de senaste åren.

Andra danska lokaler med grophus är bl a Lindholm Høje (Ramskou, 1957), Okholm, Vester Vedsted sogn (Bencard, 1969), Esbjerg (Thomsen, 1969), Vilslev (Rasmussen, 1969), Sædding (Stoumann, 1980), Trabjerg (Jørgensen/Skov, 1980), Vorbasse (Hvass, 1980) och Århus (Andersen, Crabb & Madsen, 1971).

I Sverige uppmärksammades grophus troligen först på Helgö (Holmqvist, 1970) och i Valleberga. (Strömberg, 1971). Bland flera lokaler bör Löddeköpinge med sina 54 grophus nämnas (Ohlsson, 1976).

I Norge finns mig veterligen bara grophus på tre lokaler. Första gången de upptäcktes var i Oddernes, nära Kristiansand, men de är av ett äldre datum än som diskuteras här (Rolfsen, 1974). Vidare finns hustypen i Oslo, där den kan ifrågasättas, (Lidén, 1977) och Trondheim (Schia, 1987). Det finns dock grophus i Norge av en speciell art, som inte kommit med i diskussionen över nordiska grophus, jag återkommer till dessa längre fram.

På Färöarna är inga grophus kända (än) och samma gäller för Grönland och de nordiska kolonierna på öarna i Stor-Britanien och Normandie. I nordiska kolonier på det engelska respektive irländska fastlandet finns det grophus bl a, i York och Dublin (Hall, 1984), samt Chester (Mason, 1985) och Waterford (Hurley m fl, 1991). Vidare finns det två grophus på Newfoundland, i den nordiska bosättningen L'Anse aux Meadows. (Ingstad, 1977).

Husens funktioner

Många förklaringar föreligger över vad förslags funktion husen kan ha haft. Husen i Lindholm Høje (25 st) ansågs först och främst vara vävstugor p g a de talrika fynden av sländtrissor och vävtyngder, samt att inga eldstäder eller ugnar förekom i byggnaderna. Vid fortsatta utgrävningar påträffades dock ett grophus med en ugn i och det tolkades då som en bastu.

Vilslev-husen (12 st) tolkades som vävstugor, fast andra tolkningar var tänkbara enligt författaren. Dock inte bostäder pga, enligt författaren, fukt. Inga eldstäder påträffades.

Ökholm-husen (8 st) ansågs också vara vävstugor av samma anledning (möjligtvis finns eldstad i ett av husen).

Sædding-husen (75 st) tolkades alla som möjliga arbetshus, förutom ett som ansågs vara en smedja. I varje fall anser författaren att husen inte kan ha varit bostäder därför att de saknade en eldstad.

Trabjerg-husen (12 st) tolkas inte direkt, men fynden tyder på hus med textil aktivitet.

I Vorbasse undersöktes 21 grophus och alla ansågs vara vävstugor p g a talrika vävtyngder som påträffades i golvnivån.

I Århus (7 st) fanns bland de bäst bevarade grophusen hitintills undersökta i Norden. Tre av husen ansågs vara arbetshus och de övriga tre bostäder och ett ansågs vara både bostad och vävstuga! Endast ett av husen var utan eldstad, men blev ändå tolkat som en bostad. I tre av bostäderna fanns det bänkar eller pallar vid gavlar och väggar. Alla, utom ett, hade väggar av trä, antingen i form av nergrävda vertikala plankar eller flätverk, i bägge fallen från gropens botten (golvet) och upp. I två av husen låg eldstäder fritt på golvet, dvs inte i ett hörn eller intill en vägg.

Valleberga-husen (29 st) tolkades som kök, förråd, vävstugor och snikkerihus. Författaren menar dock att några av husen kan tolkas som bostäder pga att man hittat smycken, kammar och eldstäder. Eldstäder fanns i 12 av husen.

Om grophusen på Helgö (5 st) sades ingenting om funktionen, förutom ett av dem. Det tolkades som ett tänkbart bakeri eller en bastu pga eldstadens relativa storlek och form. De andra husen var utan eldstäder. Löddeköpinge-husen (54 st) tolkades som säsongmässiga bostäder, och endast i två av husen påträffades eldstäder.

Om grophusen i Oslo slår man fast att de inte är bostäder, utan troligen ekonomibyggnader av något slag, t ex häststall.

Grophusen i York (13 st) kunde i vissa fall vara bostäder och samma kunde de i Chester (5 st) vara. Inga av dessa hus hade dock eldstäder. Minst två av husen i Waterford (6 st) hade eldstäder och ansåg därför vara troliga bostäder. Vissa av de brittiska husen tros kunna ha haft en övre struktur ovanpå den nedgrävda. Den övre anses då ha varit en bostad, mens den nedre en källare.

På Newfoundland påträffades två grophus.⁵⁾ Det ena tolkades som en vävstuga eller ett kök och det andra som en ångbastu. Begge husen hade eldstäder intill väggar, varav det ena i ett hörn.

Isländska grophus omtolkade

Nu vill jag försöka visa att bastutolkningen av de isländska grophusen i första hand bygger på någonting annat än arkeologiska iakttagelser.

Av alla de skandinaviska grophus som kort presenteras ovan, är det bara tre som anses kunna vara ångbastur, Helgö, Newfoundland och Lindholm Høje.

Om Helgöhuset står det enbart att det fanns en bakugn *eller* en «sauna» ugn. (Holmqvist, 1970:127). Ugnen är av en annan karaktär än de isländska ugnarna såtillvida att den inte varit överbyggd med en täckhäll (Holmqvist, 1964. Planch 9 och 10). Denne kan dock vara borttagen senare.

Newfoundlandshuset tolkas uteslutande genom jämförelser med husen vid Hvítárholt, samt ett hus vid gården Gröf, som ödelades 1362 (Gestsson, 1959) och 12-1300-tals hus på Grönland.⁶⁾

Lindholm Høje-huset anses stämma väl överens med en beskrivning av en bastu i Eyrbyggja saga.⁷⁾ Jag återkommer till sagan lite längre fram.

I sin rapport om undersökningarna vid Hvítárholt skriver Magnússon; «*Det synes mig troligast att alla husen varit ångbastur, använda under olika tider. Ugnarna eller eldstäderna tyder mest på detta, rännan i ett av dem och spåren, fast de var små, efter bänkar längs väggarna.*» (Magnússon, 1972:60. Övers förf). Magnússon är dock av en något annorlunda uppfattning senare och håller det som möjligt att husen utan ränna kan tolkas annorlunda. (Magnússon, 1983:107). Ólafsson tillägger i sin rapport att ugnens storlek i ett av grophusen vid Grelutóttir tyder på att den använts för att producera ånga (Ólafsson, 1980:54).

Eldjärn anser det uteslutet att alla grophusen vid Hvítárholt varit bastur. Han anser det möjligt att de varit tillfälliga bostäder under tiden, då man byggde hallen, men övergått till en annan funktion när den var färdigbyggd (Eldjärn, 1984:126).

Fyra detaljer tyder alltså på, enligt Magnússon och Ólafsson, att de isländska grophusen varit bastur, 1) eldstäder/ugnar, 2) eldstädernas/ugnarnas storlek, 3) bänkar längs väggarna och 4) rännor. (Rännan gick ut ur ett av grophusen vid Hvítárholt ungefär i golvnivå och var övertäckt).

1) Eldstäder indikerar i regel bostäder om inte fynden/konstruktionsdetaljer pekar direkt på något annat, t ex städ, slag osv. Människor har vistas i husen och använt eldstäderna som värme- och ljus-källa samt för matlagning bl a. I en eventuell bastu är det klart att en eldstad eller en ugn är nödvändig, men utifrån en eldstad/ugn kan man inte dra slutsatsen att det är en bastu, trots det faktum att den råkar finnas i ett grophus. Skörbrända stenar bevisar heller inte att det producerades ånga. De kan mycket väl, förutom att de används som kokstenar, fungerat som värmekonserverande element.

2) Eldstäders storlek i vikingatida gårdar i Island är av varierande omfattning, utan att man för den skull tolkar husen olika. Angående ugnens storlek vid Grelutóttir, bygger den på en något tvivelaktig rekonstruktion som en dubbelsidig ugn som påminner om finska sentida bastu-ugnar. På Stóraborg fanns det ingen ugn, utan en eldstad (M. Snæsdóttir, pers komm). När blir en eldstad eller ugn så stor att den måste tillhöra en bastu eller finns det över huvud taget någon relation här imellan?

3) Bänkar eller pallar längs väggar anses oftast som en relativt säker indikation på att en bostad eller ett hus är ämnat för människor. I några av husen i Löddeköpinge fanns det osäkra sådana bänkar/pallar och i fyra av Århus husen fanns det bänkar, därav var två hus tolkade som bostäder, ett som både bostad och arbetshus och ett som kök. I de

isländska grophusen fanns det bänkar eller pallar i alla utom det ena av Grelutóttir husen. Här gäller samma sak som med eldstäderna, man kan naturligtvis förmoda att bänkar eller pallar förekommit i eventuella bastur, men blotta faktumet att de förekommer i ett grophus bevisar inte att det varit en bastu.

4) Rännan i ett av Hvítáholt-husen tas som ett bevis för bastu-tolkningen. «Ugnen har varit till för att både värma upp huset och tvättvatten, och det är sannolikt att stenarna, som låg på golvet mot väster, blivit upphettade på ugnen och sedan lagts i vatten för att värma upp det. Det är också sannolikt, att man har stänkt vatten på ugnen för att producera ånga, men smutsigt vatten förts bort genom rännan. Knappast har det funnits anledning för en sådan ränna om man inte tagit in relativt mycket vatten i huset.» (Magnússon, 1972:59f. Övers förf). Här utgår Magnússon från att rännan varit till för vatten som har runnit från huset. Tyvärr saknas alla uppgifter huruvida rännan lutar mot eller ifrån huset, något som är fundamentalt för tolkningen. Om rännan skulle ha fört spillvatten ut ur huset och om höjdkurvor på Magnússons översiktsbild markerar 1 m höjdskillnad behöver rännan ca 20 m innan den når en lägre punkt. (Magnússon, 1972:11). Om höjdkurvorna markerar 0,5 m höjdskillnad blir sträckan dubbelt så lång. Enklare hade det varit att bygga huset närmare slutningen och därigenom spara tid vid byggandet av rännan och underhåll av densamma. Jag finner det lika sannolikt att rännan varit till för att leda luft till eller ifrån huset för bränningens skull, men rännan går längs den gavel som ugnen inte står vid och vidare ut ur huset (eller vice versa).

Renlighetsbehovet som ligger i tolkningen är ganska tvivelaktigt och även om det varit stort, har det knappast behövts så mycket vatten att en särskild anordning gjorts för att leda det bort.

I tolkningen av Hvítárholt-husen bortsåg man i stort sätt ifrån fynden. Magnússon skriver: «Även om man ofta utomlands påträffar vävtyngder eller andra små saker, som tyder på kvinnoarbeten(?) i dessa hus, var det knappast fallet här. Visserligen påträffades en och annan vävtyngd, eller sten som kunde vara vävtyngd, men de var närmast lösfynd och säger lite om en vävstol har varit i husen eller ej.» (Magnússon, 1972:60. Övers förf). Detta anser jag vara ett klart understatement och ett försök att bagatellisera det faktum att just vävtyngder och sländtrissor är bland de vanligaste fynden i de skandinaviska grophusen, även de isländska. Men vad påträffades i Hvítárholt-husen?

I hus I påträffades 3 vävtyngder, en kniv, brynen, spikar, järnskrot och slagg.

I hus IV påträffades en vävsked och ett bronsbleck.

I hus V påträffades två stenar med borrarade hål, två respektive tre hål, användning okänd, en spik, ett bryne, ett eldslagingsstål(?)⁸ och slagg.

I hus VII påträffades en eldslagingssten.

I hus X påträffades en ullsax, en vävtyngd, tälgstensfragment (ur gryta), en kniv, en spik och slagg.

I fyllnadsmassorna ur hus IV påträffades obrända husdjurben, företrädesvis längre rörben och tänder. (Magnússon, 1972:30).

Här kan man inte bortse ifrån att den textila industrin är vel representerad.

Vid Grelutóttir hittades följande saker i de två grophusen.

I hus III (grophus I) påträffades en spik, ett bryne, en pärla(?), en järnkrok, en hacka och läder(?).

I hus V (grophus II) påträffades ett bryne, en kniv och 13 vävtyngder.

På Stóraborg påträffades endast en järnkniv.

Ben får en mycket översiktlig behandling och ofta framgår det inte ur vilken kontext de är hämtade (Ólafsson, 1980:71f). Dock framgår det i beskrivningen av hus III att brända ben förekommit tillsammans med aska i ett lager över ugnen.

Ólafsson skriver angående hus III; «Jag anser, att husets funktion varit dubbelsidigt. För det första har det varit arbetsplats för kvinnor och för det andra en bastu.» (Ólafsson, 1980:54. Övers förf). Och vidare om bägge husen; »...och jag anser att «badstofa» är den rätta beteckningen på dem (grophusen), men med det menas en plats där man både satt och arbetade på dagarna och använde som bastur vid behov.» (Ólafsson, 1980:56. Övers förf).

Det var svårt för Ólafsson att bortse ifrån vävtyngderna men han väljer att behålla bastu-förklaringen ändå, fast i en utökat och något tvivelaktig version. Den förmodade platsen för vävstolen låg bara knappt en meter i från ugnens öppning.

I de skandinaviska grophusen påträffades t ex vävtyngder i 27 av 58 hus i Löddeköpinge och i 11 av husen påträffades både vävtyngder och sländtrissor. I Valleberga påträffades vävtyngder i 10-12 av 29 hus och sländtrissor i 18 hus. I Trabjerg påträffades 6 av sammanlagt 10 sländtrissor i grophus och 19 av sammanlagt 45 vävtyngder påträffades i ett enda grophus.

Jag hyser inget tvivel om att det är sagornas berättelser om bastur, som har framtvingat tolkningen på de isländska grophusen, särskilt berättelsen i Eyrbyggja-saga om Víga-Styrs bastu (Eyrbyggja saga, 1935:72ff). Sagan är nedtecknat på mitten av 1200-talet, eller drygt 250 år efter att de isländska grophusen varit senast i bruk. För det första är det ytterst tvivelaktigt att utgå ifrån att sagans författare kunnat redogöra för vikingatida hus typer i Island och för det andra har man pekat på att beskrivningen; «*kunde vara fiktion utan någon relation till isländsk realitet före eller samtida Eyrbyggja-sagens författare. Det står dock klart att författaren känner till svettbadet och kan ha kommit i kontakt med en sådan inrättning utomlands...*» (Övers förf).⁹⁾ Ólafsdóttir hävdar att när man nämner bad i äldre skriftliga källor, är det oftast i samband med religiösa handlingar och aktiviteter (Ólafsdóttir, 1973:68 & 82). Hennes slutsats är därför att; «*bastur för bad har aldrig existerat i Island, utan enbart som boningshus som vi så väl känner.*» (Övers förf).¹⁰⁾

Jag vill inte hävda att absolut alla isländska grophus varit boningshus. Jag vill däremot hävda att de inte varit bastur. Grophusen vid Granastadir, Grelutóttir och Hvítárholt håller jag flesta som bostäder. I övrigt menar jag att grophus varit multifunktionella hus lämpade för många olika aktiviteter och haft en viss betydelse i kolonisationsförloppet i Island. «*We must presume that pit-houses had a variety of functions in the Iron Age settlement. There are many reasons for this. Local traditions, the shifting nature of the settlements and corresponding needs prevent a categorical classification. The material for assessing the question of function is so diverse that it supports such a notion.*» (Ohlsson, 1976:95). Jag återkommer till detta.

För att klassificeras som ett boningshus måste hus uppfylla följande kriterier.

Fig. 8. Ugnen i grophuset, ruin 3. Översta hällen borttagen. Vänster om ugnen och ovanför stenarna bredvid ugnen kan man se luftkanalen som en öppning i torrväggen. Från SV. Foto B.F. Einarsson. (Neg. 7:9. 1990).

A

1. Människor vistas och sover i husen.
2. De lagar och äter mat.
3. De producerar och använder redskap.
4. De värmer upp och belyser husen.

Detta innebär att en viss rumindelning föreligger som bör kunna noteras i lämpliga fall.

Ovanstående kriterier kan man verifiera arkeologiskt genom att:

B

1. Påträffa hus med t ex bänkar/pallar.
2. Påträffa eldstäder, matrester (ben), köksutrusning bl a.
3. Påträffa redskaper som t ex används för textil produktion och knivar som haft varierande funktion (tillverkning, reparationer, måltider o s v).
4. Påträffa eldstäder och/eller lampor.

Punkt B1 uppfylls av naturliga skäl i alla de isländska grophusen. Hvítárholt-husen är i genomsnitt(11) 9,13 m². Grelutóttir-husens genomsnittliga storlek är 9,30 m². Stóraborg-huset var endast 4,7 m². Grophuset vid Granastadir är 9,36 m². De grophusi i Århus som

tolkades som bostäder var i genomsnitt 7,69 m². Utesluter man huset som både ansågs vara bostad och vävstuga blir storleken 8,34 m² i genomsnitt. Dessa siffror stämmer väl med andra skandinaviska hus.

Bänkar påträffades i alla Hvítárholt-husen och det ena vid Grelutóttir, samt Stóraborg. Vid Granastadir har det troligast funnits en pall i södra delen.

Fynden i de isländska husen är tämligen vardagliga, t ex knivar, fragment av grytor, pärla o s v.

B2. I begge Grelutóttir-husen och tre av Hvítárholt-husen påträffades ugnar, samt i Granastadir-huset. På Stóraborg och de två återstående Hvítárholt-husen påträffades eldstäder, (varav två i det ena). De flesta ugnarna/eldstäderna låg i ett hörn av byggnaderna.

De brända benen i golvet på Granastadir-huset anser jag vara både rester efter matlagning och efter eldning/bränning av ben. De obrända benen som låg direkt utanför/innanför eller på väggen i huset, högt uppe i stratigrafien anser jag vidare vara måltidsrester och utgöra ben som av en eller annan anledning inte använts som bränsle i ugnen.¹²⁾ I fyllnadsmassorna i hus IV vid Hvítárholt fanns det obrända ben, företrädesvis rörben, och tänder. Detta, samt de brända benen ovanför ugnen i hus III vid Grelutóttir, kan dock indikera en sekundär användning av husen som avfallsgröpar. I ett av Hvítárholt-husen konstateras att golvlagret bestod bl a av relativt mycket brända ben. Dessa brända ben vill jag också se som ett resultat av samma aktivitet som de från Granastadir, d v s rester efter matlagning och eldning av benen.

Grytfragmenten i hus X vid Hvítárholt samt knivar ur många av husen kan mycket väl ses som köksutrustning. När det gäller Granastadir-huset kan eventuellt obsidianavlagen ses som köksutrustning.

Diskussion

Grophus är multifunktionella hus precis som hallen i grund och botten också är ett multifunktionellt hus, där man lagade och åt mat, människor arbetade, fester hölls, där man sov, och där mat och annat förvarades. Grophusen kunde kanske inte fungera i alla dessa sammanhang samtidigt, men utan vidare några åt gången. De var relativt snabba att bygga och lämpade sig bra för både tillfälliga och permanenta behov.

Det finns flera samtida källor som beskriver grophus som bostäder. I Ibn Rustahs reseskildring beskrivs slaviska grophus som användes som vinterbostäder, och Plinius och Tacitus beskriver grophus som användes som bostäder och vävstugor. Hos flera indianstammar i Nord-Amerika och hos Eskimoer i Alaska användes grophus som bostäder. (Rouse, 1986:56,57). Även i N-Japan är huset känt som bostad (Rouse, 1986:94. Fig 18i).

Och grophus är inte små eländiga hus som varit för fuktiga och kalla för att kunna användas som bostäder, som många antytt. Tvärtom är husen funktionsdugliga, ekonomiska och fullt användbara som bostäder. De har också varit mycket energi-snåla (Öborn & Andersson, 1990). Och då syftar jag främst på de mera komplicerade husen, som de i

Århus och de isländska husen (och bland eskimoer m fl). Genom att gräva ner husen i marken undkom man kylan ute (och tjälen) och drog nytta av den värme marken konserverade, både efter sommaren och den värme husen alstrade själva genom upphettning.

En grov indelning av grophusen i typer enligt byggnadssättet kunde bestå av fyra grupper.¹³⁾

Typ A skulle då vara hus utan stolphål, alternativt ett i mitten, som i regel är runda eller ovala i formen.

Typ B, hus med stolphål vid mitten av gaveln på den ena eller bägge sidorna, i bland dubbla, eller vid tre eller alla sidor. I regel är dessa hus runda eller ovala i formen.

Typ C utgörs av hus med stolphål i hörnen, antingen utanför själva gropan eller nere i gropan, och husen blir då rektangulära i formen.

Typ D slutligen, hus med stolphål i alla hörn, vid långväggar och gavlar och ibland inne på golvet. Formen på huset blir då rektangulär.

Komplexiteten, eller de arkitektoniska elementen ökar från typ A-D. Eldstäder är t ex mera frekventa i typ D än typ A, väggar från golvnivå likaså, samt bänkar och andra konstruktionsdetaljer. Det förefaller sannolikt att desto närmare typ D man kommer, desto troligare är det frågan om en bostad. Likaså förefaller typ A vara svår att avskilja från andra konstruktioner, som t ex förrådgropar, fångstgropar m fl. Osäkerheten ökar med andra ord från D till A.

I Södra Sverige är typ A-B dominerande, t ex i Löddeköpinge och Valleberga. Typerna finns också i Danmark och Norge (Oddernes).

Typ C är sällsynt förekommande, men finns i Oslo och Sædding t ex.

Typ D representeras främst av flertalet av grophusen i Århus, husen i York, Chester och Waterford, samt de flesta isländska husen.

De enklare hustyperna, typ A-B, är eventuellt hus som använts som arbetshyddor, förråd och/eller säsongsbostäder. De mera komplicerade husen, typ C-D, representerar hus med mera genomtänkt planlösning, flera arkitektoniska element och därigenom större arbetsinsats i konstruktionen. Därför och pga sin solida uppbyggnat torde de ha varit i bruk året runt.

En stark tendens i grophusmaterialet är att de i regel tillhör varje enskild plats äldsta skede, både inom gårdsmiljöer och tätorter.

De kan ses som en viktig faktor i initialskedet av etableringen på respektive plats, handelsplats, by, gård o s v. När etableringen blivit mera fast, har behovet av dessa hus försvunnit och andra hus tagit över deras funktioner, antingen på samma plats eller i en omedelbar närhet, (om aktiviteten över huvud taget fortsatt). Man kan tänka sig att så länge t ex en handelsplats varit av säsongsmässig karaktär och utan fast bebyggelse i övrigt, så har grophus varit att föredra, och därför kunnat dominera. Om husen varit i bruk under sommarhalvåret, kan det ha varit av intresse att uppnå en lägre temperatur inne i huset än utomhus (hus utan elstäder eller ugnar). När platsen fått en mera permanent karaktär, har de mist sin betydelse. I detta perspektiv blir de isländska husen intressanta i samband med etableringen av de första gårdarna i Island och därmed med landna-

Fig. 9. Södra delen av profil A-B i grophuset. I bilden mitt syns H3 tefran horisontellt, bruten av trvväggen til höger om H3. Lengst ner, tätt intill torveggen, är stolphål nr 6. Från Ö. Foto B.F. Einarsson. (Dia 4:24. 1988).

met i stort. De äldsta handelsplatserna och tingplatserna i Island bör även ingå i detta perspektiv. Provgrävningar vid handelsplatsen Gásir, ca 10 km norr om Akureyri, norra Island (där undertecknat var delansvarig), indikerar att grophus byggts på platsen.

Vid ankomsten till landet förhåller det sig naturligt att man inte direkt gav sig i kast med ett tidsödande arbete med att resa ett långhus och försumma det som var ryggraden i ekonomin, dvs boskapen, utan ett grophus var en lämplig lösning på problemet. Det gick mindre tid åt att bygga ett grophus än ett långhus. Tid som kunde användas för ladugård, fårhus, stall och andra ekonomibyggnader. Det faktum att sommaren är kort i Island understryker detta. Och har man anlänt väl framme i sommaren blir detta ännu viktigare. När etableringsfasen var över, övertog långhuset så småningom grophusets funktioner. Hall (1984) återger en mycket intressant samtida beskrivning av ett liknande fenomen från New Amsterdam (New York) i 1600-talets USA. «*Those in New Netherlands and in New England who have no means to build farm-houses at first according to their wishes, dig a square pit in the ground, cellar fashion, six or seven feet deep, as long and broad as they think proper, case the earth all around the wall with timber, which they line with the bark of trees or something else to prevent the caving in of the earth, floor this cellar with plank and wainscott it overhead for a ceiling, raise a roof of spars clear up and*

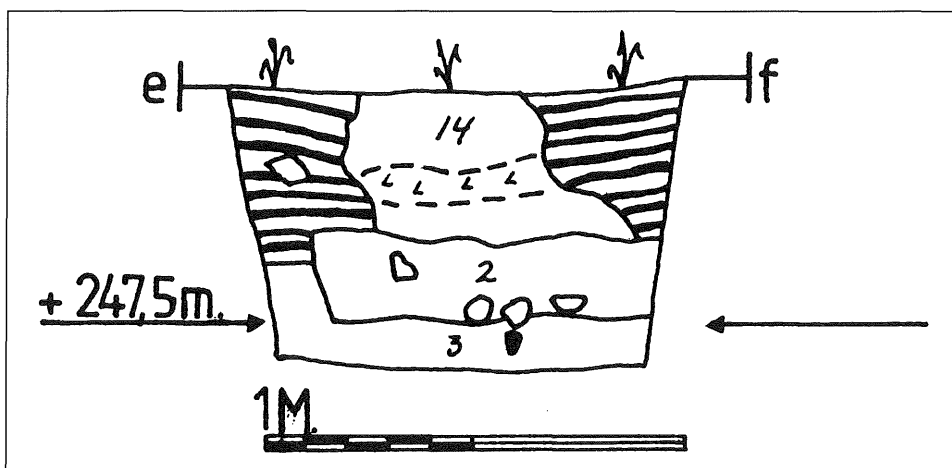

Fig. 10. Profil e-f, ruin 3. Profilen visar regravningen för ingången i grophuset. 2 Grusblandad jord, omrörd. 3 Gulbrun jord. 14 Omrörd jord med torv- och lerlinser. Ritn. B.F. Einarsson./J. Grundberg.

cover the spars with bark or green sods, so that they can live dry and warm in these houses with their entire families for two, three, and four years....» (Hall, 1984:76).

Det måste påpekas att det är inte riktigt bevisat än, att grophuset är det första bostadshuset på platsen, men allt talar för att så är fallet. Långhuset vid Granastadir är däremot definitivt inte den första bostaden (väggarna ligger på ett kulturlager/ avfallslager).

Bostadshus bär på ett mycket rikare symbolspråk än ekonomibyggnader. Detta avspeglas i flera arkitektoniska element eller formelement. Man är mera bunden av hävder och traditioner vid byggandet av ett bostadshus än en ekonomibyggnad. Det kan ha inneburit bl a att man inte gav sig på en hallbyggnad utan att känna till var den bästa torven fanns, var det var lämpligast att placera huset etc.

Och man kan med ett visst fog säga att Granastadir-huset har många arkitektoniska element, fullt jämförbara med Århus grophuset, som är bland de mest komplicerade hitintills undersökta i Skandinavien, och det talar just för att Granastadir-huset är en bostad.

Granastadir-huset har, jämfört med andra grophus i Norden, ett stort antal arkitektoniska element, som framkommit ovan. Bl a har det en torvvägg i strengur-teknik från golvnivån och upp, en detalj som hitintills inte påträffats i Norden. Grophus som eventuellt har torvväggar, har väggarna stående på backen vid gropmyningen, t ex hus E på Newfoundland och i Vilslev. Dessa väggar är gjorda i samma torvteknik som Granastadir-huset, dvs i strengur-teknik. De andra isländska husen uppvisar inget som kan tillkännage hur eventuella väggar sett ut annat än att de inte varit av torv. Jag anser dock att minst ett av husen vid Hvítárholt haft väggar av trä.

Ingångarna i de nordiska grophusen är mycket sällan kända. I Århus fanns det endast

en säker ingång, som låg i hörnet av huset. I Löddeköpinge fanns det troliga dörrar i 11 av husen och alltid i hörnen. Ett hus i Valleberga hade en ingång, dock inte i ett hörn, samt ett av Okholm husen hade en ingång som låg vid en långvägg. I York och Chester fanns ingångar i flertalet av husen och två av Waterford husen hade stensatta ingångar och alla var placerade vid ett av hörnen. Som framgått låg ingången i Granastadir-huset i NV-hörnet. I de andra isländska husen är ingångarnas placering okända, men man antyder att de varit genom taket. (Så förtäljer Sagan).

Grophus i Nord-Norge.

När frågan om landnamsfolkets ursprung kommer på tal, hamnar SV-Norge ofta i blickpunkten, och det står att läsa i de flesta böcker som behandlar ämnet att landnamsfolket kom huvudsakligen därifrån. Detta är enligt min mening en mycket förenklat och klart överdriven bild, ursprunget bör sökas ur ett mycket större perspektiv. Fokuseringen på SV-Norge beror troligen och bl a på en sentida konstruktion, och att bland norska arkeologer i början av detta sekel ansågs SV-Norge vara den region som många emigrerade från, inte bara till Island, utan också till de brittiska öarna och till Norra Norge. Mycket talar för att andra regioner svarat för betydligt större andel landnamsfolk i Island. Utan att fördjupa mig i detta här pekar jag på det faktum att grophus är mycket sällsynta i Norge och okända från gårdsmiljöer under vikingatid. Likaså är grophus okända på de brittiska öarna, en region många vill mena (i opposition till de vedertagna teorierna, den såkallade keltiska skolan!) att en betydande del av landnamsfolk kom ifrån.

I N-Norge, framför allt i Finnmark, har man påträffat grophus, som tidsmässigt ligger parallellt med de ovan diskuterade husen. Skillnaden är dock att de tillhör den samiska kulturen. Man har urskilt tre huvudtyper av hus där två typer är neolitiska, men den såkallade Mortensnes-typen är från samisk järnålder (1 - 1700 AD. Engelstad, 1988). Husen beskrivs almänt på följande sätt; »... *an oval to almost rectangular, very deep depression with thick turf walls. The length of the house is oriented parallel with the terrace on which it is situated, and is thus parallel with the contemporary shore line. The interior floor area is ca 20 to 30 m² with a single, long, almost rectangular stone-lined hearth slightly asymmetrical to the middle of the floor area.*» (Engelstad, 1988:72). Endast fyra grophus av Mortensnes-typen är hitintills grävda. De första som grävdes var på Mortensnes vid Varangerfjorden. Ett av husen, (tuft 26, felt A), var ca. 4,8 x 5,8 m stort, rektangulärt i plan. En eldstad låg intill ena hörnet och golvet bestod delvis av en stenpackning framför den. Inga stolphål påträffades och ingen ingång. Delar av beskrivningen av huset lyder följande;

«*Tuften var meget karakteristisk for hustuftene i den nederste del av feltet. Før utgravningen tegnet den seg som en forsenkning omgitt av voller. Under utgravningen ble det ikke funnet spor etter veggkonstruksjoner. Heller ikke fant vi spor etter inngang eller stolpehull..... Det var et ildsted i gulvets nordvestre hjørne (fig. 9). Midt på gulvet, og i direkte tilknytning til ildstedet var en pakning av ildskjørmete stein.*» (Johansen & Odner, 1968:66).

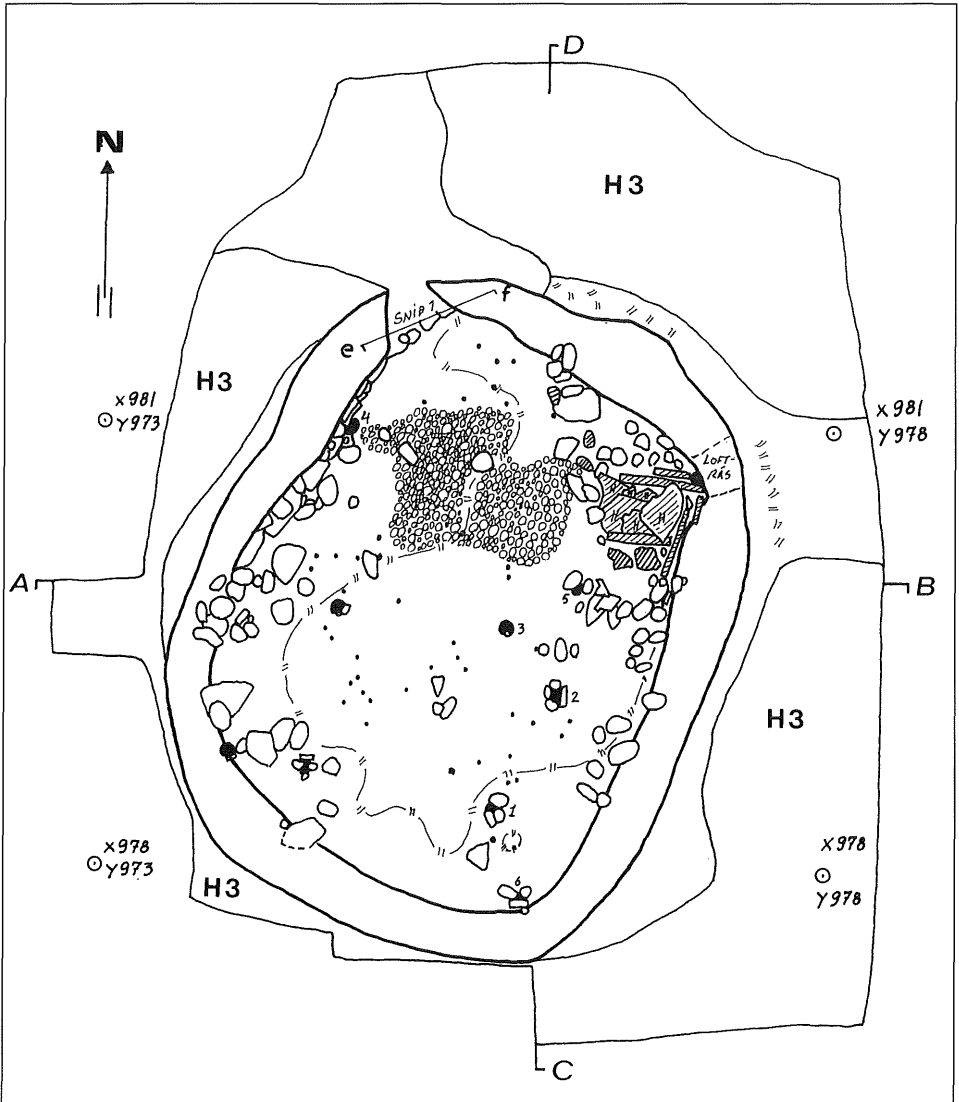

Fig. 11 Grophuset i plan, ruin 3. Streckad linje med utropstecken är gräns för kolspridning/golv. Ritn. B.F. Einarsson./J. Grundberg.

Genomsnittligen är husen 0,5 m djupa. Annat hus på Mortensnes, (tuft 10, felt B), liknade det som citeras ovan, men hade utöver det rester efter en vägg av torv, stående på backen. Eldstaden var placerat vid kanten av gropen, nära mitten av ena långsidan.

Likheterna med Granastadirhuset är avsevärda. Största skillnaden ligger i storleken av husen, Mortensneshusen är ca dubbelt så stora som Granastadirhuset.

Fig. 12. Grophuset frilagt. Golvet i S-delen är bortgrävt. Det stenlagda golvet i N-ändan tydligt. Från V. Foto B.F. Einarsson. (Dia 7:22. 1989).

Som framkommit ovan utgjordes delar av fynden på Granastadir utav avslag och kärnor av obsidian¹⁴). Preliminärt kan sägas att de visar en väl utvecklat och medveten slagteknologi. I husen på Mortensnes påträffades olika stenartefakter av sten, bl a av flinta. Och att den samiska kulturen använde olika stenarter för redskapstilverkning verkar det inte råda något tvivel om, och det in i medeltid. (Johansen & Odner, 1968:73).

Jag finner det inte helt omöjligt att de isländska grophusen kan vara ett samiskt kulturelement som landnamsfolket tog med sig från N-Norge. Obsidianavslagen från Granastadir, och i övriga hus på gården, är intresanta i denna aspekten. Jag finner det heller inte helt osannolikt att slagteknologin kommit från samiskt håll.

Att samiska och nordiska lämningar förekommer på samma plats är inte alls ovanligt, se t ex tunanleggen på Tjøtta, Helgeland, och samiska lämningar där (Wik, 1983:21).

Tunanleggens funktion är något oklar, men vissa menar att de är en form av landsbyar, andra menar att de är militäranläggningar knutna till hövdingadömmen. Likaså har de ansetts kunna vara marknadsplatser, tingplatser o s v. Vissa vill sätta de äldsta tunanleggen i samband med invandringen till N-Norge från SV-Norge under äldre järnålder (Wik, 1983:15). Förslagsvis bör man kanske se dessa hus (tunanleggen) på ett likandant sätt som grophusen. D v s att de varit multifunktionella hus, både för säsongmässiga och permanenta bruk, som vid behov snabbt kunde upprättas på önskad plats. Visserligen har

det tagit en längre tid att upprätta husen i början, men vid återanvändandet året därpå eller senare var arbetsinsatsen liten tack vare investeringen i konstruktionen tidigare (detta gäller t ex i hög grad de isländska tingplatserna och troligen handelsplatserna. Likheten med dessa och tunanleggen är intresanta, men för lite är undersökt för att dra några säkra slutsatser).

Jag anser att en större andel av landnamsfolket kom från N-Norge, än hitintills har ansetts, särskilt inom vissa regioner i Island. I N-Norge kom «nordmännen» i kontakt med samer och samisk kultur och tagit med sig olika samiska element därifrån till Island (kvinnor, artefakter, arkitektoniska element, lösningar o s v). Intensivare forskning i Norge (och Island) bör kunna belysa hur kontakterna mellan dessa två kulturer förhöll sig. Se t ex Vilhjálmsón 1992 angående tänkbara samiska inslag i isländsk befolkning.

Slutord

Undersökningarna på Granastadir har varit möjliga tack vare medel, ur den isländska Vetenskapsfonden, från Akureyris-stad och Saurbæjar-socken. Resestipendium har erhållits ur Medel för främjandet av ograduerade forskares vetenskapliga verksamhet, Paul och Marie Berghaus' donationsfond, Clara Lachmanns fond och Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Samtidigt som jag tackar dessa instanser vill jag också rikta min tacksamhet mot vänner och bekanta i Island, Sverige, Danmark, USA och England, som har på ett eller annat sätt hjälpt till vid olika moment i undersökningarna. Särskilt tack skall mina gräv kamrater ha.

Noter

- 1 All tefra är analyserat av Magnús Skarphéðinsson, Islands universitet.
- 2 Ingstad, A.S. 1977 The Discovery of a Norse Settlement in America. Excavations at L'Anse aux Meadows, Newfoundland 1961-1968. Oslo. Sid 65. Där beskriver författaren ett likartat golv och kommer fram till samma resultat.
- 3 Holmqvist, W. 1964. Excavations at Helgö II. Report for 1957-1959. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm. Sid 15. Här beskrivs ett liknande golv.
- 4 Danstrup, J. & Koch, H (Red). 1976. Danmarks Historie. Bind 2. Normannertiden 600-1060. Av Th. Ramskou. Sid. 304. Här beskrivs en liknande konstruktion vid ett av husen vid Lindholm Høje. Vidare beskriver Magnússon 1972:17 något som kan vara av samma art.
- 5 Ingstad, A.S. 1977:191 och 219. Hus J tolkar jag inte som ett grophus.
- 6 Ingstad, A.S. 1977:218ff. Ingstad tillför också som ett argument de talrika skörbrända stenarna intill eldstaden.
- 7 Danstrup, J. & Koch, H. (Red). 1976: Sid 304. Författaren anser nu att det är möjligt att de andra grophusen kan vara både arbetsplats och sovplats. (Sid 303).
- 8 Artefakten är oidentifierad i rapporten, men den skulle kunna vara ett eldslagningsstål av typ C, avbildat i Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid. Band III, sid. 562. Men problemet med denna tolkning är dels artefaktens storlek, 5,9 cm hög och bara 1,9 cm bred, och dels att denna typ är okänd under vikingatid.
- 9 Ólafsdóttir, N. Badstofan og böð ad fornu. Árb. hins ísl. fornleifaf. 1973 :73. Dessa inrättningar var mer eller mindre offentliga lokaler i medeltida tätortsmiljöer.
- 10 Ólafsdóttir, N. 1973:64. Hun menar här ett rum som kallades för badstofa, dvs det rum man mest höll till i.
- 11 Storleken har jag framräknat genom att multiplicera bredd med längd. Därigenom får jag en något för stor

siffran eftersom jag inte tar hänsyn till böjda väggar och hörn, men som en bas för jämförelse duger denna siffran.

12 Benmaterialet från undersökningarna är under analys.

13 Jag vill poängtera att detta är en mycket grov indelning och närmare studier kan mycket väl komma fram till helt annan indelning, om den över huvud taget är relevant. Se t ex Stoumanns indelning av grophus i 5 grupper. Hun har liknande utgångspunkt, men Granastadir huset platsar inte i hennes indelning.

14 Obsidianbitarna analyseras av K. Thorsberg, Uppsala universitet.

Summary

The Granastadir Pit House in an Icelandic and Nordic Context

This article considers the origin and function of the pit house in both Iceland and Scandinavia. Traditionally, Icelandic pit houses have been interpreted as being saunas or bath houses. The author feels this theory is unacceptable as it is primarily based on speculations extrapolated from the Sagas with no basis in sound archaeological evidence. The author maintains that the Icelandic pit houses were, on the whole, dwelling places even though, as other Nordic evidence indicates, they may have served multifunctional purposes. These houses are well suited for provisional and/or seasonal habitation. They may, for instance, have been raised in connection with seasonal markets, or, as in Iceland, could have served as temporary living quarters for colonists before their new farmsteads were properly established. The latter theory is strengthened by the fact that pit houses, when they occur on farmstead sites, always appear to belong to the first phases of settlement. Thus they may be seen as an expedient solution to a pressing problem, further explaining their multi-purpose character.

The author goes on to present the results of the excavation of a pit house at Granastadir, Iceland, which he carried out between 1987-90. The house was located by the Eyjafjörður in Northern Iceland, some 50 km south of the city of Akureyri. This house was unique in a number of ways as it was partly three-aisled, was divided into two sections – a cooking area and a work/dwelling area, had a turf wall stretching upward from the bottom of the pit, etc.

In conclusion, the author discusses similar houses belonging to a different cultural sphere, namely the Saami (Lapp) pit houses of the so-called Mortensnes type. He considers it possible that the builder of the Granastadir pit house may have been influenced by the Saami tradition. He came from a part of Northern Norway where there was cultural contact between Saami and Nordic peoples. This cultural contact may have been both ideological, technological, and perhaps even personal, for example, through inter-marriage. At Granastadir there was evidence of a lithic technology which included obsidian (volcanic glass) flakes, cores and other artefacts. These types are common in Saami contexts, but, as yet, have only been identified in Iceland at the Granastadir site. Only continued investigation in Iceland, and in Norway, can help shed further light on these problems and the interesting questions they raise.

Litteratur

- Andersen, H.H., Crabb, P.J. & Madsen, H.J., 1971: *Århus Sønder vold, en byarkæologisk undersøgelse*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter-Bind IX 1971. København.
- Bencard, M., 1969: Grubehuse i Okholm. *Mark og Montre*. Fra sydvestjyske museer 1969. Esbjerg.
- Benjamínsson, J., 1982: Gjóskulag "a" á Nord-Austurlandi. *Eldur er í Nordri*. Sögufélag. Reykjavík.
- Bruun, D., 1928: *Fortidsminder og Nutidshjem paa Island*. Ny omarbejdet og forøget Udgave med et Tillæg om Nordbo-Gaardene i Grønland. København.
- Danstrup, J. & Koch, H. (Ed), 1976: *Danmarks Historie*. Bind 2. Normannertiden 600-1060. Av Th. Ramskou.
- Diplomatarium Islandicum*. 1896: Íslenzkt fornbréfasafn. Gefid út af hinu íslenzka bókmentafélagi. Bd. III. Köbenhamn.
- Einarsson, B., 1989: Jadarbyggd á Eyjafjardardal. Víkingaaldarbærinn Granastadir. *Sútur XVI. Nordlenskt Tímarit*. Sögufélag Eyfirdinga. Akureyri.
- Eldjárn, K., 1961: Bær í Gjásókogum í Thjórsárdal. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1961*. Reykjavík.
- Eldjárn, K., 1984: Fornthjód og minjar. *Saga Íslands I*. Samin ad tilhlutan Thjódhátíðarnefndar 1974. Ed. S. Líndal. Reykjavík.
- Engelstad, E., 1988: Pit-houses in Arctic Norway. An investigation of their typology using multiple correspondence analysis. *Multivariate Archaeology*. Numerical Approaches in Scandinavian Archaeology. Jutland Archaeological Society Publications XXI. Ed. T. Madsen.
- Erlingsson, Th., 1899: *Ruins of the Saga Times*. London.
- Eyrbyggja saga*, 1935: Íslenzk fornrit IV. Reykjavík.
- Gestsson, G., 1959: Gröf í Öraefum. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1959*. Reykjavík.
- Hall, R.A. 1984: A Late Pre-Conquest Urban Building Tradition. In *Archaeological Papers from York Presented to M.W. Barley*. (Ed) P.V. Addyman and V.E. Black. York Archaeological Trust.
- Holmqvist, W., 1964: *Excavations at Helgö II. Report for 1957-1959*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Holmqvist, W., 1970: *Excavations at Helgö III. Report for 1960-1964*. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Hurley, M., Walsh, C. & Scully, O., 1991: Waterford in the Late Viking Age. In *The Illustrated Archaeology of Ireland*. (Ed) M. Ryan. Country House. Dublin.
- Hvass, S., 1980: Vorbasse. The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica*. Vol. 50. København.
- Ingstad, A.S., 1977: *The Discovery of a Norse Settlement in America. Excavations at L'Anse aux Meadows, Newfoundland 1961-1968*. Oslo.
- Johansen, E. & Odner, K., 1968: Arkeologiske undersøkelser på Mortensnes ved Varangerfjorden. *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi*. Bind XXXII. Oslo.
- Jónsson, J., 1897: Kjallaragröfin á Skridu í Fljótsdal í Múlathingi. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1897*. Reykjavík.
- Jørgensen, L.B. & Skov, T., 1980: Trabjerg. A Viking-age Settlement in North-west Jutland. *Acta Archaeologica*. Vol. 50. København.
- Lidén, H.E. m fl., 1977: *De arkeologiske utgravninger i gamlebyen*. Oslo. Bind I. Feltet <<Mindets Tomt>>. Universitetsforlaget. Oslo.
- Lund, J., 1977: Overbygård-en jernalderlandsby med neddybede huse. *Kuml*. 1976. Årbog for Jysk arkæologisk selskab. København.

- Madsen, H.J., 1969: Om grubehuse. *Mark og Montre*. Fra sydvest-jyske museer 1969. Esbjerg.
- Magnússon, Th., 1972: Söguvaldarbygging í Hvítárholti. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1972*. Reykjavík.
- Magnusson, Th., 1983: Ísländska boningshus under vikingatid och medeltid. *Hus, gård och bebyggelse*. Föredrag från det XVI nordiska arkeologmötet, Island 1982. Ed. G. Olafsson. Reykjavík
- Magnusson, Th., 1985: Skýrsla um Thjóðminjasafnid 1985. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1985*. Reykjavík
- Mason, D.J.P., 1985: Tenth Century Cellared buildings (Phase IV). In. Excavations at Chester, 27-42 Lower Bridge Street 1974-76. *Grosvenor Museum Archaeological Reports No. 3*. Chester.
- Norberg, R., 1958: *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*, Band III. Malmö.
- Ólafsdóttir, N., 1973: Badstofan og bød ad fornu. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1973*.
- Ólafsson, G., 1980: Grelutóttir. Landnámsbær á Eyri við Arnarfjörð. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1980*. Reykjavík.
- Ohlsson, T., 1976: The Löödeköbinge Investigation I. The Settlement at Vikhögsvägen. *Medelanden från Lunds universitets historiska museum 1975-1976*. Lund.
- Olsen, O., 1966: Hørg, Hov og Kirke. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1965*. Udgivne af det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København.
- Ramskou, T., 1957: Lindholm Høje. *Acta Archaeologica*. Vol. XXVIII. København.
- Rasmussen, A.K., 1969: Grubehuse i Vilslev. *Mark og Montre*. Fra sydvestjyske museer 1969. Esbjerg.
- Rolfen, P., 1974: Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes Kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1972-74*. Oslo.
- Rouse, I., 1986: *Migrations in Prehistory*. Inferring Population Movement from Cultural Remains. Yale University Press. New Haven.
- Schia, E. m fl., 1987: *De arkeologiske utgravninger i gamlebyen*. Oslo. Bind III. Øvre Ervik.
- Stoklund, B., 1982: Tre modeller for studiet af vestnordisk byggeskik. *Vestnordisk byggeskikk gennem to tusen år*. AmS-skrifter 7. Arkeologisk museum Stavanger.
- Stoumann, I., 1980: Sædding. A Viking-age Village near Esbjerg. *Acta Archaeologica*. Vol. 50. København.
- Strömberg, M., 1971: Grubehuser in Valleberga. Untersuchungen 1965-70. *Medelanden från Lunds universitets historiska museum 1969-1970*. Lund.
- Thomsen, N., 1969: Grubehuse i Esbjerg. *Mark og Montre*. Fra sydvestjyske museer 1969. Esbjerg.
- Thórarinnsson, S., 1976: Gjóskulög og gamlar rústir. Brot úr íslenskri byggdasögu. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1976*. Reykjavík.
- Thórdarson, M., 1963: Eiríksstadir í Haukadal. Rannsóknarskýrsla 13.-15. IX. 1938. *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1963*. Reykjavík
- Wik, B., 1983: *Tunanlegget på Tjøtta - en økonomisk og demografisk miljøstudie*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Museet. Trondheim.
- Vilhjálmsson, V.Ö., 1992: Archaeological Retrospect on Physical Anthropology in Iceland. Presented at the Second Seminar of Nordic Physical Anthropology. Institute of Archaeology, University of Lund, Sweden. February 12th-15th 1990. *Report Series from the University of Lund*. (In press).
- Öborn, G. & Andersson, J.E., 1990: Arkeologer är också barn av sin tid. Några funderingar kring nykonstruerade forntidshus. *Arkeologi och energi*. Göteborgs arkeologiska museum. Göteborg.

Brit Solli, Jan Ragnar Hagland og Alf Hammervold

Ein gullring frå mellomalderen funne på Veøya

Ei har fanga hjarta mitt,
der i draum eg vankar,
leikar i mi lengting blidt,
fyller mine tankar.

Sola stig i veldet sitt,
heitt mitt hjarta bankar.

(Latinsk vagantstrofe rissa på ein runepinne som vart funne på Bryggen i Bergen under brannlaget frå 1332. Her i gjendiktning av Sigmund Skard. Sjå bilete i Helle 1982:634)

Dette stykket skal handle om ein gullring, høvisk kjærleik, og ei namnlaus dame og typen hennar, Erik. Men lat oss først sjå korleis det gjekk til då...

Eg fann, eg fann!

Klokka tolv Jonsoknatta, 1990, tok det til å regne. Slik har det alltid vore i Romsdal (fig 1 og 2); finvêr og tørt i mai og mestedelen av juni, regn og ruskever i frå Jonsok og nokre veker framover. Verda var i lage då eg frakta Jonsokgjestene til lands på Sølsnes i lett duskregn. Pengane rakk ikkje til fleire feltassistentar og eg skulle grave så å seie åleine resten av sommaren. Jonsokdagen tok eg meg fri, men måndag 25. juni stupte eg ned i sjakta for å avdekke korleis ein steinmur hadde rasa saman og kan hende finne ut når han vart bygd (fig. 3). Rett før helga hadde vi fjerna to store steinar. Det var om lag ein halv meter vest for steinane at eg, etter eit par tak med gravskeia, såg noko som glimra (fig. 4). Jaha, kva var no dette, nokre lystige sjeler frå jonsoknatta som ville ha litt moro med teskjekjerringa (det var oppnamnet eg hadde fått i bygdene på begge sider av fjorden)? Ja, det var ikkje godt å seie, men mistanksam det var eg.

Og Johan Sandberg, som slo gras for miljøvernavingdelinga i fylket det året, var den første eg skulda for å fare med fanteri. Nei, han var uskuldig som eit lam, sa han. Ungane hadde snakka frampå om å stikke ein femtjørning ned mellom steinane, men dei hadde ikkje fått lov. Nei, dette var noka anna, noko helt anna, det kunne eg sjå då eg tok meg tid til å studere ringen nærare (fig. 5). For det var ein gullring med ein raud granat eg hadde funne, men om han var ekte og kva slag stein det var, visste eg ikkje då med det

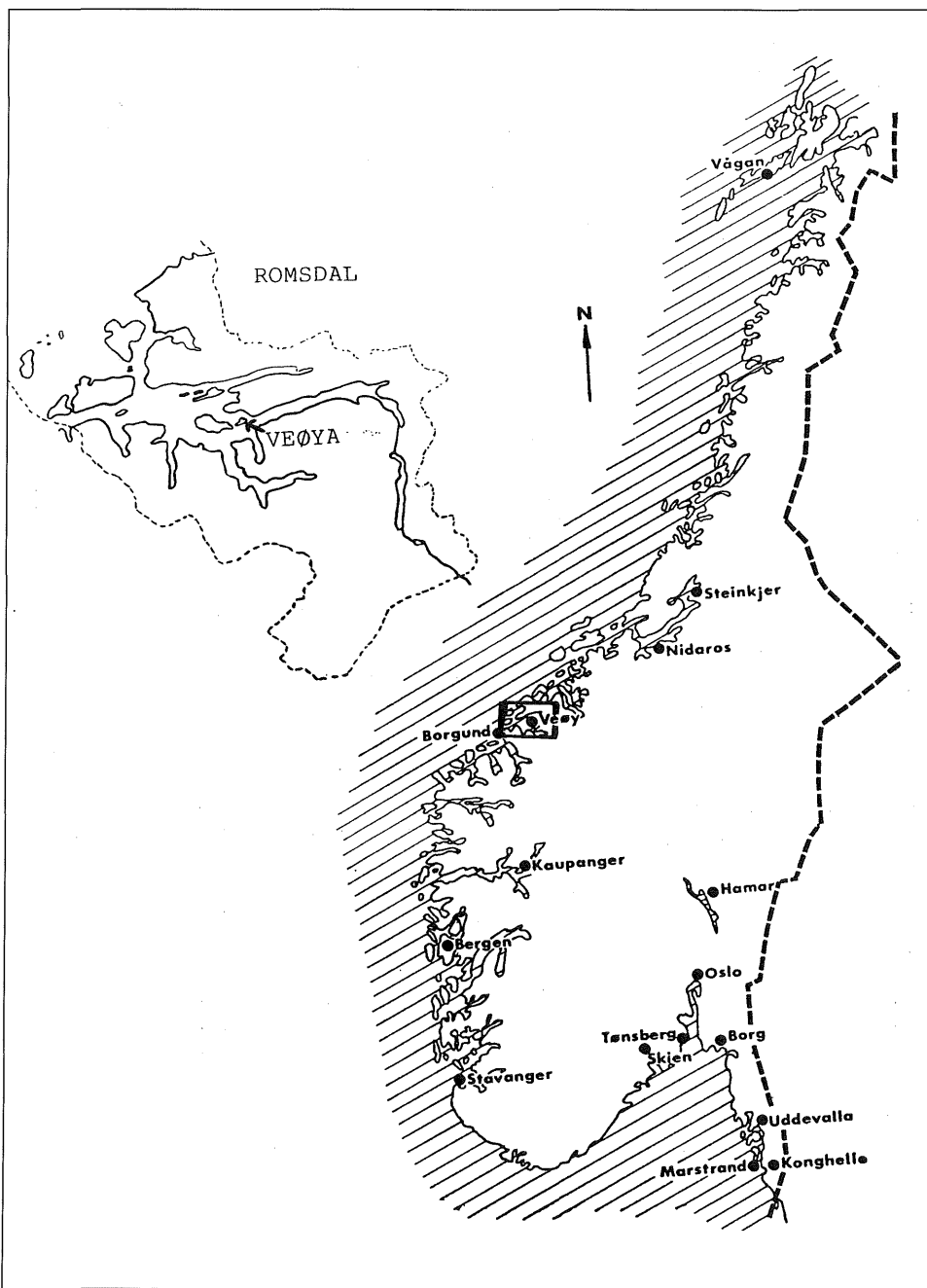

Fig. 1. Oversikt over mellomalderske byar og tettstader i Noreg med detaljkart over Romsdal (delvis etter Helle & Nedkvitne 1982).

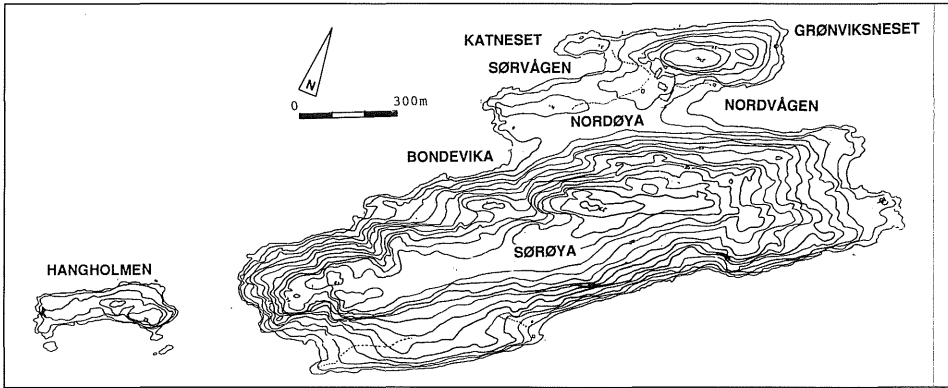

Fig. 2. Kart over Veøya og Hangholmen med stadnamn som vert nemnd i teksten (Teikning: Brit Solli).

same. Og eg var mistenksam heilt til gullsmed Svein Strande i Molde fortalde meg at det verkeleg var ekte saker.

Det såg ut til å vere nokre teikn, ei slags innskrift, på ringen. Runer kunne det ikkje vere, og det likna heller ikkje på moderne latinske bokstavar. Eg måtte få tak i både ein skriftkunnig og ein som hadde greie på gullringar frå mellomalderen. For ringen låg slik til i jordlaga at eg etter kvart kom til at han nok måtte vere lagt eller mista i muren for

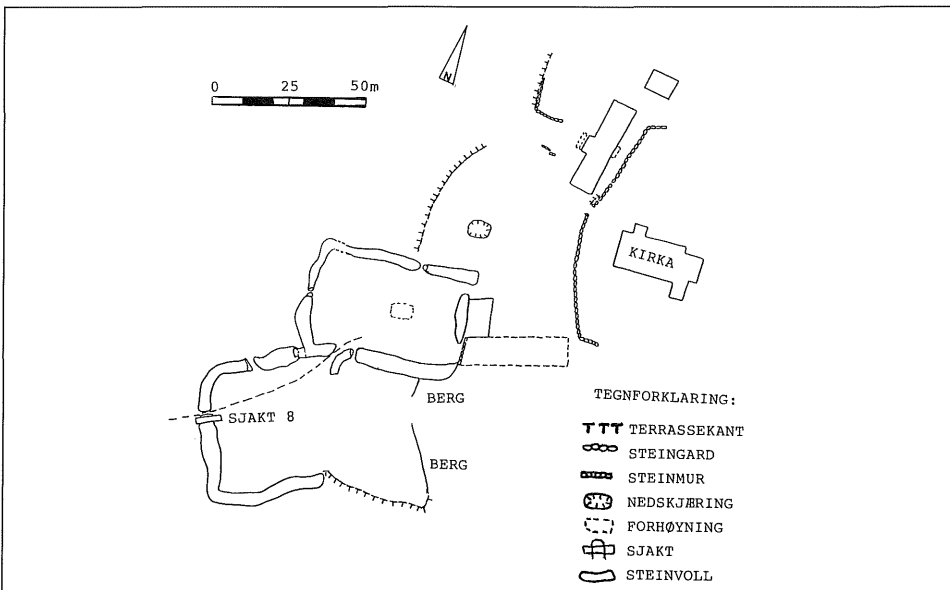

Fig. 3. Oversiktskart over området med steinvollene SV for kirka. Ringen vart funne i sjakt 8 (Teikning: Brit Solli).

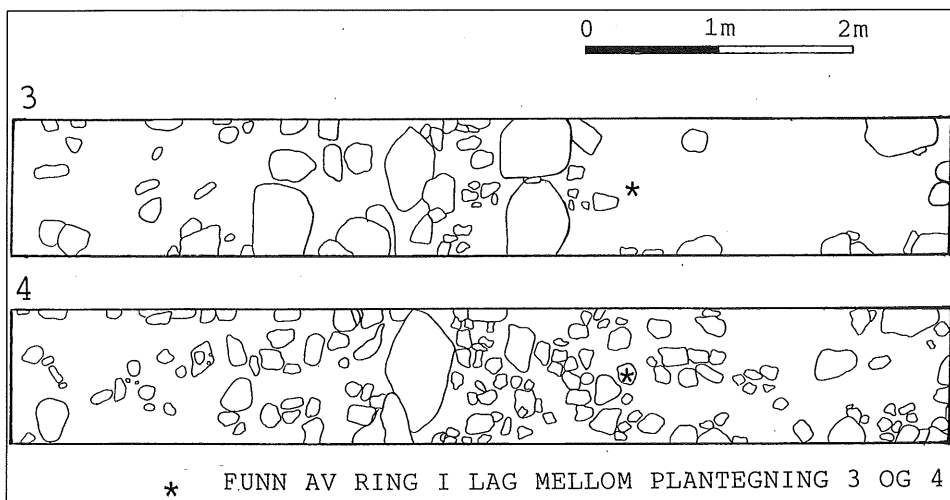

Fig. 4. Planteikning av to nivå i muren. Ringen vart funne mellom desse (Teikning: Brit Solli).

lengje sia, truleg i mellomalderen (fig. 6). Men ei nærare undersøking av gullringen måtte vente til hausten, eg hadde enno 2 månader med feltarbeid framfor meg.

Om ein romsdaling med greie på ringar

Det skulle vise seg at eg ikkje måtte fare langt etter ein kunnig i gullringar frå mellomalderen, berre opp ei trapp på Oldsaksamlinga og inn i mellomalderavdelinga. Der jobbar Alf Hammervold med magistergradsavhandlinga si i kunsthistorie og ho skal handle nett om ringar frå mellomalderen. Alf var frå Eidsvågen og eg kunne, overraska som eg vart, seie med sambygdingen hans at «Jeg kender hver eneste mand, og aldrig jeg så ham». Alf lot seg ikkje be to gonger, og han gjekk i gong med å undersøke på reint typologisk grunnlag kor gamal ringen frå Veøya kunne vere. Han samanlikna ringen med alle andre gullringar frå mellomalderen som er funne i Noreg. Her kjem forteljinga til Alf:

«Typologisk undersøkelse

Ringen fra Veøy er utført i gull, med en sariefattet rød granat. Den er smidd med punslet innskrift og dekor. Ringens mål i mm er: Høyde 26, bredde 20, indre diameter 18, skinnetykkelse 1. Den veier 2,365 gram. Bevaringstilstanden er god, men stenen sitter løst i fatningen. Ringhodet har form av en relativt høy — tilnærmet rektangulær — dobbeltkon, hvor den øvre kone-del utgjøres av den brede fatningen. Stenen synes å være slipt. Ringskinnen er festet til hodets nedre del, hvor en forsterkende plate er satt inn ved møtet mellom hode og skinne. Skinnen er jevntykk i ringens underste del — for så å øke i tyk-

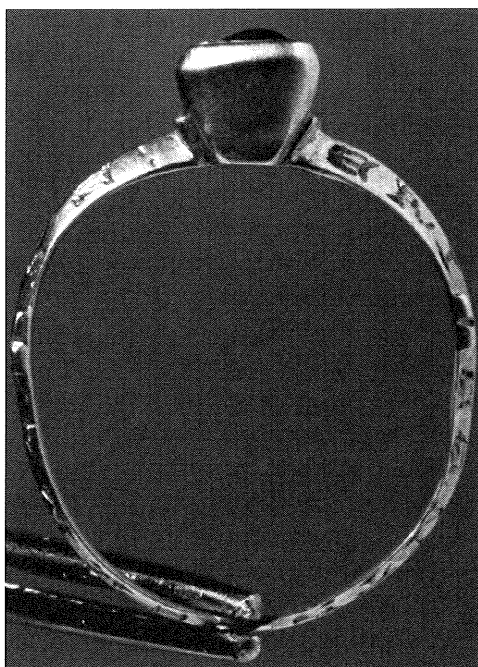
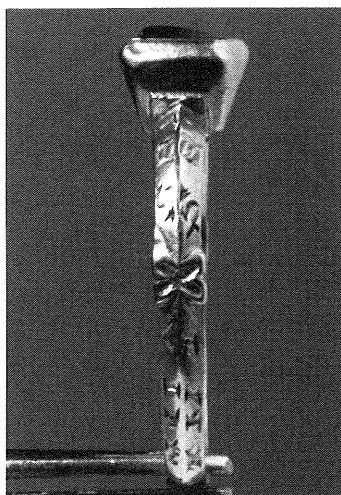
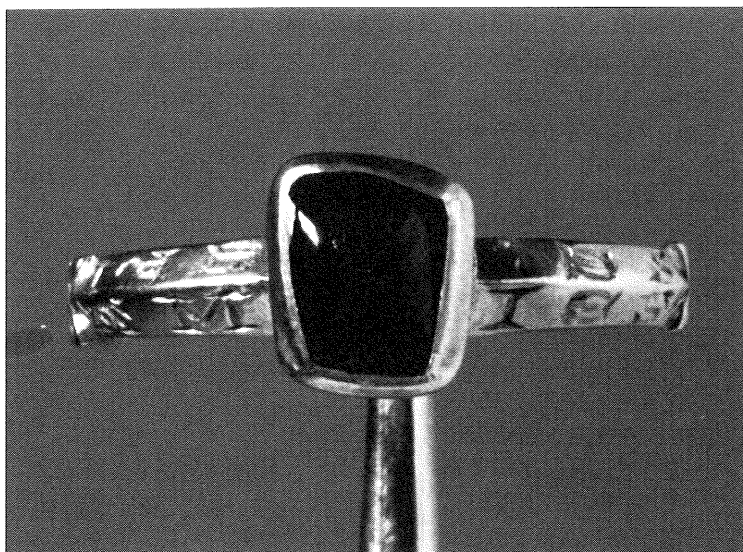

Fig. 5. Bilete av gullringen (Foto: Ove Holst, Universitetets Oldsaksamling).

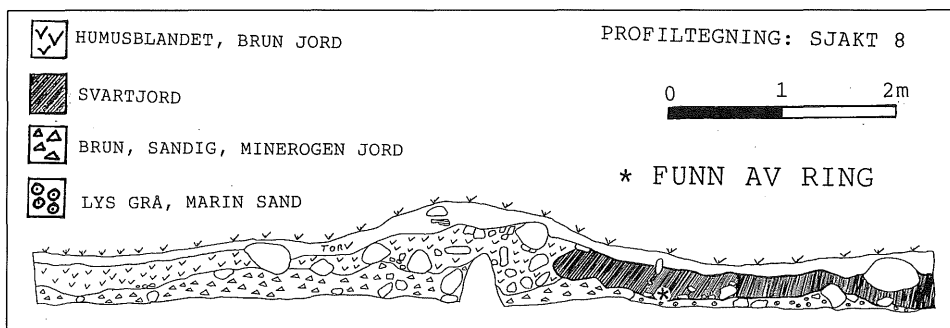

Fig. 6. Profilteikning av sjakt 8. Svartjorda finst berre utanfor muren i vest (Teikning: Brit Solli).

kelse opp mot hodet. Den har jevn bredde med trekantet tverrsnitt, og på hver side av den forhøyede midtrygg er innskriften plassert. På hver side og under ringen brytes skinnens trekantform av tre kvadratiske felt plastisk utformet som firbladede rosetter. Innskriften er utformet i latinske majuskler, som gir ringen et dekorativt element ved siden av det epigrafiske.

Vi kjenner ingen norsk middelaldering identisk med ringen fra Veøy, men et par ringer med klare likhetstrekk. En ring, nå i Universitetets Oldsaksamling (mag.rev. 210) står nærmest. Den har ovalt hode med samme høye dobbeltkone form og samme brede sariefatning. Den lille innskutte plate mellom ringhode og skinne finnes også. Skinnen er inndelt i ti felt, adskilt av tverrstripede felt med trekantet tverrsnitt — lik skinnen på Veøyringen. Fem av de kvadratiske felt har innskriften G E S V U, de andre fem er prydet med firbladede rosetter, også her et klart likhetstrekk. De skråliggende felt har også en innskrift «MARI» og «AMV» som kan stå for Ave Maria Virgo, en innskrift som bringer den nær Veøyringens «AM». Et element som ringen fra Veøy mangler er ovennevnte rings dextrarum junctio motiv (høyrehender som griper hverandre).

En annen ring (C 3399) har også flere formelementer like Veøyringen, som det dobbeltkone, nærmest kvadratiske hodet, og platen mellom hode og skinne. Denne ring har en inndeling av skinnen i tretten kvadratiske felt, adskilt av forsenede tverrstripede felt. Skinnfeltene har innskriften «NIAG», samt «CNIVROMA». Lest baklengs blir dette: Amor vinc (it Omnia), samt fire bokstaver som kan utgjøre eierinitialer. Denne ringen ble funnet på Tjølling prestegård i 1864.

Et forntrekk Veøyringen har til felles med flere middelalderinger fra 1100-1200 årene, er den innskutte, konstruktivt forsterkende, plate mellom hodet og skinnen. Dette element er bl.a. kjent fra en bispering (C 1387) funnet i en grav i Hamar domkirkes kor. Her gir opprettelsen av Hamar bispesete i 1153 et terminus post quem.

Et løsfunn (C 6117) fra Hovinsholm på Helgøya, samt en ring (mag.rev. 313) fra G. Fischers graving av Korskirken i 1927, viser begge dette særtrekk. De tre sistnevnte ringene har skinne uten dekor eller innskriften. Dette antas å være den eldste type, mens den

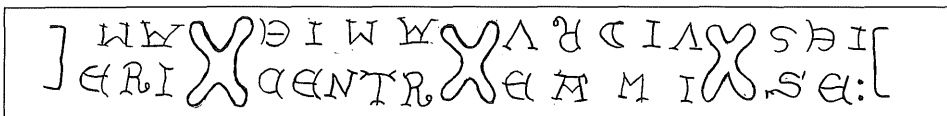

Fig. 7. Avskrift av innskifta på ringen. Granaten er markert i både ender. Les frå venstre mot høgre snu så boka og ta opp att operasjonen (Avskrift: Brit Solli).

ynge kan oppvise begge deler. Den arkeologiske undersøkelsen av erkebispegravene i domkirken «St.Petri» i Bremen daterer denne ringtypen. Den eldste typen fra grav 19 blir datert til omkring 1200 og viser den glatte ringskinne. Den videreutviklede type (fra grav 18) har en dekorert skinne med bl.a. de fir-bladede rosetter som motiv. Sistnevnte dateres til perioden 1200-1250. Typen er godt dokumentert i nordisk sammenheng.

Ringtypen med sariefattet sten, dobbeltkont hode og innskutt plate mellom hode og skinne opptrer på 1100-1200-tallet. Den glatte skinnetype synes å være eldst. Datert ut fra formkriteriene kan Veøyringen plasseres fra og med sent 1100-tall til og med tidlig 1200-tall. Det er vanskelig å si om ringen er laget i Norge eller i utlandet.»

Om den arkeologiske dateringa

Nei, det kunne ikkje vere så staure gale, reint arkeologisk og stratigrafisk er det ikkje noko i vegen for at ringen kan vere frå omlag år 1200. Ei trekolprøve frå botn av svartjorda vart C14-datert til perioden 1065-1265 e.kr. (T-9284). Nett denne delen av mellomalderen er ikkje den beste når det gjeld å bruke C-14metoden. Det vert alltid eit så stort slingringsmonn ved kalibreringa. Men det fanst jo eit anna daterande element; innskifta! Kva sto der? På kva for eit språk? Og kvifor? Eg gissa på at det var latin og at ringen var ein slags trulovingsring. Eg måtte finne ein med god greie på språk, og han eg fann var professor i norrøn filologi på Universitetet i Trondheim. Jan Ragnar Hagland kasta seg entusiastisk over problemet med tolkning av innskifta. Her kjem forteljninga til Jan Ragnar:

«Ringen frå Veøya — innskifta

Langs ytterkanten av ringen, på dei to utåtvende sidene i det triangulære tverrsnittet, står det ei innskift med latinske majusklar eller «store» bokstavar. Utanom innskifta har denne overflata siselert inn små kvadratiske ornamenteringar med eit slags firedelt bladmønster. Desse utsmykningane står i nokså lik avstand frå kvarandre. Innskifta synest å vera gjord etter at det nemnde mønsteret er laga. På det viset vert orda i teksten delte opp på slump, ettersom det høver med talet på teikn innom kvart av mellomromma mellom desse utsmykkingskvadrata. Det er, med eit mogleg unnatak, ikkje markert orddele i innskifta.

Vi skal her kalla dei to sidene side a og b. Innskifta på desse to sidene startar på kvar si side av den påmonterte steinen (fig. 7). Side a synest å måtta lesast slik: *ERI*CENTR*EAMI*SE:* og side b slik: *IES*VIDRU*AMIE*AM*. Bokstav nr. 4

på side a er vanskelig å lesa, men synest å måtta oppfattast som C, elles let teikna seg lesa rimeleg bra ved hjelp av mikroskop. Det synest temmeleg sikkert at dette må vera ei innskrift på gammalfransk språk. Ei rimeleg tolking synest å kunna gi følgjande: *Eric entre amis et je suis drue amie, A.M.* Det inneber at den initiale I og V på side b vert tolka som j og u i samsvar med epigrafisk skikk elles, og vil i tilfelle kunna tyda «Erik mellom venner, og eg er trufast venninne, Ave Maria», det siste kan eventuelt vera initialer i eit personnamn «A.M.».

Både dei siste tolkningane er vel moglege, eit Ave Maria på ein slik gjenstand frå mellomalderen er vél ventande, og avstyttinga er kjend frå andre samanhengar. Men også initialane i eit personnamn vil kunna tenkjast.

Eit par språklege problem fester seg likevel til innskrifta, tolka på denne måten. Det første gjeld siste teikn på side a, E:, som altså synest å ha med markering av orddele. Denne E: vil kunna skjønast som konjunksjonen *e* av latin *et*, og det gir grei nok samanheng her. Men det finst også eit *e*, oftare belagt i forma *es*, som er ein interjeksjon svarande til det nyfranske *voilà*, «sjå der!». Det ville i så fall også kunna gi rimeleg meining her: «Eric, mellom venner, sjå der! Eg er trufast venninne. A.M.» Interjeksjonen måtte i så fall oppfattast som ein del av den tenkte språkhandlinga ei overrekking av ringen som gåve ville innebera. For innskrifta, tolka på denne måten, synest å gi rom for liten tvil om at dette er ei gåve frå ein kvinne til ein mann ved namn Eric. Det andre språklege problemet knyter seg til ordet *dru*, altså forma DRV her. Dette kan både vera adjektiv og substantiv. Som adjektiv skulle det hatt samsvarsbøying med *amie*, altså hatt ending med *-e*. Som substantiv vil det ha forma *dru* i hankjønn og *druē* i hokjønn. I denne samanhengen ville tydinga «elskar» og «elskarinne» vera mest nærliggjande. Dersom dette «eg» skal ha knytt til seg to sidestilte predikativ, *dru* og *amie*, altså vera omtala både som «elskar» og «venninne», blir det like fullt eit grammatisk problem etter som *dru* er hankjønnsform. Å freista pressa konstruksjonen til å gi *dru* som eit indirekte objekt i hankjønn, i det tilfelle visande attende til *Eric*, verkar søkt og har så vidt eg kan sjå, ingen overttydande parallellar. Den enklaste, og vel mest sannsynlege tolkinga her er vel den første, nemleg å sjå dette ordet som eit adjektiv som ikkje har fått med den grammatiske endinga, og at det skal skjønast som «Eg er trufast venninne». Og det er vel om lag så romantisk som vi kan ønska oss det? Grunnen til at hokjønns *-e* ikkje er med, kan vera plassomsyn. Men det kan også vera at endinga har vorte borte av språklege grunnar, ettersom det neste ordet tek til med vokal og ei slik ending lett kan verta borte i ein slik hiatusposisjon som det heiter.

Innskrifta i seg sjølv gir vel nokså usikre haldepunkt for datering. Eitt av dei få områda der vi har eit større materiale å samanlikna med, er frå engelsk seglepigrafi. Det teiknet som skil seg klårast ut i innskrifta her, er vel A. Utforminga av denne bokstaven med lang strek over toppen og broten tverrstrek inni, er dokumentert i ein relativt kort periode på 80 år på engelske segl. Den perioden strekkjer seg frå 1120-talet til det første tiåret av 1200-talet (jf. Kingsford 1929: 151f). Det kunne vera eit argument for at innskrifta her kan vera ei 1100-talsinnskrift. I høve til det engelske materialet talar ingen av dei andre

bokstavane i mot det. Ei datering på slik grunnlag må likevel takast med alle atterhald.

Spørsmålet om denne *Eric* som er nemnd i innskrifta, var norsk eller fransk, kunne det også vera interessant å vita her. Namnet kan i seg sjølv vera ein fransk skrivemåte av det norrøne *Eiríkr*, men det er vel kjent også frå fransk område på den tid som her kan vera aktuell — jf. til dømes versromanen *Eric et Enide* av Crétien de Troyes frå ca. 1170. Denne vart omsett til norrønt språk på 1200-talet med tittelen *Erex saga* og er eit godt døme på den interessa for det franske som kongehuset og dei høgare lag i samfunnet la for dagen når vi kjem så langt fram i norsk mellomalder. Vi kan såleis heller ikkje sjå bort frå at det er i ein slik kulturell samanheng ringen frå Veøy eigentleg skal sjåast i.»

Om trubadurar og riddarar

No skal eg fortelje om det eg «grov» fram frå biblioteket og det ein professor i fransk fortalde meg, ja til og med mi eiga røynsle som student i Salamanca for over 10 år sidan skal de få høyre om.

Ut frå typologi og epigrafi ser det ut til at ringen vart laga ein gong på slutten av 1100-talet eller byrjinga på 1200-talet. På bakgrunn av visse kulturelle motebølgjer på det europeiske kontinentet ser eg det som meir sannsynleg at ringen er laga etter hundre-årsskiftet enn før. Men kva slag ring er dette? Er han ein trulovingsring eller noko helt anna? Og kven var dama som ga Erik ringen og kvifor hadde han gjort seg fortjent til denne gesten? Eg trur Jan Ragnar er på rett spor; her ligg noko frammandt og kontinentalt og det er naudsynt å finne ei opning ut or det norrøne og mot noko fransk og riddarleg.

Restar og fragment av den kontinentaleuropeiske riddarkulturen frå mellomalderen lever både i dei norske folkeeventyra og i dei største verka i verdslitteraturen, til dømes Shakespeares «Romeo og Julie». Sjølv har eg, i ein særse sein nattetime, vandra saman med «La tuna» i gamlebyen i Salamanca. «La tuna» er ei gruppe med studentar som i gamle drakter spelar og syng serenadar for utvalde jenter, gjerne nattestid slik at naboar og heile kvartal vert vekte til mellomaldermusikk og meir eller mindre høviske tilrop. «La tuna» kjem av «tunar» som tyder streife omkring eller vagabondere, eit ståande uttrykk på spansk er «correr la tuna» som tyder å leve eit uansvarleg dagdrivarliv. Tradisjonen med «la tuna» lever framleis ved spanske universitet og ideala hentar dei vagabonderande studentane frå dei mellomalderske trubadurane og vagantane.

Boka som mange litteraturvitarar held som den første moderne romanen; «Don Quijote de la Mancha» av Miguel De Cervantes Saavedra (Vol. 1, 1604, vol. 2, 1615) var meint som ein parodi på heltar og eventyrarar i seinmellomalderens riddarromanar. Anti-helten, den skarpsindige adelsmann av La Mancha, har ideal som heltane i den høviske litteraturen, men verda utanfor riddarsogene stiller Don Quijote på harde prøver. Målet for alle storverka til denne mannen, også kalla «ridderen av den berøvelige skikkelse» er ei kvinne; Dulcinea. Kjærleik og plikt var sentrale ideal i den høviske litteraturen. Marc Bloch seier det slik: «... 'courtly love', ... was certainly one of the most curious products of the moral code of chivalry. Can we conceive of Don Quixote without Dulcinea?

(Bloch 1982:309). Nei, forfattaren av «La société féodale» kan ikkje det. Kva er så «courtly love», «l'amour courtois» eller oversatt til norsk, høvisk kjærleik?

Om høvisk kjærleik

Forskarane er ikkje einige seg imellom kvar ideen om den høviske kjærleiken kjem frå; har ideen eit arabisk eller europeisk opphav?

I år 711 e.kr. vann maurarane eit avgjerande slag mot dei kristne på den iberiske halvøya og dei skulle kontrollere store delar av det som idag er nasjonalstatane Portugal og Spania. Eit viktig vendepunkt for dei kristne når det gjaldt gjenerobringa, «La reconquista», var El Cids erobring av Valencia i året 1094. Året 1492 var «La reconquista» slutført og både jødar og maurarar vart jaga ut or Spania og Portugal. Den mauriske kulturen hadde sjølsagt satt djupe spor både åndeleg og materielt, ikkje berre i Iberia, men også i Sør-Frankrike. Det var i Provence trubadurane song sine første høviske strofer. Nokre forskarar meiner at den høviske kjærleiken har røter i den mauriske kulturen, andre foreslår at det var kvinner i aristokratiet som skapte ein kultur der dei verna om trubadurer, mens ektemennene var på korstogsferd (Hoyt & Chodorow 1976:404). Sidan katararane hadde innverknad på det kulturelle klima i Provence, spela kan hende også denne kjettarske rørsle ei viss rolle (Le Goff 1990:351).

«Gennem 2. halvdel af det 12. århundrede skabte troubadourer fra Sydfrankrig en poetisk lyrik af stor skønhed, som indeholdt teorien for høvisk kærlighed, og den spredtes hastigt over hele Vesteuropa. Alle steder inspirerede den til poesi — Frankrig fik trouvères, Tyskland fik minnesangere — og alle steder blev den elsket af den mondæne verden» skriv Eileen Power som understrekar at «nogle fornemme damer» spela ei særskild aktiv rolle for spreie denne nye moten (Power 1977:19). Marc Bloch legg òg sterk vekt på at adelskvinnene sto sentralt i denne samanhengen (Bloch 1982:307).

Den høviske kjærleiken hadde ingenting med ekteskapet å gjere. Snarare tvert i mot; «...the beloved was as a rule a married woman and the lover was never her husband» (ibid.:309). Dama som var objekt for den høviske oppvartinga hadde gjerne høgare sosial rang enn knekten som streva med å gjere sin elskling til lags. Dette forholdet har fått mange forskarar til å streke under det føydale i den høviske kjærleiken. Som vasallen skulle vere trufast mot lensherren sin og Gud, så skulle riddaren vere trufast mot dama si og Gud. «Indenfor riddervæsenet er romantisk tilbedelse af en kvinde en lige så nødvendig dyd for den perfekte ridder som tilbedelsen af Gud» (Power 1977:18). Og rivalen til riddaren var ikkje ektemannen, men heller ein annan knekt. Kjærleiken høyrde ikkje ekteskapet til; det var jord og dynastiske ambisjonar som avgjorde kva for slekter som skulle bli knytt saman i «hymens lenker». Slik sett var adelskvinner ei vare på ein marknad dei ikkje rådde over sjølv, men det er ingen tvil om at den sosiale statusen til kvinner fekk seg eit løft i og med framveksten av den høviske kulturen. «But in the social psychology of early aristocrats, women were merely extensions of their husbands, analogous in many ways to the serfs who served as estate managers. In the second half of the

twelfth century, (...), a new psychology arose that brought women into the center of the feudal nobles world. The woman became the instructor and arbiter of the man's behavior, his *courtoise*» (Hoyt & Chodorow 1976:402). Kvinnene skulle vere det primære stimuli for riddarlege handlingar. Vår ven Don Quijote, som hadde forlese seg på riddarromaner, styrte alle handlingane sine ut frå denne grunnsetninga. Kvinnene hadde i utgangspunktet ei passiv rolle, som alikevel var eit framsteg fra tidlegare tiders kvinnesyn.

Omlag mellom 1174-1185 skreiv André le Chapelain ei avhandling «De arte honeste amandi» eller som tittelen lyder på fransk «Traité de l'amour courtois» (utgåve 1974). Den første regel for kjærleik var i følge kapellan André at «ekteskap er inga orsaking for ikkje å elske» («le mariage n'est pas une excuse valable pour ne pas aimer») (ibid:182). For eit menneske som lever i Nordeuropa på slutten av det 20.århundre, høyrest dette merkeleg og eksotisk ut. Men mellomalderen er eit framandt land og menneska sine hjarte forandrar seg til alle tider. Mellomalderforskinga i Noreg har på mange måtar lagt vekt på det norrøne og indentitetsskapande, det som er røter og likskap, meir enn det som er annleis og skilnader mellom dengong og no. Kapellan André set fram 31 «règles d'Amour». Eg skal nemne nokre av dei: II. Den som ikkje er svartsjuk, kan ikkje elske (Qui n'est pas jaloux ne peut aimer). III. Ingen kan vere trufast mot to kjærleikar på same tid (Personne ne peut être lié par deux amours à la fois). XI. Det er ikkje passande å elske ei kvinne som ein ville skamme seg over å måtte gifte seg med (Il ne convient pas d'aimer une femme qu'on aurait honte d'épouser). XII. Den verkelege elskaren attrår ikkje andre famntak enn dei han får av si elskerinne (Le véritable amant ne désire d'autres étreintes que celles de son amante) XIII. Når kjærleiken vert kjend, varer han sjeldan (Quand l'amour est divulgué, il dure rarement).

Reglane inneheld ord om dygd, om det å verte bleik i nærleiken av sin kjære, om hjarte som får saman, otte og svevnløyse. Mangt som ein kan kjenne seg igjen i, men òg noko som er oss framand, til dømes regel XIII. Marc Bloch meiner at den høviske kjærleiken var mest eit litterært fenomen; «and for that reason it is very difficult to determine to what extent it was merely a fashionable fiction» (Bloch 1982:309). Men helt sikker er han ikkje: «It made the love of man and woman almost one of the cardinal virtues, and certainly the supreme form of pleasure» (Bloch 1982:310). Bloch seier vidare at suksessen til den høviske kjærleiken tyder på at han passa den klassen han skulle tene godt, og det fekk aristokratiet til «å verte klar over seg sjølv»: «To love in a different way from the generality of men must inevitably make one feel different from them» (ibid.:310). Den høviske kjærleiken hadde på mange måtar eit rituelt preg. Kjærleiken skulle haldast *løynd*. Dei fire stadia av kjærleiksritualet var «successively, that of aspirant, suppliant, recognized suitor, and accepted lover. *The lover was then given a ring by the lady, he took an oath of fidelity to her, and the lady became the lover's suzerain*» (Artz 1980:335, mi understreking).

Noreg og den kontinentale moten

Mykje av den høviske litteraturen var den tidas «såpeopera» og var, som det meste som vert skrivne, ikkje gjort for æva. Men som vi veit, ein omfattande bruk av romantiske klisjéar står sjeldan i vegen for spreing over landegrensar. Det var i regjeringstida til Kong Håkon Håkonsen (1217-1263) at høvisk litteratur vart omsett frå fransk til norønt mål, til dømes «Erec et Enide» (Erex saga), som truleg vart oversatt på 1220-talet (KLNLM: høvisk litteratur). Særskilt ved hoffet var kulturpåverka frå Frankrike sterk, desse kulturimpulsane tok seg gjerne ein sving om England før dei nådde Noreg. Eg seier neppe for mykje når eg påstår at dette var ein eksklusiv overklassekultur. Eit mykje seinare, og folkeleg, verk i denne tradisjonen er songen om «Bendik og Årolilja» som vart tradert ned i vår tid.

Ringen frå Veøya passar godt inn i denne tradisjonen. Og det interessante er at ein slik ring vert funnen på ein stad som geografisk var ein europeisk utkant. Under potetpløying på 1920-talet vart det òg funne ein gullring. Den er i privat eige. Denne ringen har inga innskrift og er typografisk ulik ringen med innskrifta. Korkje den skrifthistoriske, den kunsthistoriske eller den arkeologiske datering av ringen eg fann, tyder på at det tok sær lang tid før den kontinentaleuropeiske moten nådde aristokratiet i Romsdal. Eg har enno ikkje gitt noko svar på kva det var som kunne ha hendt før ringen hamna i steinmuren. Her kjem ei forteljing.

Fortelling om en navnløs frue og en mann ved navn Erik

Våren hadde vært kjølig, men tørr. Og det siste var det viktigste. Tak måtte tekkes, loft og bur vøles. Folk fôr til og fra, og bare en og annen småunge greidde å stikke seg vekk og springe en snartur opp på Sørøya for å mase på de litt eldre ungene som så til at kyrne ikke gikk i åkeren. Røyken lå tung over smiebuene langs ytre vågen, og nytjærede båter gnisset mot bryggene både på Katneset og i indre vågen. Det hadde lidd så langt ut på forsommeren at bryggene langs svabergene mot fjorden i nord hadde en og annen knarr som gjest. Ved midtsommersleite, ville kjøpstaden være full av fremmedfolk. Noen skulle være til langt på høsten, andre bare et par uker. Nå, når steinkirken var bygget ferdig var det stille om vintrene. Byggmesteren, steinhuggerne og de andre håndverkerne hadde gitt seg avsted. Derimot hadde mange av smedene slått seg til.

Folk så frem mot de travle og milde, ja kanskje hete, sommerdager. Seilingssesongen hadde begynt for lengst og naustene både i Bondevika og på Grønvikneset sto mørke og tomme. Det hadde lenge vært ufred i landet og folk kunne fremdeles kjenne angsten gripe tak når et ukjent skip ble meldt. Men, når sant skulle sies, så var det lenge siden det hadde vært herjet mellom kjøpstedenes på disse kanter av landet. Det nattlige vaktholdet hadde blitt slappere og vekterreglene ble ikke overholdt så strengt som tidligere. Folket på Veøya hadde bare den sedvanlige, sommerlige, bekymring; ville brønnene suge til seg nok ferskvann i år? Eller måtte de til med slitsomme turer med tønner og spann til fastlandet eller til Sekken i år også?

Hun sto midt i det store kirkeskipet. Presten var ikke å se. Hun hadde håpet å treffe ham, liksom litt tilfeldig, men hun måtte medgi at Sira-Jon nok hadde det travelt i disse tak-

tekkerdager med å sette alle frilleungene sine i arbeid. Og det var ikke fritt for at hun smilte litt når hun tenkte på Veøypresten og husholdet hans. Det vokste og ble større for hvert år som gikk. Hun skulle så gjerne ha spurt ham om noe. Men det hadde ingen bråhast.

Sigurd var inne i fjordene og så til gårdene. Vinteren hadde vært kald og snøen gikk seint i år. Sigurd ville forsikre seg om at alt var som det skulle, også på li-og fjellgårdene. Hun kunne ikke synes annet enn at husbond hennes var arbeidsom og pliktoppfyllende. Han tok gjerningen, som han gjennom giftermålet med henne var forpliktet til, alvorlig.

Det var lummert og hun trodde det ville bli regn ut på ettermiddagen. Hun syntes ikke noe om de kvelende hete sommerdager som år om annet varte og varte her inne i fjordene. Hun hadde vokset opp ute ved storhavet og pustet alltid lettere når hun en sjelden gang reiste ut til Giske for å besøke mor sin. Av og til hadde hun slik hjemlengsel at hun syntes det luktet brakkvann både av fjorden og brønnene.

Hun hadde tatt en viktig avgjørelse. Egentlig var det ganske lenge siden hun tok den. Men det var ikke om *den* hun ville snakke med presten. Ikke noe menneske måtte vite, unntatt én. Hun hadde tenkt å spørre Sira-Jon om en historie han berettet en gang i vinter, fra den gangen han var på reise i Frankrike. Slik kunne hun også få det råd hun ønsket seg og som ingen måtte vite at hun trengte. Men avgjørelsen *var* tatt. Og hun visste at ringen lå trygt, innsydd i kjolestoffet.

Endelig en dag ble skipet meldt. Folk hadde ventet på Bjørgvinsbussen lenge og den kom faktisk seinere enn vanlig. Hun var glad og oppstemt, men ingen kunne fortænke henne i det, for *alle* hadde sett frem til den dagen da Bjørgvinsbussen skulle komme. Sigurd gledet seg til å møte sin frende Arne, som var kongelig ombudsmann, og som visste mye å fortelle fra Bjørgvin. Det skulle bli lange kvelder med terningkast og brettspill, og mye nytt skulle spørres.

Hun holdt seg litt i bakgrunnen. Var han med? Jo, bak i løftingen så hun ham. Hun hev etter pusten. Denne lumre fjordluften! Der så han henne. Erik akslet seg og ropte en ordre til lossekarene: «Forsiktig, faller de engelske ullkleder i sjøen, skal dere få hugg og stryk som dere aldri har kjent!»

Det hadde alt begynt å mørkne. Hun håpet å komme seg usett ned til den nederste av vollene. Bak muren skimtet hun en skikkelse. Ingenting ble sagt.

Hun fomlet med hendene inne i kjolestoffet. Ringen. Den var litt liten, men han fikk tredd den inn på lillefingeren. Natten var alt blitt lysere og de burde skynde seg hver til sitt. Med ett hørtes rop nede ved den ytre vågen. Jern slo mot jern og høye skrik trengte gjennom det vikende nattemørket. Fort, Erik tok av seg ringen. Han ville ikke bære den om det kom til kamp. Gjem den, fort. Erik ville styrte ned til skipet og redde det som reddes kunne. Hun sto rådvill et øyeblikk, så la hun ringen inn i et hulrom i muren og tettet igjen med de steiner og den jord hun kunne finne. Nå lød nye rop, rop fra kvinner og barn. Baglerne, baglerne! Hun kunne se flammer nede ved bryggene og røyken stakk henne alt i øynene. Den natten ble båter og skip brent. Mange ble drept. Ringen var det ingen som kom til å bære, fordi etter den natten var det ikke noen som kjente til at det lå en gullring i den sørvestre vollmuren.

Om bakgrunnen for denne vesle saga

I «Baglersagaen» (Norges kongesagaer 3, 1979:303.) vert det fortalt at i 1206 herja baglane kjøpstaden på Veøy. Eit par dagar tidlegare hadde dei drept 18 mann i Borgund og stukke av med leidangen og brent eit langskip. Tord Dokka og Filipus av Veien la seg i ytre vågen (Sørvågen) om natta. Baglane hadde fått nyss om at birkebeinane hadde eit langskip i den indre vågen (Nordvågen). Dei venta til det byrja å bli lyst, så brende dei skipet som birkebeinane hadde fått bygt ein eller annan stad i Romsdal, dei tok leidangen og mykje anna gods. Dette raidet kan tidfestast til omlag 20. april. Det er ikkje umogleg at kjøpstaden vart utsett for liknande åtak i samband med striden mellom baglane og birkebeinane kring hundreårsskiftet. Uroa skulle halde fram med varierende styrke enno eit par-tre tiår framover. I 1240, heilt på slutten av den perioden i norsk historie som gjerne vert kalla borgerkrigstida, vart hertug Skule sin systemann på Veøya, Finn Knatt, hogge ned av kong Håkon sine menn. Han lei såleis den same lagnaden som Snorre Sturlasson gjorde heime på Island natta til 23. september 1241. Du kan lese meir om den arkeologiske bakgrunnen for denne vesle saga i Årboka til Romsdalsmuseet for 1991 (Solli 1991.) Elles; viss lesaren drar kjensel på nokre ord og vendingar frå eit anna drama som kan hende også hadde Romsdalsnaturen som bakgrunn; lat det bli mellom oss...

Sluttord

Det skal noko til å misse ein gullring godt inn i ein steinmur heilt tilfeldig. Eg trur at ringen vart lagt der av ein eller annan grunn. Og av årsaker vi berre kan spekulere i, vart han aldri henta fram igjen. Eg valde den noko melodramatiske tragedien som narrasjonssjanger (mode of emplotment) (White 1973:299). Men eg må skunde meg å legge til at det er ting som talar i mot nett denne tragiske forteljinga. 1. Det er mogleg at åra kring hundreårsskiftet, då striden mellom birkebeinane og baglane var heitast, er eit tiår eller tre for tidleg. Den høviske litteraturen vart ikkje omsett i særleg grad før etter 1225. Men gjennom presten kjende ho jo til den nye moten. 2. Ringen er litt sliten og må ha vore i bruk. Dessutan fortel eg ingenting om kor ringen vart smidd og korleis den namnlause frua fekk tak i han. Om han er laga i Noreg eller i utlandet er vanskeleg å seie. Men at det fantest dugande gullsmedar i Noreg er heva over tvil: «...i 1200 aarenes første halvdel var der iallefald i Bergen saa mange haandverkere og blandt dem ogsaa guldsmeder, at Haakon Haakonsson fandt det nødvendig, efter engelsk skik, gruppevis at tildele dem faste arbejdspladser. Haakon Haakonssøns egen retterbod har vi vel ikke bevart, men den findes gjentat, muligens i noget utvidet form, i Magnus Lagabøters bylov for Bergen av 1276» (Kjelland 1927:22). Knut Helle seier om gullsmedane i Bergen at dei vert «forholdsvis hyppig omtalt i skriftkildene, og var åpenbart ein innflytelsesrik yrkesgruppe. (...) Bevarte dokumenter viser at norske gullsmeder var i sving i byen gjennom hele middelalderen, selv om det i senmiddelalderen også var innvandret tyskere i faget» (Helle 1982:434).

Professor Helge Nordahl ser ringen i følgjande samanheng: «Skulle jeg dømme uteluk-

kende fra innskriftens karakter, ville jeg tro at ringen ikke markerer begynnelsen på et kjærlighetsforhold av legitim karakter, men avslutningen på et kjærlighetsforhold av illegitim karakter» (Nordahl, pers. komm.). Eg seier då heller ingenting, i den vesle saga, om det var byrjinga eller slutten på eit forhold ringen var meint å markere. Nordahl ser for seg ein norsk adelsmann, Erik, som på reise i Frankrike vert elskaren til ei fransk adelsfrue. Då Erik og dei folka han har med seg, venene sine, skal segle heim til Noreg får han ein ring av elskarinna si. Den franske venninna til Erik strekar under at ho er trufast venninne sjølv om han drar sin veg. Helge Nordahl meiner også at innskrifta kan lesast som ei metrisk, kan hende alexandrinsk, strofe. Innskrifta har også klåre retoriske kvalitetar.

Eg er ganske overtydd om at ringen har noko med høvisk kjærleik å gjere, og t.d. ikkje har noko å gjere med den svenske St.Eriks kulten. Innskrifta har noko besverjande retorisk over seg. Erik skal ikkje berre få vite at han har ei trufast elskarinne, han vert òg forsikra om at han er mellom vener. Det finst både metrikk og rytme. Kan hende var dette ei vending (trope) som skulle brukast ved nett slike pikante høve?

Veøy låg, og ligg, i ein geografisk utkant i Europa. Men kulturelle idear som grupper av menneske finn god meining i, og som kan brukast både til dette og hint, vert raskt spreidd. Nokre veker i sjøen gjorde dei kan hende berre enda meir pirrande.(1)

Takk til professor Helge Nordahl som fortalde om avhandlinga til André le Chapelain, og elles kom med mange interessante synspunkt.

Note 1: Om det er nokre av lesarane som undrar seg over fortellerteknikkar i denne artikkelen oppmoder eg dykk til å ta ein kikk på følgjande bøker: Carr 1986, White 1973, 1978, 1987.

Summary

A medieval gold ring found on Veøy Island

The paper presents a quite spectacular find from the so called «black soil» at Veøy (fig. 1 and 2). The paper is written in both of the official Norwegian languages» «nynorsk» and «bokmål». The form of the paper is a bit experimental, including a short story presenting an interpretation of different activities taking place in the medieval market place once situated on the island. In this narrative the ring is placed in its assumed historical and cultural context.

The gold ring is analysed both from an archaeological, arthistorical and philological point of view. It was found in association with a low wall of stone, whose function is as yet, unknown. The wall had collapsed, and the «black soil», i e. the cultural layers, was situated outside the stonewall (fig. 3-4 and 6). Charcoal from the bottom of the black soil has been radiocarbon dated to the period 1065-1265 a.d. (T-9284).

A typological examination indicates that the ring most likely was made around the year 1200 a.d. The ring contains a stone of garnet. The morphological traits of the ring are quite unique compared to other rings of gold found in Norway (fig. 5). It is quite pos-

sible that the ring was made in Norway, perhaps in Bergen, but exactly where it was made is not known for certain.

The ring has an engraved inscription. The text is written in medieval French (fig. 7) and the modern French translation reads as follows; «Eric entre amis et je suis drue amie, A.M.»

The ring is interpreted as a gift from a woman to a man. This almost ritual gift is associated with the popular continental fashion called »courtly love«. This courtly culture developed in the south of France in the middle of the 12th century. Thus it appears that this new fashion from the courts of southern Europe reached the northwestern parts of Norway as early as the turn of the century. This is quite remarkable, none the least as chivalrous literature of romances was not translated from French or English into Old Norse until the end of the 1220s, e.g. Cretien de Troyes' »Eric et Enide«. Historically it is well documented that the court of King Håkon Håkonsson (1217-1263) adopted chivalric cultural trends. It now appears quite obvious that the Norwegian aristocracy of this period both felt the need, and strongly aspired to be culturally integrated with the elites of the feudal societies of continental Europe.

Litteratur

- André le Chapelain 1974. *Traité de l'amour courtois*. Klincksieck. Paris.
- Artz, F.B. 1980. *The mind of the middle ages*. The University of Chicago Press. Chicago — London.
- Bloch, M. 1965. *Feudal Society*. Routledge & Kegan Paul. London - Henley.
- Carr, D. 1986. *Time, narrative and history*. Indiana University Press. Bloomington/Indianapolis.
- Cervantes, M. 1979. *Don Quijote de la Mancha*. Bruguera. Barcelona.
- Helle, K. 1982. *Bergen bys historie. Bind 1*. Universitetsforlaget. Bergen — Oslo — Tromsø.
- Helle, K. & Nedkvitne, A. 1982. Sentrumsdannelser og byutvikling i norsk middelalder. I Authen Blom, G. (red), *Urbaniseringsprosesser i Norden. Middelaldersteder del 1*. S. 37-134. Universitetsforlaget. Oslo — Bergen — Tromsø.
- Hoyt, R.S. & Chodorow, S. 1976. *Europe in the middle ages*. Harcourt Brace Jovanovich, Inc. New York.
- Kielland, T. 1927. *Norsk guldsmedkunst i middelalderen*. Steenske forlag. Oslo
- Kingsford, H.S. 1929. The Epigraphy of Medieval English Seals. *Archaeologia Second Series: Vol. XXIX*. S. 149-178.
- KLNM (kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder): Fornaldersögur, Høvisk litteratur, Riddersagaer, Riddarvisor
- Le Goff, J. 1990. *Medieval Civilization*. Basil Blackwell. Oxford.
- Norges Kongesagaer 3* 1979. Gyldendal. Oslo.
- Power, E. 1977. *Kvinden i middelalderen*. Wormianum. Århus.
- Solli, B. 1991. Arkeologiske landskap på Veøya. I *Romsdalsmuseets årbok*. S. 27-42. Molde.
- White, H. 1973. *Metahistory. The historical imagination in nineteenth-century Europe*. The John Hopkins University Press. Baltimore — London.
- White, H. 1978. *Tropics of discourse. Essays in cultural criticism*. The John Hopkins University Press. Baltimore — London.
- White, H. 1987. *The content of the form. Narrative discourse and historical representation*. The John Hopkins press. Baltimore — London.

Norsk Arkeologisk Selskap

Årsberetning 1/11 1990 - 31/10 1991
og regnskap pr. 31/10 1991

Generalforsamlingen ble holdt 28. november 1990 i Etnografisk Museums foredragssal i Oslo. Tilstede var ca. 100 medlemmer.

Preses Jens W. Berg ønsket velkommen.

Til å undertegne protokollen ble Henry Tschudi og Reidar Calmeyer valgt.

Årsberetningen var sendt medlemmene sammen med innkallelsen. Det var ingen kommentarer til årsberetningen, og den ble godkjent av generalforsamlingen.

Regnskapet pr. 31.10.1990 var sendt medlemmene sammen med innkallelsen. Det fremkom en bemerkning til dette. Sekretæren leste revisors beretning. Regnskapet ble godkjent.

Tor Tank-Nielsen redegjorde for vedtektsendringen som måtte til for å få en korrekt valgordning. Vedtektsendringen ble vedtatt av generalforsamlingen.

Valg

Valgkomiteens forslag til styresammensetning var:

Preses:	Lise Tschudi	Valgt for 2 år
Styremedlemmer:	Jens W. Berg	Gjenvalg
	Einar Løchen	«
	Jackie Horner	«
	Anne-Sophie Thommessen	«
	Honorært styremedlem:	Erling Johansen
Varamedlemmer:	Henry Tschudi	Valgt for 2 år
	Sverre Bruland	«
	Tom Bloch-Nakkerud	«
	Olav Kortner	«
Generalsekretær:	Egil Mikkelsen	

Valgkomiteens forslag ble vedtatt.

Det var to søkere til Reisestipend for 1990: Ragnhild Sjurseike og Knut Andreas Bergsvik. Begge søknader ble innvilget med kr 3000,- til hver.

Vedtak vedrørende gaven til Universitetets Oldsaksamling (vedtatt på generalforsamlingen 17.11.1981) ble foreslått endret til:

«Styret får fullmakt til å disponere kr 100.000,- til et Arkeologisk Disposisjonsfond». Styret kan gi støtte fra dette fondet etter spesiell søknad til styret. Det var ingen kommentarer fra medlemmene til dette, og endringene ble vedtatt.

Preses hevet så generalforsamlingen og overlot ordet til Egil Mikkelsen, som fortalte om arbeidet som pågikk med sommerens tur som var planlagt til Sognefjorden. Deretter presenterte han kveldens foredragsholder, kulturvernkonsulent Harald Jacobsen, som fortalte om «Arkeologi fra luften», ledsaget av lysbilder. Etter foredraget besvarte han spørsmål. Han ble takket av Egil Mikkelsen og overrakt en gave fra Selskapet. - Lise Tschudi hevet så den offisielle delen av møtet.

Aftenen ble avsluttet med selskapeleg samvær i Oldsaksamlingens lokaler, der 75 medlemmer deltok. Egil Mikkelsen ønsket velkommen til bords.

23.-26.mai 1991 arrangerte Selskapet en ekskursjon til Sognefjorden med 90 deltakere.

1.september 1991 ble det arrangert en dagsekskursjon til fornminner i Oslo, her med 94 deltakere.

Viking 1991 blir trykket hos Tangen-Trykk AS i Drammen, og blir ferdig i november 1991. Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (NAVF) har bevilget kr 40.000,- til Viking 1992.

Det er kommet to søknader til reisestipend.

Selskapets æresmedlem, Richard Fuglesang, døde 2.august 1991. Det ble sendt krans til bisettelsen. En nekrolog kommer i Viking 1992.

Vår nye vervebrosjyre ble ferdig i august måned og sendt samtlige medlemmer, tre eksemplarer til hver, med anmodning om å dele dem ut som ledd i en vervekampanje. Den har på kort tid gitt gode resultater.

Det var tre søknader om støtte til «Arkeologisk Fond». Hver av søkerne fikk tildelt kr 5.000,-.

Det har vært avholdt 4 styremøter.

Styrets sammensetning har vært:

Preses: Lise Tschudi
Generalsekretær: Egil Mikkelsen
Visepreses: Jens W. Berg
Styremedlemmer: Einar Løchen
Jackie Horner
Anne-Sophie Thommessen
Varamedlemmer: Henry Tschudi
Sverre Bruland
Tom Bloch-Nakkerud
Olav Kortner
Hon. styremedlem: Erling Johansen

Valgkomite: Tor Tank-Nielsen, Harald Meltzer, Arne Bakken

Tur til Sognefjorden 23.-26.mai 1991

Norsk Arkeologisk Selskaps tur til Vestlandet startet torsdag 23.mai med fly fra Fornebu og til Flesland ved Bergen. Første stopp var Hordamuseet på Stend, hvor vi ble vist både fornminner og senere minner fra kystkulturen, med det store skipsnauset fra jernalderen som høydepunktet. Herfra gikk turen til Bryggens Museum i Bergen, der Ingvild Øye og Anne Ågotnes var kyndige veiledere. Etter lunsj var det tre alternative byvandring. Om ettermiddagen gikk ferden i hurtigbåt fra Bergen, nordover langs kysten og inn Sognefjorden. Turen tok 4 timer til Balstrand der vi tok inn på Kvikne Hotel, Selskapets faste oppholdssted under resten av turen.

Fredag 24.mai hadde arboretet på Tjugum og Vetlefjord Kraftverk med kultursti som første stopp. Faste guider på turen var arkeologene Eva og Per Fett, lommekjente blant Vestlandets fornminner. Egil Mikkelsen kunne supplere. Like ved ferjestedet Dragsvik så vi på en gravrøys. Herfra gikk turen med båt til Vangsnes og videre til lunsj på Hopstock Hotel. Etterpå var det besøk i Hopperstad stavkirke, der Martin Blindheim var spesialomviser, som ellers i de kirkene vi besøkte. Dette var en av turens høydepunkter. Siste post på den dagens program var besøk ved den enorme bronsestatuen av vikingen Fritjov den frøkne på Vangsnes, deretter retur til Balestrand.

Lørdag morgen 25.mai startet turen med buss til Solvorn ved Lusterfjorden og derfra med småbåter til Urnes og den berømte stavkirken der, for øyeblikket omgitt av blomstrende frukttrær, løvetannenger og snøkledd fjell. Lunsj og kunstutstilling på Walaker Hotel. Ferden gikk deretter videre til Sogn Folkemuseum, både den nye båt-samlingen og de øvrige, fint utstilte samlingene med bl.a. håndverksredskap. Selskapet var deretter invitert til mottagelse hos familien Knagenhjelm her i Kaupanger, hvor vi ble vist rundt fra rom til rom og til sist bevertet med spekemat og husets tradisjonsrike

øl. Kaupanger stavkirke var deretter siste stopp for dagen før vi vendte tilbake til Balestrand.

Søndag 26.mai besøkte vi først om morgenen den engelske kirken i Balestrand og deretter de fint ivaretatte gravhaugene hvor kong Bele sitter og skuer utover Sognefjorden. Tilbake i Kvikne Hotel fortalte eieren, Per Kvikne, om hotellets historie. - Hjemreisen gikk først med båt til Flåm og lunsj på Fretheim Hotel. Deretter gikk turen med Flåmsbanen oppover i slyng, til Myrdal og derfra videre med Bergensekspressen tilbake til Oslo.

Norsk Arkeologisk Selskap – Regnskap

Resultatkonto pr. 31.10.1991

<i>Utgifter</i>		<i>Inntekter</i>	
Lønningskonto		Kontingent	kr. 98 090,00
(inkl. redaksjonen		Salg av VIKING	" 19 076,00
av VIKING)	kr. 78 920,00	Renteinntekter	" 37 357,64
Arbeidsgiveravgift	" 13 919,00	Norges allmennvitenskapelige forskningsråd	
Diverse utgifter	" 8 379,07	(ikke utbet.)	" 40 000,00
Vervingsbrosjyre	" 16 572,00	Tur til Sognefjorden	" 47 104,60
Kontorrekvisita, porto, tlf.	" 19 864,11	Høsttur	" 4 556,00
Meldingsbladet	" 5 145,95		<u>" 246 184,24</u>
Årsmøtet 1990	" 4 210,60		
VIKING 1991 (ikke bet.)	" 89 300,00		
Overskudd	" 9 873,51		
	<u>kr.246 184,24</u>		

Balansekonto pr. 1.11.1991

<i>Aktiva</i>		<i>Passiva</i>	
Kassa	kr. 716,00	<u>I. & R. Fuglesangs</u>	
Postgirokonto	" 1 627,35	<u>Reisestipendfond:</u>	
DnB 7001 06 00365	" 17 349,40	1/11-90	kr. 38 629,53
DnB 7056 63 37663	" 95 392,90	utbetalt	" 6 000,00
DnB 7056 66 15191	" 340 591,54		<u>kr. 32 629,53</u>
Gjeldsbrev	" 75 000,00	+ renter	kr. 3 863,00
Debitor	" 40 000,00		kr 36 492,53
	<u>kr. 570 677,19</u>	<u>Arkeologisk forskningsfond:</u>	
		1/11-90	kr100 000,00
		- utbetalt	<u>kr 15 000,00</u>
			kr 85 000,00
		Skattetrekk	" 9 386,00
		Kreditorer	" 99 150,00
		<u>Kapitalkonto:</u>	
		1/11-91	kr.330 775,15
		+ årets	
		overskudd	" 9 873,51
			<u>" 340 648,66</u>
			<u>kr.570 677,19</u>

Regnskapet revidert og beretning avgitt.

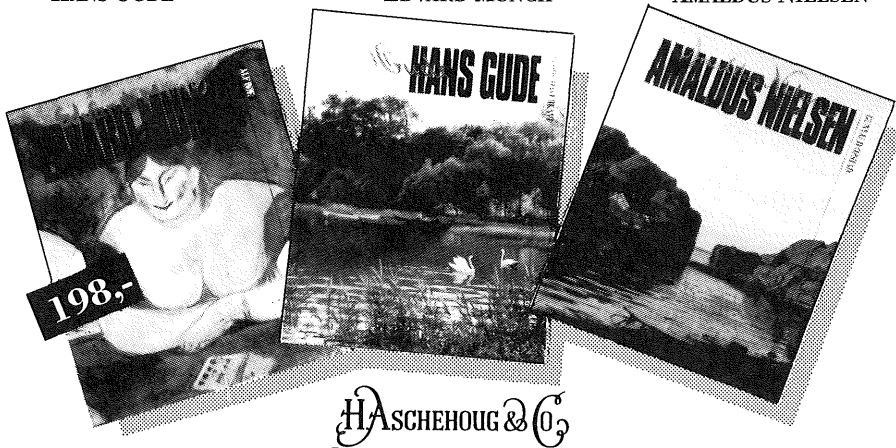
NORSKE MALERE

En ny serie kunstbøker om våre norske malere - innholdsrike og gjennomillustrerte bøker som tar for seg selve kunstneren og gjengir de viktigste verkene med fyldige kommentarer.

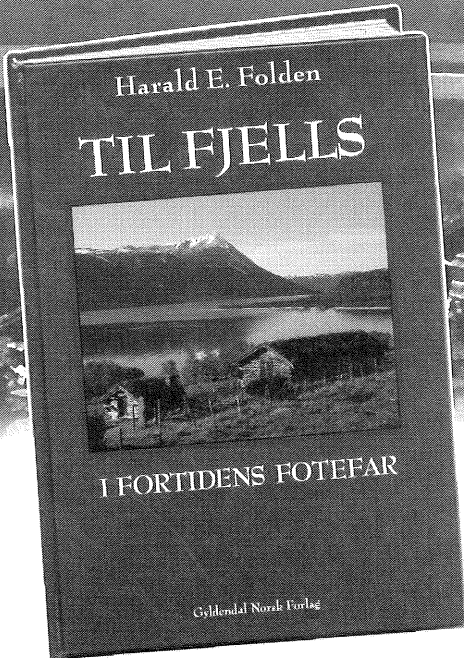
Frode Haverkamp
HANS GUDE

Alf Bøe
EDVARD MUNCH

Gunvald Opstad
AMALDUS NIELSEN

Få mer ut av fjellturen!

HARALD E.
FOLDEN

TIL FJELLS I FORTIDENS FOTEFAR

Bruker man øynene når man går i fjellet, vil man overalt kunne finne spor av tidligere tider. Geologien forteller hvordan landet vårt ble til, og senere viser sporene etter menneskers gjøren og laden spennende trekk ved vår norske historie og kulturhistorie. Denne boken gir en ekstra dimensjon til turer i vår fjellverden.

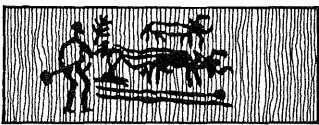
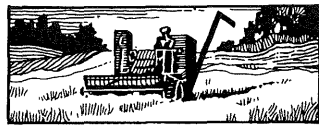
Kr. 268,-

GYLDENDAL

BRUNN FALCH AS

Tschudi & Eitzen

- følger med i tiden

	<i>Nyere tid</i>	1991	
	<i>Middelalder</i>	1537	
<i>Yngre jernalder</i>	<i>Vikingtid</i>	1050	• Gullring fra Veøya (s. 121)
	<i>Merovingertid</i>	800	
<i>Eldre jernalder</i>	<i>Folkevandringstid</i>	600	
	<i>Romertid</i>	400	
	<i>Før-romersk jernalder (Keltertid)</i>	Kr. f.	
	<i>Yngre bronsealder</i>	500 f.Kr.	
	<i>Eldre bronsealder</i>	1000 f.Kr.	
	<i>Yngre steinalder</i>	1800 f.Kr.	• Rennar-sundet-bergmaling (s. 55)
	<i>Eldre steinalder</i>	3800 f.Kr.	• Veide-ristninger i Nord-Norge (s. 27)
		8000 f. Kr.	• Blomvåg-funnet (s. 9)